

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**MUHAMMED İZZET ED-DERVEZE'NİN
ET- TEFSİRÜ'L - HADİS ESERİNDE CİHÂD
KAVRAMININ TEFSİRİ**

YÜKSEK LİSANS BİTİRME PROJESİ

DANIŞMA N

Yrd. Doç. Dr. Ahmet KÜÇÜK

HAZIRLAYAN

Ferit DİNÇER

MALATYA-2015

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

MUHAMMED İZZET ED-DERVEZE’NİN
ET- TEFSİRÜ’L - HADÎS ESERİNDE CİHÂD
KAVRAMININ TEFSİRİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

FERİT DİNÇER

TEZ DANIŞMANI

YRD. DOÇ. DR. AHMET KÜÇÜK

MALATYA -2015

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**MUHAMMED İZZET ED-DERVEZE'NİN
ET- TEFSİRÜ'L - HADÎS ESERİNDE CİHÂD
KAVRAMININ TEFSİRİ**

YÜKSEK LİSANS/~~DOKTORA~~ TEZİ

DANIŞMAN

HAZIRLAYAN

DANIŞMANIN UNVANI ADI SOYADI

ÖĞRENCİNİN ADI SOYADI

Yrd. Doç. Dr. Ahmet KÜÇÜK

Ferit NİNGER

Jürimiz 18.08.2015 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda bu yüksek lisans/doktora tezini (oybirliği /oyçokluğu) ile başarılı bularak
T.C.İ.S.B.İ. Anabilim, ... Tefsir..... Bilim dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyelerinin Unvan Ad Soyadı

İmzası

1. Prof. Dr. Gıyasettin A. ZSLAN G. ZSLAN
2. Prof. Dr. Abdurrahman KASAPÖZEL A. KASAPÖZEL
3. Yrd. Doç. Dr. Ahmet KÜÇÜK A. KÜÇÜK
4.
5.

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Unvan Ad Soyad
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

“Yrd. Doç. Dr. Ahmet Küçük ’ün danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak hazırladığım **MUHAMMED İZZET ED-DERVEZE’NİN ET - TEFSİRÜ’L - HADÎS ESERİNDE CİHÂD KAVRAMININ TEFSİRİ** başlıklı bu çalışmanın bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün yapıtların hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.”

Ferit DİNÇER/2015

İÇİNDEKİLER	i
ÖNSÖZ.....	iv
KISALTMALAR	vi
ÖZET.....	viii
ABSTRACT	ix
GİRİŞ: ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ, AMACI VE YÖNTEMİ.....	1
1. Araştırmanın Konusu ve Önemi	1
2. Araştırmanın Amacı	1
3. Araştırmanın Yöntemi.....	2
BİRİNCİ BÖLÜM	
MUHAMMED İZZET ED-DERVEZE’NİN HAYATI VE ESERLERİ	4
1.1. Hayatı	4
1.2. İlmî Aktivitesi, Fikrî Gelişimi ve Bunları Etkileyen Unsurlar.....	6
1.3. Eserleri	10
1. 3. 1. Tarih İle İlgili Eserleri	10
1.3.2 Edebiyat İle İlgili Eserleri.....	10
1.3.3. Güncel/Aktüel Eserleri	11
1.3.4. Kur’ân ve Tefsir İle İlgili Eserleri	12
1.3.5. et- Tefsirü’l-Hadîs Adlı Tefsir’in Özellikleri	13
1. 4. Tefsirinde Kullanılan Kaynaklar.....	16
İKİNCİ BÖLÜM	
CİHADIN ANLAMI VE MAHİYETİ.....	18
2.1. Cihâd Kavramının Sözlük Anlamı	18
2. 2. Cihâd Kavramının Anlam Alanı	21

2. 3. Cihâd - Mücâhid İlişkisi.....	24
2. 4. İctihad - Müçtehid İlişkisi.....	26
2. 5. Kur'ân'da Cihâd Sözcüğü Dışında Savaş İfade Eden Başka Lafızlar	28
2. 5. 1. Kıtâl Kavramı	28
2. 5. 2. Harb Kavramı	30
2. 6. Kur'ân'a Göre Cihâdın Amaçları.....	32
2. 5. 1. Allah Rızası.....	33
2. 5. 2. Güvenlik.....	35
2. 5. 3. Zulmü Engellemek.....	36
2. 7. Cihâdın Kısımları.....	37
2. 6. 1. Nefisle Cihâd	38
2. 6. 2. İlimle Cihâd	40
2.6. 3. Mal İle Cihâd	43
2. 6. 4. Fiilî/Silahla Cihâd	45
2. 8. Batı Dünyasında Oluşturulan CihâdAlgısı.....	46
2. 9. Müslümanların Gayr-i Müslimlerle İlişkileri.....	52
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
ET-TEFSİRÜ'L - HADÎS ESERİNDE CİHAD	56
3.1. Derveze'nin Cihâdın Farziyeti İle İlgili Görüşü	56
3. 2. Fitne Kelimesi	60
3. 2. 1. Fitne Sözcüğünün Anlam ve Mahiyeti	60
3. 2. 2. Kur'ân-ı Kerim'de Fitne Kavramı	62
3. 3. Cihâd ve Mukatele (Savaş)	70
3. 3. 1. Kur'ân'da Savaşa Ruhsat Vermenin Prensipleri	78
3. 3. 1. 1. Saldırılara Karşı Savunma Amaçlı Savaş	79
3. 3. 1. 2. Zulüm ve Fesada Engel Olmak İçin Savaş	82

3. 3. 1. 3. İnanç Hürriyetini Sağlamak İçin Savaş.....	83
3. 3. 1. 4. Vatanı Korumak İçin Savaş	85
3. 4. Cihâda Hazırlık	95
3. 5. Cihâdın Sınırları ve Kuralları.....	100
3. 6. Cihâdın Sonuçları.....	109
SONUÇ.....	111
KAYNAKÇA	114

ÖNSÖZ

Kur’ân’ı-Kerîm Rabbimizden bize bir öğüt, gönüllere bir şifâ, mü’minlere bir hidâyet ve rahmet için gelmiştir. O, Yüce Allah’ın yeryüzüne şeref veren kutsal kitabıdır. Bu öyle bir kitaptır ki, insanlar ancak onun gösterdiği yolda yürüdükleri takdirde mutluluğa kavuşurlar ve Allah’ın rızasına ererler. Müslümanlar, Kur’ân’ı anlamaya, üzerinde düşünmeye, tefsir etmeye, çıkarsamalarda bulunmaya, mesajlarını algılamaya ve ilhamını kavramaya çalışmışlardır. Asr-ı saâdetten günümüze kadar geçen zaman içerisinde bu hedeflere ulaşmak için, Kur’ân ilimleri diye tanımlanan birçok ilim dalı ortaya çıkmış ve sayısız eserler yazılmıştır. Zikredilen bu ilimlerden birisi de esbab-ı nüzûl ilmidir. Bu ilim, âyetleri izah ve beyan etmesi yönünden önemlidir. Hatta bazı âlimlerin, “Bir âyetin iniş sebebini bilmeden ve âyetin bahsettiği konuya vakıf olmadan o âyetin maksadını ve tefsirini bilmek mümkün değildir.” demeleri esbab-ı nüzûl ilmine ne kadar önem verildiğini göstermektedir.

Çağdaş müfessirlerden olan Muhammed İzzet ed-Derveze Kur’ân-ı Kerim’i tefsir ederken esbab-ı nüzûl göz önünde bulundurarak sûreleri iniş sırasına göre tefsir eden müfessirdir. Bu bakımdan o, tefsirde yeni bir metot uygulayarak kendisinden sonraki müfessirleri etkilemiştir.

Bu çalışmada Derveze’nin, “*et-Tefsiru’l-Hadîs*” eserini temel alarak cihâd kavramı ele alınıp müfessirin bu kavramla ilgili bakış açısını ve değerlendirmesini özet bir şekilde ortaya çıkarmaya çalışacağız.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kısaca Derveze’nin hayatı ve eserleri ele alınmıştır. İkinci bölümde cihat kavramının anlamı, mahiyeti ve onunla ilişkilendirilen kavramlar incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise Derveze’nin “*et-tefsiru’l- Hadîs*” adlı eserine göre, cihâd kavramı incelenmeye çalışılmıştır. Bu yapılırken gerekli görüldüğü yerlerde diğer müfessir ve müelliflerin eserlerinden de istifâde edilmiştir.

Çalışmamın başından sonunu kadar bana olan desteğini esirgemeyen ve ileriki çalışma hayatımda da esirgemeyeceğine inandığım eşime, maddi ve manevi yardımlarını benden esirgemeyen değerli danışman hocam Yrd. Doç.

Dr. Ahmet Köşk ve yol gösterici yönlendirmeleri ile bana yardımcı olan Prof. Dr. Abdurrahman Kasapoğlu, Doç. Dr. Abdurrahman Ateş ve Doç. Dr. Sabri Türkmen hocalarıma ve emeği geçen herkese    ranlarımı sunuyorum.

Ferit D  N  ER

MALATYA/2015

KISALTMALAR

as.: Aleyhi's-Selam

b. : İbn

bkz.: Bakınız

c. : Cilt

c.c. : Celle Celâluhu

çev. : Çeviren

DİA.: Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

DİB.: Diyanet İşleri Başkanlığı

HÜİFD: Harran Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi

h. : Hicri

Hz.: Hazreti

İHAD.: İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi

Kav: Kavram

MÜİFV.: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fak. Vakfı

nşr.: Neşir eden

ö. : Ölüm tarihi

r.a. : Radiyallahu anh veya anha

s. : Sayfa

s.a.v.: Salallahu aleyhi ve sellem

say.: Sayı

TDV.: Türkiye Diyanet Vakfı

thk. : Tahkik eden

trs.: Tarihsiz

vd.: ve diğçerleri

vs.: ve sair

ÖZET

DİNÇER, Ferit. Muhammed İzzet ed-Derveze'nin “*et-Tefsiru'l Hadîs*” adlı Eserinde Cihâd Kavramının Tefsiri (Yüksek Lisans Tezi) Malatya, 2015.

Bu araştırmanın konusu; tefsir alanında üne kavuşmuş Muhammed İzzet ed-Derveze adlı müfessirin, hacimli tefsirinde cihâd kavramı hakkındaki düşünceleri, yorum ve değerlendirmeleridir. Araştırmanın hedefi, Muhammed İzzet ed-Derveze'nin *cihâd* kavramıyla ilgili düşünce, yorum ve değerlendirmelerinden hareketle günümüzde cihâd kavramının nasıl anlaşılması gerektiğini ortaya koymaktır.

Cihâd sözcüğü c-h-d kökünden türemiş, “*bütün gücünü kullanma*” manasına gelen ve tek kelime olarak “*mücadele*” anlamında kullanılan Arapça bir kelimedir. Cihâd, İslâm inancına göre, Allah rızası için yapılan bütün ibadet, amel ve çalışmaları içine aldığı gibi, bu çalışmaların sürekli olarak yapılabilmesini garanti altına alan geniş bir alanı kapsar. Bu alanlar insanlığın huzur ve barışı için yapılan çalışmaların tümünü kapsamaktadır.

Araştırma, Muhammed İzzet ed-Derveze'nin yorum ve değerlendirmeleri ışığında, cihâd kavramı hakkında Kur'ân âyetlerinin vermek istediği mesajın daha net bir şekilde anlaşılmasını amaçlamaktadır. Bu çalışmada önce Kur'ân-ı Kerim'de yer alan cihâd kavramıyla ilgili âyetler tespit edilmiştir. Sonra Muhammed İzzet ed-Derveze'nin bu âyetlere bakışı ele alınmıştır. ed-Derveze'nin fikirlerini açık bir şekilde ortaya koymak için de diğer tefsirlerle kıyaslama yapılmıştır.

Anahtar sözcükler: Tefsir, Derveze, et-Tefsiru'l-Hadîs, Cihâd, Fitne.

ABSTRACT

DİNÇER, Ferit. Muhammed The Comment on the Concept of Jihad in Izzat al Darwazah's "al Tafsir al Ahadith" (Post Graduate Research), Malatya, 2015.

The topic of this research is the thoughts, comments and assessments of Izzat al Darwazah's commentary on jihad. The aim of the research is to present how jihad should be understood considering Darwazah's approaches.

Jihad is an Arabic word stems from j-h-d and it means "*to use all effort*". It is used as the synonym of "*struggle*" as well. Jihad, according to Islamic belief, incorporates all rituals, deeds and efforts for the sake of Allah. It also guarantees to perform those efforts continually.

This research aims at clarifying, in the light of Izzat al Darwazah's comments and assessments, the message of the Quranic verses on jihad. In this study, the Quranic verses related to jihad were determined and then presented Muhammed Izzat al Darwazah's view on them. To make his views clear, comparison was done between his views and other exegetes'.

Keywords: exegesis, Darwazah, al Tafsir al Hadith, jihad, fitna

GİRİŞ: ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ, AMACI VE YÖNTEMİ

1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Araştırmanın konusu:19. Yüzyılın son çeyreğinde Filistin'in Nablus şehrinde doğup 20. yüzyılın son çeyreğinde Şam'da vefat eden Muhammed İzzet ed-Derveze'nin "*et-Tefsiru'l-Hadis*" eserinde "*cihâd*" kavramının değerlendirmesini ana hatlarıyla ortaya koymaktır.

Araştırmanın önemi:Gerek ülkemizdeki,gerekse diğer ülkelerdekibirçok ilim adamının,Derveze'nin fikrinden etkilenmiş olmasından dolayı bu çalışma önem arz etmektedir. Bu ilim adamlarına Arap dünyasından Muhammed Behçet Baytar, Seyid Kutub, Abdulfettah Ebu'l-Gudde, Ebu Yusr Abidin(Suriye müftüsü), Abdullah el Galgîlî(Ürdün müftüsü)'yi; Türkiye'den Hüseyin Atay ve Süleyman Ateş gibi isimleri örnek verebiliriz.¹Bu bağlamda Seyyid Kutup, müellif'in Tevbe ve Enfal sûreleri tefsirinde "*Cihâd*" hakkındaki görüşlerine katıldığını ifâde etmiştir.²Muhammed İzzet ed-Derveze'nin konu hakkındaki görüşlerinin, yorumlarının ve değerlendirmelerinin ilmî açıdan oldukça yararlı olduğunu düşünüyoruz.

2. Araştırmanın Amacı

Kur'ân'ın temel kavramlarından biri olan "*cihâd*" kavramının, Kur'ânî bağlamda anlaşılması gerekir. Zira dün olduğu gibi bugün de birileri "*cihâd*" kavramının ne olduğuna dair araştırma yapmadan kendi hevâ ve hevesleri doğrultusunda bu kavramı anlamlandırmaya ve bu kavram çerçevesinde İslâm'a olmadık iftiralar atmaya çalışmaktadırlar.

Bunların birçoğu, objektif düşünmekten uzak bazı Batılı araştırmacılardan oluşmaktadır. Çok azı müstesna, Batılı araştırmacılar, "*cihâd*"ın farz derecesinde bir zorunluluk olarak, bütün dünya Müslüman oluncaya ya da İslâm hâkimiyetine boyun eğinceye kadar savaş anlamına geldiğini iddia etmektedirler. Bir elinde Kur'ân diğer

¹ Ekrem Demir, *Muhammed İzzet Derveze'nin Kur'ân'ı Anlama Ve Yorumlama Yöntemi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2006, s. 35.

² Demir, s. 35.

elinde silah bütün dünyayı İslamlaştırmak için sürekli savaşan bir Müslüman imajı çizmektedirler.³

Bunlar⁴ “*cihâd*” kavramını olumsuz anlamlarla değerlendirerek onu İslâm dininde fanatizmin bir metodu olarak insanlara sunmaktadırlar, hatta cihâd kavramıyla terör kavramını bir arada kullanma cüretini bile göstermektedirler. Birçok Kur’ânî kavramda olduğu gibi “*cihâd*” kavramının da insanlar nezdinde farklı algılanmasını, kavramların içini boşaltıp kendi istedikleri gibi doldurarak, inanan kimselerin ve diğer insanların zihnindeki İslâm anlayışının değişmesini amaçlamaktadırlar. Max Weber, İslâm ile ilgili değerlendirmesinde daha da ileri giderek İslâmiyet’i, “*dünya fatihi savaşçıların dini ve disiplinli mücahitlerin şövalye örgütü*” diye tanımlamaktadır.⁵ İkinci olarak, Papa 16. Benedictus’un Almanya’da Regensburg İlahiyat Fakültesinde akademisyenlere yaptığı konuşmada Bizanslı İmparator II. Mihail Paleologos’un bir İslâm âlimine hitaben söylediği şu sözü nakletmektedir: “*Hadi bana Hz. Muhammed’in yeni olarak ne getirdiğini göster; bu konuda kendisinin vaz’ettiği dini kılıç ile yayma emri türünden kötü ve insanlık dışı şeylerden başka bir şey bulamazsın.*”⁶

Yukarıdaki örneklerden de müşahade edildiği gibibazıları, İslâm’ı ve İslâmî bazı kavramları (*cihâd*) yanlış yorumlara tabi tutmaktadır. Bu çalışmanın amacı bu anılan yorumların ne denli yersiz ve ilmî gerçeklerden uzak olduğunu, yakın çağımızın müfessirlerinden biri olan Muhammed İzzet ed-Derveze’nin “*et-Tefsirü’l-Hadîs*” isimli eseri bağlamında ortaya koymaktır.

3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma sırasında öncelikle “*et-Tefsirü’l-Hadîs*” orijinal metninden “*et-Tefsirü’l-Hadîs*”, Dâru’l-Ğarbi’l-İslâmî, Kahire, 2000. künyeli eserbaştan sona kadar taranarak “*cihâd*”, “*kıtâl*” ve “*harb*” kavramlarının tespiti yapılmış. Daha sonra “*cihâd*” kavramının mahiyet ve anlamı verilip farklı düşünürlerin

³ Saffet Köse, *Cihâd Şiddete Referans Olabilir mi?*, İHAD say. 9, 2007, s. 37-70.

⁴ Objektif düşünmekten uzak Batılı düşünürler. Bkz: *Sosyoloji Yazıları* (tre. Taha Parla). İstanbul 1993; Saffet Köse, s. 40.

⁵ Köse, s. 40; Max Weber, *Sosyoloji Yazıları* çev. Taha Parla, İstanbul, 1993, s. 229.

⁶ Harun Şahin, *Kur’ân-ı Kerimdeki Cihâd Âyetleri Bağlamında İslâm’ın İnsana Bakışı*, HÜİFD, say. 17, 2007, s. 83-84.

değerlendirmelerinden istifade edilmiş, son olarak Derveze'nin konu hakkındaki âyetlerin değerlendirmelerine öncelik verilmiş, bunun yanında diğer müfessir ve düşünürlerin tefsir ve yorumlarından da istifade edilmiştir. Yöntemle ilgili bilgiler maddeler halinde şu şekilde sıralanmıştır:

a- Kavramsal Çerçeve: Söz konusu çalışma, başta Kur'ân-ı Kerim âyetleri olmak üzere, klasik ve modern tefsirlerde yer alan yorumlara, “*cihâd*”, “*kıtâl*” ve “*harb*” kavramlarıyla ilgili sözlüklerdeki tanımlamalara yer verilmiş ve güncel çalışmalara dayandırılmıştır.

b-Varsayımlar: Bu çalışmanın neticesinde görüldü ki “*cihâd*” kavramının içerisinde hiçbir zaman dünyevi ve nefsanî hedefler yoktur. Cihâd kavramını yanlış algılayan kimselerin ortaya koyduğu fi'lerden hareketle, “*cihâd*” kavramının dünyevî ve nefsanî hedefleri olduğu anlamı da çıkartılamaz. Çünkü Kur'ânî bir kavram olan “*cihâd*”, her türlü zulmün, haksızlığın ve insan dışı davranışların karşısında gösterilen bir duruştur.

c-Veri Toplama Tekniği: Çalışma hazırlanırken konuyla ilgili yapılan çalışmalara başvurulmuştur. Tüm aşamalarda gerek konunun incelenmesi gerekse materyalin toplanması açısından başta tez danışmanına ve kütüphane kaynaklarına müracaat edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED İZZET ED-DERVEZE’NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Hayatı

M. İzzet ed-Derveze 1305/1887 yılının Haziran ayında Filistin’in Nablus kentinde doğmuştur.⁷ *Derveze’nin* künyesi Ebû Züheyr’dir. Ailenin tek erkek çocuğudur. Babası Abdülhadi b. Derviş b. İbrahim b. Hasan *ed-Derveze*’dir. “*Derveze*” Arapça terzi manasında olup “*derraze*” kökünden gelmiştir. Dedelerinden biri olan Hızır Bey kumaş ticaretiyle uğraştığı için bu lakap ile tanınmıştır.⁸

Derveze, Ürdün’ün doğusunda bulunan Aclun sancağının Kefrence köyünde yaşayan “*el-Ferihat*” adlı bir Arap aşiretine mensuptur. Ferihat meşhur bir aşiret olup günümüzde bu isimle bilinmektedir. *Derveze’nin* mensup olduğu bu aşiretin bir kısmı Nablus, bir kısmı Amman, bir kısmı Şam, Bağdat, Beyrut ve Suudi Arabistan gibi değişik bölgelerde yaşamaktadır.⁹

Derveze, ilk ve orta öğrenimini doğduğu yer olan Nablus’ta devlet okullarında tamamlamıştır. Daha sonra liseye giderek 1903 yılında buradan mezun olmuştur. Fransızca’yı lise yıllarında öğrenmiştir.¹⁰ Liseden sonra memuriyet hayatına başlayan *Derveze* 1903 yılından 1918 yılına kadar Osmanlı İmparatorluğuna bağlı Posta Telgraf İşletmesinde ve Filistin bölgesinde bulunan değişik yerlerde, farklı yerel kuruluşlarda memur, müdür ve müfettiş olarak çalışmıştır. Daha sonra Osmanlı İmparatorluğunun yıkılışına kadar Beyrut Posta Telgraf İşletmesi Müdürlüğünde sekreterlik görevini yapmıştır.¹¹

⁷ Mustafa Dibağ, *Biladüna Filistin*, Daru’t-Talia, Beyrut, 1965, 2. bsk., s. 97.

⁸ Ferid Mustafa, Süleyman, *Muhammed İzzet Derveze ve Tefsiru’l-Kur’âni’l-Kerim*, Mektebetu’r-Rüşd, Riyad, 1993, s. 33; Hüseyin Ömer Hammade, *Muhammed İzzet Derveze*, Dâru’l-Kuteybe, Şam, 1983, s. 15.

⁹ *Derveze*, Muhammed İzzet, *et-Tefsiru’l-Hadis Tertibu’s-Suver Hasebi’n-Nüzûl*, I-X, Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, Beyrut, 2000, X/23; Demir, s. 15; Ferid Mustafa, s. 33; Hammade, s. 15.

¹⁰ *Derveze*, *et-Tefsiru’l-Hadis Tertibu’s-Suver Hasebi’n-Nüzûl*, X/23; *Derveze*, *Siretü’r-Rasul Süverun Muktebisetün mine’l- Kur’âni’l-Kerim*, (çev. Mehmet Yolcu), İstanbul, 1995, Giriş, s. 1; Demir, s. 15; Ferid Mustafa, s. 33-35; Hammade, s. 15; Zekeriya Kurşun, *Muhammed İzzet ed-Derveze*, DİA, TDV, İstanbul, 1994, IX/187.

¹¹ *ed-Derveze*, *Kur’ân Cevap Veriyor*, (çev. Abdullah Baykal), İstanbul, Yöneliş Yayınları. 1988, s. 7; Hammade, s. 16.

1922–1927 yılları arasında Nablus'ta “*Medresetu'n-Necahi'l-Vataniyye*” okulunda müdürlük, 1928–1932 yılları arasında Nablus İslâmi Vakıflarında müdürlük, 1933–1937 yılları arasında Filistin İslâmî Vakıflar Genel Müdürlüğü görevini yapmıştır.¹²

1936 da başlayan ve 1939 yılına kadar süren Filistin Arap ayaklanması nedeniyle bölgeyi işgal eden İngilizler, Yüksek İslâm Meclisi'ne ve İslâmî vakıflara el koymuşlar ve *Derveze*'yi de bu görevden almışlardır. Bu olaydan sonra Müellif, resmi bir görevde bulunmamıştır.¹³

İngiliz ve Fransız güçleri Suriye'yi işgal ettiği esnada direnişçileri yakalamaya başlamış, bu durumda Derveze Suriye'den ayrılmayı uygun bularak 1941 yılı Mayıs ayında arkadaşlarıyla birlikte Türkiye'ye gelmiştir. Türkiye'ye izinsiz girdiği için tutuklanarak Manisa hapisanesine gönderilmiştir. Manisa hapisanesinden çıktıktan sonra Derveze İstanbul'a gitmiş, iki yıl dört ay orada kaldıktan sonra kardeşi ve oğluyla beraber altı aylığına Aydın'a oradan da on altı aylığına Bursa'ya sürülmüştür. Derveze Türkiye'de dört yıl iki ay kalmıştır. Derveze ikinci dünya savaşının bitmesiyle bağımsızlığını kazanan Suriye'ye 1945 yılında geri dönmüştür.¹⁴

Müfessirin 1941–1945 yılları arsında 4 yıllık bir sürede Türkiye'de kalması, tefsir yazma düşüncesini uygulamaya koyma ve tefsirin müsveddelerini yazma fırsatını vermiştir. İstanbul, Bursa ve diğer illerdeki kütüphanelerde bulunan çeşitli kitaplar ve birçok tefsir kitabından yararlanmıştır. Suriye'ye döndüğünde yazdıklarını gözden geçirmiş ve birçok kaynağa başvurarak tefsirini tamamlamıştır. Tefsirin ilk baskısı 1964 yılında basılmıştır.¹⁵

Derveze, iki kez evlilik gerçekleştirmiştir. İlk evliliğini 1907 yılında amcasının kızı Fatıma ile yapmıştır. Eşi Fatıma 1938 yılında Şam'da vefat etmiştir. Bunun ardından

¹² Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadîs Tertibu's-Suver Hasebi'n-Nüzûl*, X/23; Derveze, *Siretü'r-Rasul*, Giriş, s. 1; Ferid Mustafa, s. 34-35; Hammade, s. 16; Kurşun, DİA, “*Derveze*”, IX/187.

¹³ Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadîs Tertibu's-Suver Hasebi'n-Nüzûl*, X/24; Derveze, *Siretü'r-Rasul*, Giriş, s.1; Hammade, s.16; Kurşun, DİA, “*Derveze*” maddesi”, IX/187; Mesut Okumuş, *Kur'an'ın Kronolojik Okunuşu, M. İzzet Derveze Örneği*, Araştırma Yayınları, Ankara, 2009, s. 37.

¹⁴ Abdulhalim Alphan, *Muhammed İzzet ed-Derveze'nin et-Tefsirü'l-Hadîs Eserinde Nüzûl Sebepleri. (Yüksek Lisans Tezi)*, Diyarbakır, 2011, s. 6-7.

¹⁵ Alphan, s. 11.

sekiz yıl yaşamını yalnız sürdüren *Derveze*, 1946 yılında ikinci evliliğini yapmıştır. Bu evliliğinden çocuğu olmamış ve ikinci eşi de 1975 yılında vefat etmiş ve Şam'da defnedilmiştir.¹⁶ *Derveze*, Züheyr adlı bir erkek ve Selma, Necah, Rudeyne olmak üzere üç kız, toplam 4 çocuk babasıdır.¹⁷

Derveze, ilk rahatsızlığını 1931 yılında işitme bozukluğu şeklinde hissetmiştir. Bu rahatsızlık onun için bir olumsuzluk gibi gözüktse de o, buna karşı Allah'a şükretmiş ve bu hastalık, onun okuma ve yazmaya daha çok vakit ayırmasına sebep olmuştur. 1948 yılında hastalanan, büyük bir ameliyat geçiren ve bu nedenle bedeni zayıf düşen *Derveze*'nin, 1931 yılından beri ağır duymaya başlayan kulakları işitmez olmuştur. Bu nedenle *Derveze*, siyasî faaliyetlerini azaltarak kendisini ilmî çalışmalara vermiş, kitaplar yazmış, araştırmalar yapmış ve makaleler yayınlamış yani geri kalan ömrünü ve çabalarını ilmî faaliyetlere adanmıştır.¹⁸ 1980 yılında her iki gözünde bir iç kanama geçirmiş, bunun sonucunda sol gözü tamamen, sağ gözü de üçte iki oranında görme kaybına uğramıştır. Bu tarihten sonra Müellif, kitap okuma gücünü yitirmiş, yazdıklarını bile göremez bir duruma gelmiştir. Müellif 26 Temmuz 1984 yılında Şam'da vefat etmiş.¹⁹

1.2. İlmî Aktivitesi, Fikrî Gelişimi ve Bunları Etkileyen Unsurlar

Derveze, daha 18 yaşlarında iken 1905 yılında Nablus'ta bitirmiş olduğu lise hayatından sonra ailesinin maddi imkânsızlıklarından ötürü eğitimi sürdürememiştir. Ancak bireysel çaba ve gayretleriyle eğitim ve öğretimi devam ettirmiştir. Dil, edebiyat, şiir, tarih, sosyoloji, felsefe, tefsir, hadîs, fıkıh, kelim alanlarında bir hayli kitaplar okumuştur. Çeşitli konularda eline geçirdiği kitaplardan Türkçe/Osmanlıca kitaplar okumasının yanı sıra yabancı dillerden çevrilen kitapları da okumuştur. Muhammed Abduh (Mısır), Mustafa er-Rifâî (Mısır), Ahmed Şevki (Mısır), Veliyyuddin Yeken (Lübnan) gibi dönemin çağdaş düşünürlerinin eserlerini

¹⁶ Demir, s. 16; Ferid Mustafa, s. 49.

¹⁷ Demir, s. 16; Ferid Mustafa, s. 49.

¹⁸ *Derveze, et-Tefsiru'l-Hadîs Tertibu's-Suver Hasebi'n-Nüzûl*, X/25; *Derveze, Sîretü'r-Rasûl*, Giriş, s. 2; Ferid Mustafa, s. 35.

¹⁹ *Derveze, et-Tefsiru'l-Hadîs Tertibu's-Suver Hasebi'n-Nüzûl*, X/25; Ferid Mustafa, s. 35; Hammade, s. 86; Kurşun, IX/187.

okuduğu gibi Gustav, Lebon, Spencer, Corci Zeydan, Edip Ihsak gibi yabancı düşünürlerin eserlerini de okumuştur.²⁰

Derveze, kısa bir dönem, Şeyh Mustafa Hayyad'ın fıkıh derslerine, Şeyh Süleyman es-Serbavî'nin Sahih'i-Buharî eksenli hadîs derslerine, 1967 yılına kadar Nablus şehrinde Ezher Üniversitesine bağlı olan dinî bir lisenin müdürlüğünü yapan Şeyh Musa el-Kudumî'nin nahiv ve sarf derslerine katılmıştır.²¹

Derveze, işte bütün bu birikimlerinin sonucu olarak, onlarca yazma ve basma eserleri üretebilmiş, bunların yanı sıra bir o kadar da Filistin, Suriye, Lübnan, Mısır gazete ve dergilerinde makaleler yayınlamış ve Şam ve Mekke Radyo kanallarında konuşmalar yapmıştır. 1908 yılında edebi üretkenliğine henüz genç yaşlarda başlamıştır. Kemal Abbas'ın Beyrut'ta bir mason dergisi olarak çıkartmış olduğu *el-Hakika* dergisinde ahlak, toplum, siyaset alanlarında 20 makalesi yayınlanmıştır. İlk edebi eseri, Araplar ve Farisîler arasında geçen bir kısım olayları konu alan çalışma olup 1911 yılında Beyrut'ta basılmıştır. O'da "*Rivâyetü Vufûdu'n-Nûmân*", ve 1913 yılında yayınlanan ve Yahudilerin çıkarları için topraklarını satan simsar(emlakçı)ları konu alan "*Rivâyetü'l-Simsariyyin*", Necah okulunda bulunduğu yıllarda kaleme almış olduğu "*Rivâyetü'Abdurrahman ed-Dâhil*" ve "*Mulûku'l-Arab fî'l-Endülüs*"dür. *Derveze*'nin bu eserleri Necah okulunda yapmış olduğu müdürlüğü esnasında "*İtticahü'l-Kavmi'l-Arabi*" tarafından bastırılmıştır.²²

Derveze, Beyrut'ta bulunduğu yıllarda Muhammed Şakir et-Tîbî'nin çıkarmış olduğu *el-İhai'l-Osmanî* gazetesinde yazılar yazmış, Türk gazetelerinden Arap bölgelerine ilişkin haberleri ve makaleleri tercüme etmiş ve siyasi yazılarını Kudüs'te yayınlanan *el-Arap* ve *el-Câmiatü'l-Arabiyye* adlı dergilerde yayınlamıştır.²³

Derveze, 1919 yılında Suriye Konferansında Merhum Muhammed Reşit Rıza, Satı' el-Husarî, Hayreddin ez-Zeriklî gibi zatlarla da görüşüp fikir teatisinde

²⁰ *Derveze, et-Tefsiru'l-Hadîs Tertibu's-Suver Hasebi'n-Nüzûl*, X/25-26; Demir, s. 21; Ferid Mustafa, s. 51-52.

²¹ *Derveze, et-Tefsiru'l-Hadîs Tertibu's-Suver Hasebi'n-Nüzûl*, X/25-26; Demir, s. 22; Ferid Mustafa, s. 51-52.

²² *Derveze, et-Tefsiru'l-Hadîs Tertibu's-Suver Hasebi'n-Nüzûl*, X/25-26; Ferid Mustafa, s. 51-52.

²³ Demir, s. 22; Ferid Mustafa, s. 52.

bulunmuştur. Daha sonra bu zatlarla ilim ve siyaset alanında ilişkilerini devam ettirerek onlardan istifâde etmiştir.²⁴

Derveze, 1939 yılında Suriye’de Fransızlar tarafından hapse mahkûm edilmiştir. Şam zindanlarında Kur’ân’ı ezberlemiş ve Kur’ân üzerine düşünmeye başlamıştır. Kur’ân’ı inanç ve amelde bilgi kaynağı olarak kavrayıp onu İslâm ümmetini yeniden ihya etmenin temel dayanağı kılma çabası içine girmiştir. Önce işe; 1- *Asrun-Nebi ve bietühu kable’l-Bi’sse mine’l-Kur’ân*, 2- *Siretü’r-Resül (as) mine’l-Kur’ân*, 3- *ed-Dustûru’l-Kur’ânî fi Şuûni’l-Hayat* eserleriyle başlamıştır. Türkiye’de bulunduğu yıllarda (yaklaşık 4 yıl) ise, *Kur’ânü’l-Mecid* adlı eserini, *Havle’l-Hareketi’l-Arabiyye*, *Türkiyetü’l-Hadîse*, *Bevaisü’l-Harbi’l-Alemiyye* adlı eserlerini yazmış ve Kur’ân’ı nüzul sırasına göre tefsir etmiştir. Türkiye’den dönmesinin akabinde tefsirinin ilk baskısını 1961-1963 yılları arasında Şam’da gerçekleştirmiştir.²⁵

Derveze, 1956 yılında Kahire *Mecmeu’l-Lugati’l-Arabiyye* (Arap Dil Akademisi) ve 1958 yılında Birleşik Arap Cumhuriyeti, Sanat, Edebiyat ve Sosyal Bilimleri koruma adına kurulan el-Meclisu’l-A’lâ üyesi seçilmiş ve o bölümde bulunan Tarih bölümü raportörlüğünü yapmıştır. Suriye’de kurulmuş olan *İttihadü’l-Küttabi’l-Arab* (Arap Yazarlar Birliği)’a üye olmuştur. 1969 yılında ulusal, siyasal, kültürel, bilimsel çalışmalarının güzelliği nedeniyle üye olmuş olduğu bu kurum tarafından devlet ödülüne layık görülmüştür.²⁶

Derveze, edebiyat alanında Lübnan, siyaset alanında Suriye ve Türkiye, ilim ve düşünce alanında Suriye, Türkiye ve Mısır ilim ve düşünce havzalarından oldukça yararlanmışır. *Derveze*, çeşitli siyaset ve ilim adamlarıyla üst düzey bir ilişki kurmuş, eserlerinin yayınlanmasında bu ilim adamlarının büyük katkısı olmuştur. *Derveze Asru’n-Nebi ve Bietuhu Kable’l-Bi’sse* adlı eserini Şükrü Kuvvetli tarafından bir kısım tarih kitaplarını Kahire matbaalarında Prof. Dr. Muhibiddin el-

²⁴ Demir, s. 22; Ferid Mustafa, s. 52.

²⁵ *Derveze, et-Tefsiru’l-Hadîs Tertibu’s-Suver Hasebi’n-Nüzûl*, X/25-26; Ferid Mustafa, s. 53.

²⁶ *Derveze, et-Tefsiru’l-Hadîs Tertibu’s-Suver Hasebi’n-Nüzûl*, X/25-26; *Derveze, Siretü’r-Rasul*, Giriş, s. 1.

Hatibtarafindaned-*Dusturu'l-Kur'ânî fî Şuuni'l-Hayat* adlı eseride Prof. Dr. Muhammed Fuad Abdalbaki tarafından yayınlanması sağlanmıştır.²⁷

Derveze, Suriye konferansına, konferansın kurucu üyesi ve sekreter olarak katıldığı zaman konferansın başkanlığını yürüten Reşit Rıza ile iyi bir ilişki içerisine girmiş, o dönemden sonra onunla ilişkilerini iyi bir şekilde sürdürmüştür. Şam allamesi olarak bilinen Muhammed Behçet Baytar ile de ilişkilerini güçlü tutmuş ve birbirlerine defalarca ziyarette bulunmuşlardır. Hatta *Derveze*'nin Kur'ân'ı nüzûl sırasına göre tertip ederek tefsirini tamamladığında Muhammed Behçet Baytar, bizzat *Derveze*'nin evini ziyaret ederek, onun takip ettiği nüzûl sırasına göre tefsir etme yönteminin caiz olduğuna inandığını, ancak insanlar arasında yaygınlaşacağı düşüncesinden dolayı fetva vermekten çekindiğini ifade etmiştir.²⁸

Derveze'nin Peygamber mucizelerini inkâr, İnşirah sûresindeki inşirah(Peygamber'in göğsünün açılıp temizlenmesi) olayının manen gerçekleştiği, Ğaranik olayının uydurma ve saçma olduğu, Miraç'ın bedenlen değil ruhen meydana geldiği, İslâm'da cihâdın saldırı değil savunma amaçlı olduğu gibi düşüncelerin savunucusu olan M. Hüseyin Heykel'in "*Hayatu Muhammed*" adlı eserinden etkilendiği göze çarpmaktadır.²⁹

Derveze'nin, *muhkem ve müteşabih* konusunu amaçlar ve araçlar olarak ele almasında, Kur'ân'ın bu alandaki âyetlerini yorumlarken Kur'ân'ın *hikmet, gaye vehedeflerini* muhkem olarak görüp *Kıssa, Emsal, Va'd, Vaîd* gibi konularını müteşabih olarak değerlendirmesinde Ferid Vecdî, Ahmed Zeki Paşa, Mustafa Sabri gibi düşünürlerin izleri görülmektedir.³⁰

²⁷ Demir, s. 24; Ferid Mustafa, s. 69.

²⁸ Demir, s. 24; Ferid Mustafa, s. 69-70.

²⁹ Demir, s. 24; Heykel, M. Hüseyin, *Hayatu Muhammed*, (çev. Ö. Rıza Doğrul), Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1972, s. 57-59, 164-167, 194-200, 256.

³⁰ Demir, s. 24; Ferid Mustafa, s. 71.

1.3. Eserleri

İlkyazım hayatına Meşrutiyet'in ilanından sonra “*el-Hakikatu'l-Beyrutiiye*” adlı gazetede başlamıştır. *Derveze*'nin 50 civarında eseri, çeşitli dergi ve gazetelerde yayınlanan birçok makaleleri bulunmaktadır.³¹

Müfessirin, tespit edilebilen belli başlı eserlerini, tarih, edebiyat, güncel/aktüel konular Kur'an'la ilgili olanlar şeklinde tasnif etmek mümkündür. Burada bu tasnife göre belli başlı eserleri özet olarak verilecektir.

1.3.1. Tarih İle İlgili Eserleri

1. *Muhtasaru't-Tarihi'l-Arab ve'l-İslâm*, Kahire, 1925.
2. *Tarihu'l-Arab ve'l-İslâm*, Kahire, 1925.
3. *Durûsu't-Tarihi'l-Kadîm*, Kahire, 1932.
4. *Durûsu't-Tarihi'l-Arabî*, Filistin, 1932.
5. *Durûsu't-Tarihi'l-Mutavassıt ve'l-Hadîs*, Kahire, 1932.
6. *Havle'l-Hareketi'l-Arabiyyeti'l-Hadîse*, Beyrut, 1949.
7. *Tarîhu Benî İsrâîl min Esfarihim*, Kahire, 1958.
8. *el-Arab ve'l-Urûbe fî Hikbeti't-Teğallubi't-Turkî min Seneti 250 Hicriyye ilâ Seneti 1336*, Şam, 1960-1961.
9. *Urûbetu Mısır fî't-Tarih ve Ba'de'l-Fethi'l-İslâmî*, Kahire, 1960-1961.
10. *Urûbetu Mısır Kable'l-İslâm ve Ba'dehu*, el-Matbaatu'l-Asriyye, Sayda, 1963 yılında yeniden basılmış olup 199 sayfadır.
11. *Tarîhu'l-Cinsi'l-Arabî fî Muhtelifi'l-Etvâr ve'l-Edvâr ve'l-Aktâr min Akdemi'l-Ezmine*, Sayda, 1958-şpğ*1964.

1.3.2 Edebiyat İle İlgili Eserleri

1. *Rivâyetu Vufûdi'n-Nu'mân ilâ Kistrâ Anûşirvân*, Beyrut, 1911.

³¹ Demir, s. 24.

2. *Rivâyetu 's-Simsâr ve Sahibu 'l-Arz*, Beyrut, 1923.

3. *Rivâyetu Abdîrrahman ed-Dâhil*, Nablus, 1924.

4. *Ahiru Mülûki 'l-Arab fî 'l-Endülüs*, Nablus, 1925.

1.3.3. Güncel/Aktüel Eserleri

1. *Turkiyyetu 'l-Hadîse*, Beyrut, 1946.

2. *Meşâkilü 'l-Âlemi 'l-Arabîyye; el-İktisadiyye ve 'l-İctîmaiyye ve s-Siyasiyye*, Şam, 1952.

3. *el-Vahdetü 'l-Arabiyye*, Beyrut, 1958.

4. *Me'şâtu Filistin*, Şam, 1960.

5. *Cihâdu 'l-Filistîniyyîn*, Kahire, 1960.

6. *el-İslâm ve 'l-İştirakiyye*, Beyrut, 1968.

7. *el-Cuzûru 'l-Kadime lî Sulûk ve Ahlâk Benî İsrâîl*, Şam, 1968.

8. *Kıssatü 'l-Gazveti 'l-Filistiniyye / Kıssatü 'l-Kazvi 's-Suhyoniyye*, Kuveyt, 1968.

9. *Kıssatu 'l-Gazveti 's-Suhyoniyye*, Kuveyt, 1970.

10. *Neş'etu 'l-Hareketi 'l-Arabiyyeti 'l-Hadîse*, Sayda, 1972.

11. *Fî Sebîli Kadiyyeti Filistin ve 'l-Vahdeti 'l-Arabiyye ve min Vahyi 'n-Nukbeti ve fî Sebîli Muâlecetiha*, Beyrut, 1972.

12. *Kadiyyetu Filistin ve Vahdetu 'l-Arabiyye*, Beyrut, 1973.

13. *el-Kadiyyetu 'l-Filistiniyye*, Beyrut, 1973.

14. *İbretûn min Tarihi Filistini 'l-Kadim*, Sayda, 1978.

15. *el-Udvanû 'l-İsrâiliyyi 'l-Kadîm ve 'l-Udvanu 's-Suhyoniyyi 'l-Hadîs*, Beyrut, 1979.

16. *Safahâtun Mağlûta ve Muhmele min Tarihi 'l-Kadiyyeti 'l-Filistîniyye*, Sayda, 1979.

17. *Makalât*, bu eser, 1965 yılı sonrası Kuveyt, Şam, Amman'da yayınlanan İslâmî dergilerdeki makalelerden oluşmaktadır.³²

18. *er-Risale*, bu eser, 1920-30'lu yıllarda Filistin davası ile ilgili toplantılarda verdiği bazı konferanslara ait bir kitapçıktır.³³

19. *Risalât*, trs. bu eser, Medresetü'n-nahda'da müdürlük yaptığı dönemlerde genel toplantılarda verdiği edebî, sosyal, tarihî, ahlaki konferanslarından derlenmiş 14 küçük risaleden oluşmaktadır.³⁴

20. *Mahtûtât*, trs. bu eser Müellifin elli yıldan beri kaleme almış olduğu eski makalelerini, Necah okulunda öğretmenliği döneminde öğrencilere vermiş olduğu ders notlarını, farklı alanlarda vermiş olduğu konferansları içermektedir.³⁵

17. *Risaletü'n-Nakdiyye, Enîs es-Sâyi, Dâru'l-Yakaza*, Şam, trs.

18. *Tescilât ve Müzekkirât*, Beyrut, 1993.

1.3.4. Kur'ân ve Tefsir İle İlgili Eserleri

1. *el-Kur'ân ve'l-Yehûd*, Kahire, 1949.

2. *el-Kur'ân ve Dimâmu'l-İctimâî*, Sayda, 1951.

3. *el-Kur'ân ve'l-Mer'e*, Sayda, 1951.

4. *el-Mer'e fî'l-Kur'ân ve s-Sünne*, Sayda, 1967.

5. *el-Kur'ân ve'l-Mubeşşirûn*, Şam, 1972.

6. *el-Kur'ân ve'l-Mulhidûn*, Şam, 1973.

7. *el-Cihâd fî Sebilillah fî'l-Kur'ân ve'l-Hadîs*, Şam, 1975.

8. *Asru'n-Nebî (s.a.v.) ve Biatûhu Kable'l-İslâm Muktebes mine'l-Kur'ân*, Dâru'l-Yakzetu'l-Arabiye, Şam, 1946.

³² Demir. s. 30.

³³ Demir. s. 31.

³⁴ Demir. s. 31.

³⁵ Demir. s. 31.

9. *Siretu'r-Resûl Muktebes mine'l-Kur'ân*. Yukarıdaki eserin devamı mahiyetinde olup Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hayatını ele alan bir çalışmadır. 1948 yılında Kahire'de 2 cilt olarak basılmıştır.

10. *ed-Dustûru'l-Kur'ân fî Şuûni'l-Hayat*. Kur'ân ilkeleri, araştırmaları, hayata bakışı ve siyasi nizamı ele alan bir eserdir. 1966 yılında Kahire'de basılmıştır.

11. *el-Kur'ân'ul-Mecid*. Kur'ân ilimleri ile ilgili meseleleri içermektedir. Tefsire giriş mesabesinde olan bu eser, *et-Tefsiru'l-Hadîs* adlı eserinin birinci cildinde tefsirin mukaddimesine konulmuştur. Bu eser 1952 yılında Sayda'da el-Matbaatu'l-Asriyye'de basılmış olup Vahdettin İNCE tarafından Türkçeye çevrilmiş ve Ekin yayınları tarafından 1997 yılında İstanbul'da basılmıştır.

12. *et-Tefsiru'l-Hadîs*³⁶

Derveze'nin bu büyük eseri çalışmamızda temel kaynak teşkil ettiği için telifin özellikleri kısa bir şekilde burada beyan edilecektir.

1.3.5. et- Tefsirü'l-HadîsAdlı Tefsir'in Özellikleri

Eserin birkaç yıl içinde redaktesi ve tashihi yapılmış ve basılmıştır. Bu eser, Kur'ân'ın, nüzûl rivâyetlerine göre sûrelerin tertibi esasına dayalı, rivâyet ve dirâyeti birleştirerek çağdaş bir söylemle yazılmış olan tam bir tefsirdir. Ayrıca elimizde mevcut olan eserin "*et-Tefsîru'l Hadîs Tertibu's-SuverHasebi'n-Nüzul*" adıyla 10 cilt halinde (I-X), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1421/2000 yılında basılmış en son baskısı bulunmaktadır. Derveze, kaleme almış olduğu bu tefsirin müsveddelerini, 1941-1945 yılları arasında Türkiye'ye sürüldüğü dönemlerde İstanbul ve Bursa'daki kütüphanelerden yararlandığı eserler yardımıyla kaleme almıştır. Bu eser, Türkiye'den Şam'a döndüğünde yeniden kaynaklarını gözden geçirdikten sonra Şam'da 1961-1963 yıllarında basılmıştır. Söz konusu olan eser 7 cilt halinde Türkçe'ye bir kurul tarafından çevrilerek 1998 yılında Ekin Yayınları tarafından İstanbul'da

³⁶ Alphan, s. 8-10; Derveze, *et-Tefsiru'l-Hadîs Tertibu's-Suver Hasebi'n-Nüzul*, X/ 26-31; Derveze, *Siretü'r-Rasul*, Giriş, s. 13; Derveze, *Kur'ân Cevap Veriyor*, çev., Abdullah Baykal, İstanbul, 1988, mütercimmin önsözü, s. 7-13; Adil Hasan Güneym, *Muhammed İzzet Derveze ve Hareketü'n-Nidâli'l-Filistînî*, Kahire, trs.; Hammâde, s.17; Ali Sevvah İshak, *Mu'cemü Musannifi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Riyad, 1984, II/241, III/204, 214, 231-234, 250; Kehhâle, *Mu'cemü Musannifi'l-Kütübi'l-'Arabiyye*, Beyrut, 1986, s. 531-532; Kurşun, *DİA*, "Derveze" maddesi, IX/187-188; Okumuş, M. *İzzet Derveze ve Tefsirindeki Metodu*, Y. Lisans Tezi, Ankara 1994, s. 49.

basılmıştır. (*Nüzûl Sırasına Göre Kur'ân Tefsiri*, Ekin Yay., 1-7, Çevirmenler: Şaban Karataş, Ahmet Çelen, Mehmet Çelen, Ekrem Demir, Ali Arslan, Muharrem Önder, Vahdettin İnce, Mustafa Altınkaya, Mehmet Baydaş, Ramazan Yıldırım, İstanbul 1998).³⁷

Derveze, et-Tefsiru'l-Hadîs adlı eserinde izlediği metot ile ilgili şu bilgilere yer vermektedir:

1- “Kur'ân sûrelerini bölüm ve alt bölümlere ayırarak tefsir etmenin; manayı, nazmı ve siyakı (bağlamı) anlama açısından daha uygun olduğunu belirtmek.

2- Bilinmeyen kelimeleri lûgat, nahiv ve belagat yönünden kısaca açıklamak.

3- Nazım ve dil açısından gereksiz ayrıntılara girmeden, metnin işaret ettiği manalara kısaca değinmek.

4- Âyetlerin iniş sebebiyle ilgili rivâyetlere ve hükümlere kısaca değinmek. Farklı görüşlere yer vermek. Bu konuyla ilgili yorum ve değerlendirme yapmak.

5- Tefsir edilecek bölümlerin içerdiği hükümleri, prensipleri, hedefleri, telkinleri, yasama yönünü, ahlakî, ruhî ve sosyal yönlerini açıklamak. Bu konularda akla ve araştırmaya dayanarak insanın sürekli değişen hayatını ve anlayışını göz önünde bulundurarak açıklamak.

6- Tefsir ettiği âyet bölümlerinin içerdiği Peygamber (s.a.v.)'in hayatı ve yaşadığı çevreyle ilgili sahneleri ve tavırları açığa çıkarmak. Âyetlerin üslûbu ve içerdikleri ta'kib (bir biriyle olan uyumuna bakma), ta'lil (nedeni söyleme) tatmin-tesbit (teskinetme), terğib (özendirme), terhip (sakındırma), takrib (yakınlaştırma), temsil (örneklendirme), tendîd-tenkid (kınama), tezkîr (hatırlatma), tenvih (övme) gibi maksatları gereksiz uzatmalara girmeyerek âyetin iniş amacına uygun olarak yorumlamak.

7- Âyet ve sûreler arasındaki bağlantıya ve bir bütün olduğuna dikkat çekmek. Kur'ân'ın bir bütün olduğunu, siyak ve mevzu yönünden birbiriyle irtibatlı olduğunu açıklamak.

³⁷ Demir. s. 24-25.

8- Kur'ân'ı yine Kur'ân'la tefsir etmek, siyak ve mefhumu uygun sahih rivâyetlerden ve müfessirlerin görüşlerinden yararlanmak.

9- Tekrar ve gereksiz uzatmalardan korunmak için tefsir mukaddimesi mesabesinde olan Kur'ân'ı'l-Mecid'e atıfta bulunmak.

10- Kur'ân'ın manalarını anlaşılır, kolay ve akıcı bir üslûpla ortaya koymak.

11- Kelimeleri, medlûlleri, mükerrer olan konuları ilk kez geldiği yerde açıklamak. Konular tekrar edildiğinde önceki açıklamalara atıfta bulunmak.”³⁸

Derveze, yukarıdaki bu maddelere ilave olarak tefsirine başlamadan önce her sûrenin başına o sûreyi tanıtan, özelliğini açıklayan, Mushaf'taki nüzul tertibinin doğru olup olmadığını belirten, Mekkî sûrelerdeki Medenî âyetler ile Medenî sûrelerdeki Mekkî âyetler ve bunlara dair yorumları içeren kısa bir tanıtma bölümü koyduğunu belirtmektedir. Aynı şekilde Tefsirini inceleyen kişilerin aradıklarını kolay bir şekilde bulmaları için uygun konu başlıkları koyduğunu belirtmektedir.³⁹

Derveze, eserinin en önemli özelliği olan nüzûl sırasına göre yazma amacını şöyle açıklamaktadır: “Tefsirin tertibini sûrelerin nüzûl sırasına göre yapmayı uygun bulduk. Buna göre, ilk tefsir edilenler; Fatiha, Âlâk, Kalem, Mûzzemmil ve sırasıyla diğer Mekkî sûreler, sonra Bakara, Enfâl ve bunları takip eden Medenî sûrelerdir. Çünkü bizim (nüzûlsırasına göre tertip etme) düşüncemiz, Kur'ân'ı anlama ve ona hizmet etmede en üstün yol olduğuna inandığımız metoda uygun düşmektedir. Bu metod sayesinde Nebevî sîretin Kur'ân'ın iniş dönem ve merhalelerini daha açık ve net bir biçimde izlemek mümkün olacaktır. Böylece okuyucu da Kur'ân'ın indiği ortamla, şartlarla, karşılıklı ilişkilerle, bunun sonucu olarak da âyetlerin manalarıyla bütünleşir ve böylece tenzilin hikmetide anlamış olacaktır.”⁴⁰

Müfessirimiz, nüzûl sırasını gözettiği böyle bir eserin ilk olması hasebiyle Kur'ân'ın tertibine aykırı olan nüzûl sırasına göre tefsir yönteminin, Mushaf'ın kutsiyetine herhangi bir zarar verip vermeyeceği konusunda tereddüt geçirmiştir. Fakat daha sonra böyle bir metod ile yazılan tefsirin, tilavet edilen bir Mushaf olmadığını, teknik

³⁸ Derveze, *et-Tefsirü 'l-Hadîs*, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Kahire, 2000, I/ 6 - 8.

³⁹ Derveze, *et-Tefsirü 'l-Hadîs*, I/ 9; Alphan, s. 12.

⁴⁰ Derveze, *et-Tefsirü 'l-Hadîs*, I/ 9; Alphan, s. 12.

ve ilmi bir çalışma olduğunu, her bir sûrenin tefsiri, Mushaf'ın tertibi ile ilişkisi olmadan bizzat bağımsız bir çalışma olduğunu ve Mushaf'ın tertibinin kutsiyetine zarar vermediğini düşünerek bu yolu seçtiğini belirtmektedir.⁴¹

Derveze, birçok âlim ve muhaddis'in bazı sûrelerin tefsirine dair müstakil eserler yazdığını belirtmiş, ayrıca Hz. Ali (r.a.)'nin Kur'ân nüzulüne göre bir Mushaf yazdığı rivâyetinin bulunduğunu belirterek, bu rivâyeti nüzul sırasına göre tefsir yazmanın meşru olduğuna delil olarak göstermiştir. Bununla birlikte görüşünün doğruluğunu belgelemek için Suriye müftüsü şeyh Ebû'l-Yûsr Abidin ve Halep müftülerinden şeyh Abdul Fettah Ebû Gudde'den fetva istemiştir. Her iki âlim de ona destekleyici cevaplar vermişlerdir.⁴²

1. 4. Tefsirinde Kullanılan Kaynaklar

Derveze, tefsirinde toplam 247 farklı eserden yararlanmış ve bu eserlerden 5569 adet alıntı yapmıştır. Her ne kadar *Derveze* tefsirinde kullandığı eserleri, günümüz bilimsel verileriyle örtüşmeyen şekilde (eser ve yazarının tam adını, basım yer ve tarihini, belirtmemiş) alıntı yapmış olsa da, kullanmış olduğu bu kaynak eserlerin sınıflandırılması şu şekilde yapılabilir:⁴³

Kur'ân, Kur'ân Tarihi ve Tefsir Kaynakları: 66 eser ve 3511 adet alıntı yapmıştır.⁴⁴

Kitab-ı Mukaddes, İncil (8 bölüm) 68 adet alıntı, Tevrat (68 bölüm) 389 adet alıntı olmak üzere toplam 457 adet alıntı yapmıştır.⁴⁵

Hadîs, hadîs usûlü ve hadîs tarihi kaynakları: 21 eser ve 1106 adet alıntı yapmıştır. Yaptığı alıntılarının 960 adedini et-Tac adlı eserden yapmıştır.⁴⁶

Tarih ve siyer kaynakları: 41 eser ve 385 adet alıntı yapmıştır.⁴⁷

Diğer kaynaklar: 43 eser ve 110 adet alıntı yapmıştır.⁴⁸

⁴¹ Derveze, *et-Tefsirü 'l-Hadîs*, I/ 9; Alphan, s. 12.

⁴² Derveze, *et-Tefsirü 'l-Hadîs*, I/ 9-10; Alphan, s. 12.

⁴³ Alphan, s. 14; Demir, *Muhammed İzzet Derveze'nin Kur'ân'ı Anlama ve Yorumlama Yöntemi*, s. 199.

⁴⁴ Alphan, s. 14; Demir, s. 199.

⁴⁵ Alphan, s. 14; Demir, s. 199.

⁴⁶ Alphan, s. 14; Demir, s. 199.

⁴⁷ Alphan, s. 14; Demir, s. 199.

Bu eserlerin 3 tanesi dergi olup bir kısmı güncel, fikhî, mezhebî, felsefî vs. konularla ilgilidir.⁴⁹

Derveze, tefsir kaynaklardan istifâde ederken hem klasik ve çağdaş hem de rivâyet ve dirâyet tefsirlerinden istifâde etmiştir. Kimi müfessirleri eleştirmiş; (Tabresî, Zemahşerî gibi) bazılarından da etkilenmiştir; (Muhammed Abduh ve Reşit Rıza gibi) *Derveze* hadîs kaynaklarından oldukça yararlanmıştır. Sünneti Kur'ân'dan sonra ikinci delil olarak kabul etmiştir. Sünnetin sahih olmasının şartını Kur'ân'ın içerdiği kesin hükümlere aykırı olmamasına bağlamıştır. Kütüb-i Sitte'den ve diğer çeşitli hadîs kitaplarından bilhassa Mansur Ali Nasîf'in (ö 1952) *et-Tacu'l-Cami'u'l-Usûl fî Ehadîsi'r-Resûl* telifinden oldukça yararlanmıştır.⁵⁰

Derveze, müfessir olduğu kadar aynı zamanda iyi bir tarihçidir. Bu nedenle çok zengin tarih kitaplarından yararlanmayı başarabilmiştir. En fazla yararlandığı tarih kitapları, İbn Cerir *et-Taberî*'nin *Târîhu'l-Umem* ve'l *Mülûk*'u, İbn Hişam'ın *es-Sîretu'n-Nebeviyye*'si ve İbn Sa'd'ın *et-Tabakâtu'l-Kûbra*'sıdır.⁵¹

⁴⁸ Alphan, s. 14; Demir, s. 199.

⁴⁹ Alphan, s. 14; Demir, s. 199.

⁵⁰ Alphan, s. 14.

⁵¹ Alphan, s. 14.

İKİNCİ BÖLÜM

CİHÂDIN ANLAMI VE MAHİYETİ

2.1. Cihâd Kavramının Sözlük Anlamı

İslâm terminolojisinde “*cihâd*”ın birden çok tanımı yapılmıştır. Burada cihâdın belli başlı tanımlarına, tanımlardaki vurgulardan hareketle kavramın çerçevesi belirlenmeye çalışılacaktır. Ancak önce bu kelimenin lüğavi(sözlük)olarak ne anlama geldiği üzerinde durulacak, daha sonra ıstilahî manalarına temas edilip kavram hakkındaki bazı düşünür ve bilginlerin değerlendirmelerine yer verilecektir.

Arapça “chd” kökünden türeyen “*cihâd*” kelimesi, “câhede” rubâî fi’lin’in mastarıdır ve iki taraf arasında “müşareket” manasındaki “fiâl” veznindedir.⁵² Sülasî fiil olarak “cehde” kelimesinden türeyen cihâd kelimesi;“cehd” mastarıyla “tâkat”,“cühd” mastarıyla ise “meşakkat” manasını ifâde eder.⁵³

“*Cihâd*”; sözlük anlamı itibariyle “güç ve gayret sarf etmek”⁵⁴, “istediğinde ısrarlı olmak”⁵⁵, “bütün gücünü harcamak”⁵⁶, “eziyet ve sıkıntı çekmek”⁵⁷, “bir işi başarmak için bütün imkânları kullanmak” manasındaki “cehd” kökünden türemiştir.⁵⁸ Cehd kelimesinin anlamına bağlı kalınarak birden çok tanımı yapılmıştır.⁵⁹ “*Cihâd*” gayeye ulaşmak için sözlü ve fiilî bütün gayretin

⁵²İbnu’l-Faris, Ebu-Hüseyn Ahmed,*Mekayisu’l-Luğa*, Dâru’l-fikir, trs, I/486.

⁵³Rağîp el- İsfahânî, *el- Müfredât fî Garîbi’l-Kur’ân*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 2010, s.108; Muhammed b. Fîrûzâbâdî, *el- Kâmûsu’l-Muhît*, Beyrut. trs., I/296; Kelime, bu anlamıyla Kur’ân’da da geçmektedir (bkz.Tevbe,9/79); (Nûr,24/53). Yine kelimenin “cehd” masdarıyla “meşakkat”, “cühd” masdarıyla,“tâkat” anlamında kullanımı da vardır. (bkz. Ebu’l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisanu’l-Arab*, Kahire, trs., II/708). Ayrıca “cühd” masdarıyla “güç” ve “takat”, “cehd” masdarıyla “mübalağa ve aşırılık” anlamında da kullanılır. (Alâuddin Ebu Bekir b. Mes’ud Kâsânî, *Bedâiu’Sânâi’fî Tertibi’ş-Şerâi*, Beyrut, trs.,VII/97); (bkz. Ali Ünal, *Kur’ân’da Temel Kavramlar*, Işık Akademi Yayınları, İzmir, 2008, s. 447.

⁵⁴ Ali b. Muhammed Mükri Feyyûmî, *el-Misbâhu’l-Münîr*, Lübnan, 1976, s. 43-44; İsfahânî, s.108.

⁵⁵ İsfahânî, s.108; Şamil İslâm Ansiklopedisi, VI/ 20.

⁵⁶ İsfahânî, s.108.

⁵⁷ İsfahânî, s.108.

⁵⁸ Ali b. Muhammed Mükri Feyyûmî, *el-Misbâhu’l-Münîr*, Lübnan, 1976, s. 43-44; Muhammed Ali b. Ali Tehânevî, *Keşşâf Istılâhâtî’l –Fünûn*, thk. Mevlevî Muhammed ve arkadaşları, Kalikûta, 1862, I/197; Şeyh Kasım Konevî, *Enisü’l-Fukahâ fî Ta’rifâtî’l-Elfâi’l-Mütedavele Beyne’l-Fukaha*, thk. Ahmet b. Abdurrazzak el- Kubeyî, Beyrut, 1987, s. 181.

⁵⁹ Veysel, Nargül, *Kur’ân ve Hz. Peygamber’in Uygulamaları Işığında Cihâd*, (Basılmamış Doktora Tezi) Erzurum, 2005. s. 13.

harcanmasıdır.⁶⁰ “*Cihâd*” hakkı üstün ve hâkim kılmak için Allah yolunda yapılan her türlü faaliyet ve çabadır.⁶¹

“*Cihâd*”ın ıstılahta, Müslümanların “Allah yolunda” güç ve kuvvetlerini sarf etmeleri anlamına geldiğini söyleyen M. Ali Kapar, tanımdaki “Allah yolunda” kaydının önemine dikkat çekmektedir.⁶² “*Cihâd*” insanı insan yapan değerlerin çiğnenmesi durumunda başvurulmuş her türlü kavga ve savaştır.⁶³ “*Cihâd*”, gerek savaşla, gerekse dil ile veya başka bir şekilde gayret göstermektir.⁶⁴ “*Cihâd*”, İslâm’ın başarısı ve Allah’ın adının yüceltilmesi için kendileriyle anlaşma yapılan kimselerin dışında⁶⁵ inanmayanlarla savaşımdır.⁶⁶ “*Cihâd*” Allah (c.c.) tarafından kullarına verilmiş olan bedenî, malî ve zihnî kuvvetleri Allah yolunda kullanmak, o yolda feda etmektir. “*Cihâd*” inanan kimselerin maddi-manevi bütün varlığını Allah yolunda ortaya koyarak görünen düşmana karşı, şeytana karşı ve nefse karşı mal, can, dil ve kalp ile yapılan her türlü mücadeledir.⁶⁷

“*Cihâd*”, genel anlamıyla Müslümanın Allah’a kulluk ve O’nun rızasını kazanmak için İslâm esaslarını öğrenme, öğretme, ferdi ve toplumsal planda yaşama, yaşatma, İslâm’ı tebliğ ve bu konuda karşılaşacağı tüm mâniaları bertaraf etmek için, içinde bulunması gereken şuurlu ve devamlı gayret ve çabayı ifâde eder.⁶⁸ “*Bizim (rızamıza ulaşmak için) uğrumuzda cihâd edenlere, (bize ulaştıracak) yollarımızı elbette gösteririz*”⁶⁹ âyeti ile “*Allah’ın (rızasına ulaşma) uğrunda hakkıyla cihâd edin*”⁷⁰ âyetinde, cihâdın bu kuşatıcı anlamına işaret mevcuttur.

⁶⁰ İbn Manzûr, II/710; Kâsânî, VII/ 97.

⁶¹ Bekir Topaloğlu, “*Günümüzde Cihâd*” md., DİA, İstanbul, 1993, VII/532; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1998, s. 58; Ayrıca bkz. Mehmet Kırkinci, *Cihâd Sahasında Bediüzzaman*, İstanbul, 1995, s. 21-22.

⁶² M. Ali Kapar, *Hizmet Muhammed’in Müşriklerle Münasebeti*, İstanbul, 1987, s. 152-153.

⁶³ Yaşar Nûri Öztürk, *İslâm Nasıl Yozlaştırıldı*, İstanbul, 2000, s. 133.

⁶⁴ İbn Manzûr, III/ 135; İsfahânî, s.108; Sa’dî Ebu Ceyb, *el- Kâmûsü’l-Fikhî*, Suriye, 1988, s. 71.

⁶⁵ Nisâ, 4/76; Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahihu’l- Buhârî*, İstanbul, 1992, Cihâd, 15.

⁶⁶ Ebu İshak İbrahim b. Ali Firuzabadî eş-Şirâzî, *el-Muhezzeb fî Fikhi’l-İmam eş-Şafîi*, Mısır, 1959, II/ 227; Ebu’l-Ferec Abdurrahman b. Muhammed İbn Kudame, *Şerhu’l- Kebir (Muğni ile birlikte)*, Kahire, 1972, X/30-38.

⁶⁷ Kapar, s. 153; Bkz. Nisâ, 4/76; Tevbe, 9/111; Sâff, 61/4; Müzzemmil, 73/20.

⁶⁸ Nargül, s. 14.

⁶⁹ Ankebût, 29/69.

⁷⁰ Hacc, 22/78.

Yine cihâd tanımlarından, genel olarak sıkıntı ve zorluklarla mücadele anlamının yanında, cihâdın düşmana karşı bütün gücüyle karşı koyma⁷¹ anlamı da çıkmaktadır. Tanımlarda cihâdın Allah yolunda mücadele etmenin ortak bir adı olduğu hususu da bildirilmektedir.⁷² Bu çabalama ve mücadele insanoğlu var olduğu andan itibaren başlamış ve dünya var oldukça da devam edecektir. Çünkü bu hal, Allah'ın, yaratıkları için koymuş olduğu bir sünnet, bir kuraldır. Bu nedenle *cihâdı*, tüm zaman ve zeminlerde aynı minval üzere yorumlamak isabetli olmasa gerek. Çünkü duruma göre mal ile yapılması gereken cihâd, yine içinde bulunulan şartlara göre ilim ile de yapılabilecek bir durumu ihata eder. Hatta bazı durumlardacihâd insanın en değerli varlığı olan canın feda edilmesiyle de gerçekleşir. Bundan dolayı cihâdı sadece “*düşmanla savaşmak*” şeklindeki söylem ve düşünceler, cihâdın evrensel karakterli olan manasını, “*savaş*” gibi salt bir anlama hamletmek ve indirgemektir. Dünyanın küçülüp bir şehir, bir köy durumuna geldiği, teknolojinin takip edilemez fevkalade geliştiği, ulaşım imkânlarının ileri bir düzeye çıktığı ve kuvvetler dengesinin hiç durmadan değiştiği günümüzde, cihâdın şeklinin değişkenlik göstermesi tabii bir olaydır. Cihâdın çevre ve zaman faktörüne bağlı olarak değişkenlik göstermesi, asıl itibariyle mana ve muhtevasının değiştiği anlamına gelmez.⁷³

“*Cihâd*”ın, bazı Batılı düşünürlerin anlamlandırmalarından daha kapsamlı olduğunu, aşağıda gelecek olan hadîslerde de görmek mümkündür. Bu hadîslerin birkaçı şöyledir: “*asıl mücâhid nefsiyle cihâd edendir*”⁷⁴, “*sözü ile yaşantısı birbiri ile çelişen kimselere nasihatte bulunmak cihâddır*”⁷⁵ ve “*cihâdın en faziletlisi, haksızlık karşısında doğruyu söylemektir.*”⁷⁶ Bu hadîslere göre cihâd, öncelikle nefis ile mücadele olmak üzere iyiliği emredip, kötülükten alıkoymak, halk arasında iyiliğin ve hayrın yayılmasına, İslâmî kuralların tatbikine imkân sağlamak, Kur’ân ve Sünnet esaslarına uygun olmak kaydıyla, evde, okulda, kışlada, camide, sokakta... eğitim ve

⁷¹ İsfahânî, s.109.

⁷² Nargül, s. 15.

⁷³ Hüseyin K. Ece, *İslâm'ın Temel Kavramları*, İstanbul, 2000, s. 116.

⁷⁴ Tirmîzî, Muhammed b. İsa b. Serve, *es-Sünnetü't-Tirmîzî*, İstanbul, 1992, Fedailu'l-Cihâd, 2; Ahmed, b. Hanbel, *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, İstanbul, 1992, VI/20-22.

⁷⁵ Müslim, İbn Haccac Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyrî, *Sahihi Müslim*, İstanbul, 1992, İman, 80.

⁷⁶ Ebu Davud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistanî, *Sünneni Ebi Davud*, İstanbul, 1992, Melâhim, 17; Tirmîzî, Fiten, 13; Ahmed VI/20-22.

öğretim ile uğraşmak ve nihâyet din ve vicdan hürriyetine mani olan kimselerle fiilî mücadele etmek gibi anlamlar içeren çok boyutlu bir kavramdır.⁷⁷

Teknik bir terim olarak İslâmî literatürde cihâd, “Allah rızası için can, mal, dil, kalem ve diğer bütün vasıtalarla çaba sarf etmek; kullar yararına mutlak adalet esasına dayanan ilahî mesajı inananlara ulaştırmak,⁷⁸ dini emirleri öğrenip ona göre yaşamak ve başkalarına öğretmek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya çalışmak, İslâm’ı tebliğ etmek, nefse ve dış düşmanlara karşı mücadele vermek” şeklinde genel anlamda kullanılmıştır.⁷⁹

2.2. Cihâd Kavramının Anlam Alanı

Cihâd’ın sadece savaş anlamı taşımadığı aşağıdaki açıklamalardan bariz bir şekilde görülecektir. Geniş anlamıyla birlikte savaş manasını da ihtiva etmesi, “*cihâd*”ın yalnız savaş manasına geldiği şeklinde anlaşılmamalıdır. Çünkü cihâdın mutlak savaş anlamına gelmediği naslarla da sabit olmuştur. Bu nasların bazılarını aşağıda maddeler halinde değinilecektir:

1. Hz. Peygamber’in “*kâfirler ve münafıklar ile cihâd et!*”⁸⁰ âyetine istinaden, kâfirlere karşı, şartları oluştuğunda, kılıçla savaşırken, münafıklara kılıç çekmemiş olması, onlara karşı cihâd, had cezalarını uygulamak, nasihat etmek, onları ikna ve ilzama çalışmak...⁸¹ şeklinde tatbik etmesi, cihâdın sadece savaş anlamında anlaşılmasına imkân vermemektedir.

⁷⁷ Nargül, s. 15-16.

⁷⁸ Kâsânî, VII/97; Cürcanî Ali b. Muhammed, *Kitabu't-Ta'rifât*, thk. Abdül Mün'im Hafnî, Kahire, trs., s. 90.

⁷⁹ Modern Arapçada “*cihâd*” kelimesi belirsiz bir kavramı simgeler. Kelime kök manasına uygun olarak, dinî bir bağlantısı olmasa bile övgüye layık bir amaç uğrunda gösterilen herhangi bir çabayı ifade eder. Cihâd kelimesi, İslâmî bağlamda kullanıldığında dahi, her zaman silahlı mücadeleyi ifade etmez. Kelime aynı zamanda, İslâm toplumunun menfaatine olan manevî bir çalışma veya kişinin şeytanî eğilimleri karşısındaki nefis mücadelesi anlamlarına gelir (bkz. Peters, Rudolph, *İslâm ve Sömürgecilik: Modern Zamanda Cihâd Öğretisi*, cev. Süleyman Gündüz, İstanbul, 1989, s. 28; Nargül, dipnot, s.16).

⁸⁰ Tevbe, 9/73; Tahrîm, 66/9.

⁸¹ Beydâvî, Nasuruddin Abdullah b. Ömer, Tefsî'u'l-Beydâvî: *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Dâru'l-Turâsî'l-Arabîy, Beyrut, trs, III/89.

2. “*Kâfirlere itaat etme ve onlarla büyük bir cihâd yap!*”⁸² âyetinde cihâd ile savaş kast edilmemiştir. Zira âyetteki “*bihi/onunla*” zamiriyle işaret olunan Kur’ân’ı Kerimdir.⁸³ Kur’ân ile yapılan cihâdın ise, savaş olamayacağı, ikna veya ilzama yönelik bir mücadele olacağı açıktır.⁸⁴ Dolayısıyla aşağıda da görüleceği üzere, Mekkî âyetlerdeki cihâd kelimesi, geniş anlamda kullanılmıştır. Savaşın teşri’ kılınmadığı Mekke döneminde cihâd âyetlerinin mevcudiyeti cihâdın sadece savaş anlamının karşılığı olmadığını gösterir.⁸⁵
3. Peygamberlerin çoğunun bilfiil savaşmamış olmaları da, cihâdın mutlak anlamda savaş olarak telakki edilmesine engeldir.⁸⁶ Çünkü her Peygamber geniş anlamıyla cihâd yapmış, lakin onların çoğu savaşmamıştır. Eğer cihâd, mutlak anlamda savaş olsaydı tüm Peygamberlerin savaşması gerekirdi.⁸⁷
4. Hz. Peygamber’in, Müslümanlara destek olması ve Müslümanlar aleyhine olabilecek gelişmeleri kendisine bildirmesi için Mekke’den Medine’ye hicret etmesine müsaade etmediği amcası Hz. Abbas’ın, Medine’ye ısrarı karşısında, “*sen bulunduğun yerde daha güzel cihâd etmekte...*”⁸⁸ şeklindeki cevabı, cihâdın savaştan ibaret olmadığını açık bir delildir.
5. Kur’ân’da cihâd, Müslüman olmayan ana-babaların, Müslüman çocuklarını imandan vazgeçirmek için gösterdikleri gayret ve çaba anlamında da kullanılır. “*...Ama bununla beraber onlar senden hakkında bilgin olmayan bir şeyi bana ortak koşmanı isterlerse, itaat etme! Hepinizin dönüşü banadır...*”⁸⁹ ve onlar şâyet seni şerik olduğuna dair

⁸² Furkân, 25/52.

⁸³ Kurtûbî Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Cami’li Ahkâmî’l-Kur’ân*, Beyrut, trs, XIII/58; Beydâvî, VI/482.

⁸⁴ Halim Sabit Şibay, “*Cihâd*” md., İA, İstanbul, 1993, III/164.

⁸⁵ Şamil Dağcı, *İslâm ve Şiddet, Beşinci Avrasya İslâm Sûrası*, Ankara, 2003, s. 156.

⁸⁶ Muhammed b. Ahmed Serhasî, *Şerhu Kitâbi’s-Siyerî’l-Kebir*, thk Abdullah Muhammed Hasan İsmâil Şafî, Beyrut, 1997, I/13; Topaloğlu, VII/531.

⁸⁷ Nargül, s. 17.

⁸⁸ Muhammed İbn Sa’d, *et-Tabakâtu’l-Kübrâ*, Beyrut, 1985, IV/31.

⁸⁹ Ankebût, 29/8.

*hiçbir ilmin olmadığı şeyleri bana ortak saymaya zorlarsa, sakın onlara itaat etme...*⁹⁰ âyetlerinde, cihâd bu anlamıyla öne çıkar.

6. Bazen cihâd, ana-babaya itaat ve onlara hizmet ederken sabretmek ve onların taleplerine karşılık vermek⁹¹ ve şehvetini haramdan korumak için nefisle mücadele etmek gibi farklı şekillerde tezahür eder. Bu anlamda şiddet ve zorluk karşısında sabretmek de bir çeşit cihâddır. Bu mücadelede kişinin karşısında bazen kişinin bizzat kendi nefsi, bazen fâsıklar, bazen de İslâm'a karşı düşmanlık gösteren herkes olabilir.⁹²
7. Hz. Peygamber'in "*küçük cihâddan büyük cihâdda döndük*"⁹³ hadîsi, cihâdın sadece savaş manasını ihtiva etmediğini bizlere bildirmektedir. Hz. Peygambere, büyük cihâdın ne olduğunu sorulunca, "*kulun nefsiyle mücadelesi*"⁹⁴ şeklinde cevap vermiştir. Yine Hz. Peygamber'in "*Asıl mücâhid, nefsiyle cihâd edendir*"⁹⁵ hadîsinde, asıl olan insanın nefsiyle yapacak olan cihâdıdır.
8. Cihâdın salt savaş anlamına gelmediğinin bir kanıtı da, Hz. Peygamberin haccı cihâd olarak nitelendirmesidir.⁹⁶ Aynı babdan olmak üzere, savaşa katılmak isteyen bir kadına, Allah'ın Resûlü "*siz kadınların cihâdı hacdır*"⁹⁷ şeklinde karşılık vermesi; aynı tür cihâd için izin isteyen erkeğe de, *ana-babasına hizmet etmesinin cihâd olduğunu söylemesi*,⁹⁸ cihâdın savaş anlamının karşılığı olamayacağını te'yid etmektedir.
9. Cihâdın salt öldürme ve savaş anlamlarına gelmediğinin bir başka delili ise, Kur'ân-ı Kerim'de öldürme ve savaşı karşılayan "kıtâl" ve "harb" kelimelerinin kullanılmasıdır.⁹⁹

⁹⁰ Lokmân, 31/15.

⁹¹ Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-Kadîr*, Dâru'l- Fikir, trs. IV/193.

⁹² Ebu Ceyb, s.71.

⁹³ Nargül, s. 18.

⁹⁴ Nûrettin Ali b. Muhammed Aliyyü'l-Kârî, *el-Esrârü'l-Merfûa'fi'l-Ahbâri'l-Mevzûari'l-Kübra*, thk. Muhammed Sabağ, Lübnan, 1971, s.127.

⁹⁵ Tirmizî, *Fedâilu'l-Cihâd*, II/20; Ahmed, VI/22.

⁹⁶ İbn Mâce Muhammed b. Yezid Kazvinî, *Süneni İbn Mâce*, İstanbul, 1992, Menâsik, 8/44; Nesâî Ebu Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünenü'n-Nesâî*, İstanbul, 1992, 4/96.

⁹⁷ Buhârî, Cihâd, 62, Sayd, 26; İbn Mâce, Menâsik, 8/44; Ahmed, VI/67-71-75.

⁹⁸ Buhârî, Cihâd, 138; Müslim, Birr, 5; Ebu Davud, Cihâd, 31.

⁹⁹ Ali Bulaç, "*Cihâd*", *Yeni Ümit*, 17/63, Ocak- Mart, İzmir, 2004, s. 44.

Nasların delaleti ile anlaşıldı ki *cihâd* salt savaş değildir. Allah yolunda gerektiği durumda, silahlı mücadele de bir tür *cihâd* olmakla birlikte *cihâd* kelimesi, Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için yapılan her türlü faaliyet ve çabayı ihtiva etmektedir.¹⁰⁰

Netice olarak *cihâd*, hayatın amacı olarak Allah'a ibadet etmek, Allah'ın ve Resul'ünün koyduğu ölçülerin fert ve toplum hayatında uygulanmasına çalışmaktır. İslâm'ı diğer insanlara tebliğ etmek, İslâm ülkesini ve Müslümanları her türlü tehlike ve saldırıya karşı savunmak ve bu konuda gerekirse savaşılmaya kadar gidebilecek bir anlam taşımaktadır. Kısaca *cihâd*, insan olmanın gerektirdiği her türlü vasıtanın araç olarak kullanıldığı bir eylem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu vasıtalar kalp, dil, el ve silah gibi beşeri aksiyonun ortaya konulduğu tüm imkânları kapsamaktadır.

2.3. Cihâd - Mücâhid İlişkisi

Bu başlık altında zikredilen mücâhid kavramı, *cihâd* kavramıyla müşterek yönlerinin, aralarında anlam ilişkinin olmasından kaynaklanmaktadır. Burada mücâhid kavramının ne anlama delalet ettiğini kısaca izaha çalışılacaktır.

“*Mücâhid*”, *cihâd* eden anlamına gelen, Arapça bir kavram olup Kur'ân'da iki yerde vaki olmuştur.¹⁰¹ Bu âyetlerin ilki Nisâ sûresinde: “*Müminlerden özür sahibi olanlardan başka, oturanlar ile malları ve canlarıyla Allah yolunda cihâd edenler bir olmaz. Allah malları ve canları ile cihâd edenleri, derece bakımından oturanlardan üstün kıldı. Gerçi Allah hepsine de güzellik (cennet) vadetmiştir, ama mücahitleri oturanlardan çok büyük bir ecirle üstün kılmıştır.*”¹⁰²

İkincisi ise Muhammed sûresindedir: “*Andolsun biz sizi deneyeceğiz ki, içinizden cihâd edenleri, (güçlülere) sabredenleri bilelim. Ve (yaptığınız işler hakkındaki) haberlerinizi sınavalım. Gerçekten imanınızda mü'min kardeşlerinize karşı dostluğunuzda sadık mısınız, değil misiniz bunu ortaya çıkartalım.*”¹⁰³

Muhammed İzzet ed-Derveze bu âyeti değerlendirirken şöyle diyor: “Âyetin

¹⁰⁰ Şadi Eren, *Kur'ân'ın Işığında Cihâd ve Savaş*, İstanbul, 1996, s. 30; Hamza Aktan “*Kur'ân ve Sünnet Işığında Düşünce ve İnanç Özgürlüğü*”, Uluslararası Avrupa Birliği Sûrası, II, Ankara, 2000, s. 85-86.

¹⁰¹ M. Fuad Abdulbaki, *Mu'cemü'l- Müfrehes li'l- Elfazı'l- Kur'âni'l-Kerim*, “chd” mad., Darü'l-Hadîs, Kahire, 1988, s. 232-233.

¹⁰² Nisâ, 4/95.

¹⁰³ Muhammed, 47/31.

hitabı, münafıkların, tutum ve davranışlarının izahını yaparak, bütün müminlere yöneliktir. Şöyle ki, âyet’i-kerime müminleri ikaz ederek, mücâhid, sabırlı ve samimi müminlerin diğerlerinden ayırt etmek ve her birinin tutum ve davranışlarının açığa çıkması için onları cihâd emriyle imtihan etmektedir.”¹⁰⁴ Ayrıca âyet, Allah’ın emrettiği, farz kıldığı şeylerde ilahi hikmetin beyanını içeriyor. İlahi hikmetin fonksiyonu: “Halis müminlerin kalbinde Allah için canını feda etme arzusunun; sabır, müjde ve huzur duygusunu yerleştirmek; Münafık ve şaşkınlarda da bir etki ve bir irkilmeyi meydana getirmektir.”¹⁰⁵

“*Mücâhid*”, cehd kelimesinden türemiş bir kavramdır; cihâd eden demektir. “Cehd veya cühd” sözlükte, güçlük ve zorluğa katlanmak, gayret etmek demektir.¹⁰⁶ Aynı kökten gelen “cihâd ve mücâhede” sözlükte, düşmana karşı savunma yapmak için zorluğa katlanmak demektir.¹⁰⁷ *Mücâhid*, işte bu zor çalışmayı yapan, cihâd ve mücâhede eden insandır. Din işlerinde, birtakım meseleleri, bütün gücünü kullanarak, zorluğa katlanarak, sabırla çözmeye çalışma, sorumluluğu yüklenme nasıl “ictihad” ise; iç ve dış düşmanların zararını savmak, onların saldırılarını önlemek için gücünü ortaya koymak, bu zor işi yapmak üzere gayret etmek, beşerî arzu ve isteklere karşı mücâdele vermek de cihâd ve mücâhededir. *Mücâhid*, cihâd ve mücâhede yapan insandır.¹⁰⁸

Bu iki kavram (*Cihâd* ve “*mücâhid*”) arasındaki ilişki, her iki kavramında birer İslâmî kavram olmalarından dolayıdır. Dolayısıyla, bu kavramların ne manaya geldiklerini, kimlerin bu kavramlarla nitelenebileceğini en iyi bilen Allah ve Resûlüdür. Cihâdın Allah rızası için ve O’nun yolunda yapılması, İslâm’ın şart koştuğu bir husustur. Allah yolunda olmayan, O’nun rızasını taşımayan tüm savaşlar, harcanan paralar ve sarf edilen gayretlerin cihâd sayılamayacağı, bu tür mücâhedeye katılan kimsenin de mücâhid olamayacağı muhakkaktır. Bu gerçeği ifâde eden birçok âyet mevcut olup birkaç tanesi şöyledir: “*Ey iman edenler! Allah’tan korkun O’na yaklaşmaya yol*

¹⁰⁴ Derveze, VIII/326.

¹⁰⁵ Derveze, VIII/326.

¹⁰⁶ İsfehânî, s.108.

¹⁰⁷ İsfehânî, s. 108; Ahmet Kalkavan, *Kavram Tefsiri*, İkrâ’ İslâm yayınları, 2009, “*cihâd*”, kav.; İbn-i Manzur, III/133-134. ; Şamil İslâm Ansiklopedisi, VI/ 20.

¹⁰⁸ İsfehânî, 108; Kalkavan, “*cihâd*”, kav.; Hüseyin Ece, *Cihâd Bilinci*, Denge Yayınları, İstanbul, 2006, s. 183; Şamil İslâm Ansiklopedisi, VI/ 20.

arayın ve yolunda cihâd edin ki kurtuluşa eresiniz.”¹⁰⁹, “(Ey iman edenler!) Gerek hafif, gerekse ağır olarak hep birlikte savaşa çıkın, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihâd edin. Eğer anlıyorsanız, bu sizin için daha hayırlıdır.”¹¹⁰, “Doğrusu, inanıp hicret edenler, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihâd edenler ve muhacirleri barındırıp onlara yardım edenler (var ya) işte bunlar birbirlerinin dostudurlar.”¹¹¹, “İman edip hicret edenler, Allah yolunda savaşanlar ve muhâcirleri barındırıp onlara yardım edenler... İşte onlar gerçekten inanmış olanlardır. Onlara mağfîret ve cömertçe verilmiş rızıklar vardır.”¹¹²

Gerek yukarıda anlamları verilen âyetler, gerekse bunlara benzer âyetlerin¹¹³ hemen hemen tamamında cihâdın, Allah yolunda olması gerektiği vurgulanıyor. Bu da, cihâdın ve mücâhidin ne manaya geldiğinin açık bir delilidir.¹¹⁴ Hz. Peygamber (s.a.v.)’den nakledilen bazı Hadîsler, mücâhid kavramına daha da bir açıklık getirmektedir. Şöyle ki; Ashâbtan biri Rasûlullah (s.a.v.)’a gelerek; “Ya Rasûlallah! Dünya menfaatlerinden bir menfaat umarak Allah yolunda cihâd etmek isteyen kişinin durumu nedir?” diye sorunca, Rasûlullah: “Onun eciri (sevabı) yoktur” diye cevap verir. Adam aynı soruyu iki kere daha sorar, her seferinde “Onun eciri yoktur” cevabını alır.¹¹⁵

Başka bir hadîste şöyle rivâyet edilir: A'râbînin biri Rasûlullah (s.a.v.)’a gelerek: “Kimisi şöhet için, kimisi öğülsün diye, kimisi ganimet elde etmek için savaşıyor. (Bu konuda ne dersin?)” deyince, Rasûlullah: “Yalnızca Allah'ın kelimesi üstün olsun diye savaşan kimsenin mücâhedesini Allah yolundadır,” diye cevap vermiştir.¹¹⁶

2.4. İctihad - Müctehid İlişkisi

Cehd kökünden gelen “ictihad” sözlükte; nefsi, güç sarf ederek ve meşakkatiyüklenecek bir işe koşmak demektir.¹¹⁷ İctihad kelimesi Allah Rasûlü ve

¹⁰⁹ Muhammed, 47/31.

¹¹⁰ Tevbe, 9/41.

¹¹¹ Enfâl, 8/72.

¹¹² Enfâl, 8/74.

¹¹³ Ankebût, 29/69; Muhammed, 47/4; Nisâ, 4/74-76-84-95; Tevbe, 9/20; Hacc, 22/78.

¹¹⁴ Kalkavan, “cihâd”, kav.; Fatih İldeş, s. 6.

¹¹⁵ Ebu Dâvûd, Cihâd, 24.

¹¹⁶ Ebu Dâvûd, Cihâd, 24.

¹¹⁷ İbn-i Manzûr, III/133-134; İsfahânî, s. 108; Ebu Zehra, Muhammed, *İslâm Hukuk Metodolojisi*, (çev: A. Şener), Fecr Yayınları, Ankara, 1994, s. 325.

ashabıtarafından kullanılmıştır,ancak bundan neyi kastettiklerini bir tarif şeklinde ifâdeetmemişlerdir.¹¹⁸ Bundan dolayı bu kavram ile ilgili, usul-ı fıkıh eserlerinden ve de hadîs-işeriflerdeki manalardan faydalanmaya çalışılacaktır.¹¹⁹

Sözlük olarak *ictihad*; tayin edilmiş bir konuda fikri yoğunlaşma ile en doğrusunu bulmayolunda yoğun bir zihinsel çaba sarf etmektir. İctihad nassların lafızından, gizli olan şer’i hükümleri ortaya çıkarmaya yönelik beşeri çabayı ifâde eder.¹²⁰ Bu anlamda ictihad fiili, cihâdın bir çeşidi şeklinde değerlendirilip entelektüelcihâd olarak ifâde edilebilir.

Nitekim Peygamberimiz (s.a.v.)de şöyle buyurmuştur: “*Hâkim/hükmeden ictihad eder ve isabetli karara ulaşırsa kendisine iki sevap verilir. Eğer ictihad eder ve hatalı karar verirse ona da bir sevap verilir.*”¹²¹Yukarıdaki hadîs-i şerifte ictihad kelimesi; “samimi bir çabayla dini hükmü anlamak ve belli bir mesele de uygulamak” anlamında kullanılmıştır. Müctehid ise; yoğun bir şekilde çaba sarf ederek, Kur’ân’ı-Kerim ve hadîslerin yorumlara açık kısımlarından delillere dayanarak hükümler çıkaran veya çıkarılan hükümleri uygulayan kimse demektir.¹²²

Ayrıca Muaz hadîsi olarak da bilinen Peygamber efendimiz(s.a.v.)’in şu hadîsi ictihad ve müctehid kavramlarına açıklık getirmektedir.Peygamberimiz (s.a.v.) Muaz b. Cebel’i (r.a.) Yemen’e göndermek istediği zaman ona şöyle sordu: “*Sana bir dava geldiği zaman nasıl hüküm vereceksin?*” Muaz b. Cebel; “Allah’ın Kitabıyla” şeklinde cevap verdi. Peygamber(s.a.v.) bu sefer; “*Orada bulamazsan*” diye tekrar sordu. O da; “Allah’ın Rasûlü’nün sünnetiyle hükmederim” dedi. Peygamberimiz;(s.a.v.)“*Ne Allah’ın Kitabında ne de Rasûlüllah’ın sünnetinde (o meseleyi) bulamazsan?*” diye sordu. Muaz şöyle cevap verdi: “Kendi görüşümle ictihad edeceğim ve bundan da geri kalmayacağım.” Bunun üzerine Peygamberimiz eliyle onun göğsüne vurarak; “*Rasûlüllah’ın elçisini, onu memnun edecek şekilde*

¹¹⁸ Hayreddin Karaman, *İslâm Hukukunda İctihad*, DiB Yayınları, Ankara, 1985, s. 16.

¹¹⁹ İldeş, s. 7.

¹²⁰ Gazzali, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfa fi lmi’l-Usûl*, Mısır, 1324, II/350; Şelebi, M. Mustafa, *Ta’lilu’l-Ahkâm*, Mısır, el-ezher, 1947, s. 11; TDV İslâm Ansiklopedisi, XXI/432,TDV Yay. İst.2000; İldeş, s. 8.

¹²¹ Şafîî, Muhammed b. İdris, *er-Risale*, Mısır, 1940, s. 494; Buharî, *es-Sahih*, İ’tisam 21, IX/133. Müslim, *es-Sahih*, Akdiyye 15.

¹²² TDV İslâm Ansiklopedisi, XXI/432.

başarılı kulan Allah'a hamdolsun" buyurdu.¹²³ Cihâd- mücâhid ilişkisi başlığında daifâde edildiği gibi,¹²⁴ ictihadın amacı da Allah'ın rızası için olması gerekir. Yani i'lay-ı Kelimetullâh uğrunda, Müslümanların faydası için olması gerekir ve ictihad metodunun da tutarlı ve şer'i olması kaydıyla yapılan bütün zihinsel çabalar ictihaddır, bunu yapan kimseye de müctehid denir.¹²⁵

2.5.Kur'ân'da Cihâd Sözcüğü Dışında Savaş İfade Eden Başka Lafızlar

Cihâdın dışında Kur'ân'da savaş ifâde eden "*kıtâl*" ve "*harb*" sözcükleri mevcuttur. Kur'ân'da iki toplum arasındaki silahlı çatışma anlamında "*kıtâl*", "*harp*" ve türevleri olan kelimeler kullanılır.¹²⁶ Şimdi bu kelimelerin sözlük anlamları verilecektir. Daha sonra Kur'ân'da geçmiş oldukları âyetlerden birkaç örnek verilecektir.

2.5.1. Kıtâl Kavramı

"*Kıtâl*" veya "*mukâtele*", birisini öldürmek anlamındaki "*kâtele*" fiilinden türemiştir. Bu kelimeler, iki kişi arasında meydana gelen öldürme eylemi ve savaşmak anlamına gelir.¹²⁷ Kur'ân'da "*kıtâl*" ve "*mukâtele*", silahlı çatışmayı ifâde için kullanılır. "*Sizinle savaşanlarla Allah yolunda savaşın; fakat haksız yere saldırmayın, çünkü Allah saldırganları sevmez.*"¹²⁸, "*Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah'ın haram kıldığını haram saymayan ve gerçek dini din edinmeyen kimselerle, küçülüp boyun eğerek elleriyle cizye verecekleri zamana kadar savaşın.*"¹²⁹, "*(Allah'a) ortak koşanlar nasıl sizinle topyekûn savaşılırsa, siz de onlarla topyekûn savaşın ve bilin ki Allah korunanlarla beraberdir.*"¹³⁰

¹²³ İbn Hazm, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, Mısır, trs. s. 811; Ebu Davud, Akdiyye, III/303; Tirmizi, *es-Sünen*, Ahkâm, III/616.

¹²⁴ Bkz., Cihâd-Mücâhid ilişkii başlığına.

¹²⁵ TDV İslâm Ansiklopedisi, XXI/43.

¹²⁶ Seyyid Abdulhafız Abdurrahah, *Felsefet'ü-Cihâd fil-İslâm*, Beyrut, 1982, s. 28-29; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul, 1995, III/1168; Abdurrahman Ateş, *Tebliğ Eğitim ve Cihâd Sürecinde Kur'ân'ın Şiddet Sorununa Bakışı*, Konya, 2000, s.161; Ahmet Özel, "cihâd" mad., DİA, İstanbul, 1993, VII/ 528.

¹²⁷ İbnu'l-Faris, V/56; el- İsfahanî, s. 394; Fîrûzâbâdî, II/199.

¹²⁸ Bakara, 2/190.

¹²⁹ Tevbe, 9/29.

¹³⁰ Tevbe, 9/29-36.

“*Kıtâl*”ve “*Mukatele*”sözcüklerinin bütün bağlamlarında silahlı çatışma anlamında kullanıldıklarını yukarıdaki örnek âyetlerde görülmüş oldu. Çalışmanın hacmi göz önünde bulundurularak, bu üç örnek âyetle iktifâ edilecektir. Bir hususu da burada belirtmekte yarar vardır ki o da şudur: Kur’ân’da geçen “*kıtâl*” kelimesini sadece savaş veya öldürmeye hamletmek doğru değildir. Çünkü “*Kıtâl*” kelimesi Kur’ân-ı Kerimin birkaç âyetinde “lanetlenmek”¹³¹ manasında da kullanılmıştır.¹³²

Cihâd kavramı, müminlerin bir özelliğini ifâde etmek üzere veya bir emir olarak Medenî sûrelerin yanı sıra Mekkî sûrelerde de geçer.¹³³ Ancak cihâd’ın “*Allah yolunda savaşı*” emrettiği ifâdeler, sadece Medenî sûrelerde yer alır.¹³⁴ Müminlerin bir özelliği olarak savaşın söz konusu edildiği tek Mekkî sûre, Muzzemmil sûresidir. “...Allah, içinizden hastalar, yeryüzünde gezip Allah’ın lütfunu arayan başka kimseler ve Allah yolunda savaşan daha başka insanlar bulunacağını bilmiştir...”¹³⁵âyetinin, savaştan söz etmesi nedeniyle sûrenin diğer bölümlerinden ayrı olarak Medine’de nazil olduğu bazı müfessirlerce ifâde edilmiştir.¹³⁶

Âyet’in¹³⁷ lafzından anlaşılabacağı üzere, daha sonraki zamanlarda müminlerde bulunacak bir özellik olarak Allah yolunda savaştan söz edilmektedir. Sonuçta Mekke döneminde müşriklerle silahlı çatışmaya girilmediği, savaş boyutuyla cihâdın Medine döneminde meydana geldiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla cihâd ile ilgili ifâdelerin Medenî sûrelerin yanı sıra Mekkî sûrelerde, kıtâl ile ilgili ifâdelerin ise sadece Medenî sûrelerde yer alması, cihâdın kıtâlden daha genel anlamda kullanıldığını ortaya koymaktadır. Diğer bir ifâdeyle, her cihâd kıtâl olarak isimlendirilmese de, her kıtâlin cihâdın bir bölümü olduğu söylenebilir.¹³⁸

¹³¹ Tevbe, 9/30; Münâfikûn, 63/4

¹³² İsfahanî, s.394; Fîrûzâbâdî, II/199; Halil b. Ahmed, *Kitâbü’ayn*(nşr. Mehdî el- Mahzûmî ve İbrahim es- Sâmerî), “ktl” md., mektebetü’l-hilal, trs., V/127.

¹³³ Bkz. Nahl, 16/110; Hacc, 22/78; Ankebut, 29/69; Furkân, 25/52.

¹³⁴ Bkz. Bakara, 2/190, 193, 244; Âl-i İmrân, 3/168; Nisâ, 4/76, 84; Enfâl, 8/39; Tevbe, 9/12, 14, 36, 123; Hucûrât, 49/9.

¹³⁵ Muzzemmil, 73/20.

¹³⁶ Bkz. Şevkani, Fethu’l- Kadir, V/314; İbn Kesir, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-Azim*, IV/ 439.

¹³⁷ Muzzemmil, 73/20.

¹³⁸ Veysel Nargül, s. 34.

2.5.2. “Harb” Kavramı

Kur’ân’da, silahlı çatışma manasındaki savaşı ifâde eden başka bir kavramda “*harb*” sözcüğüdür. “*Harb*” barışın zıddı olup, bir şeyi zorla almak, gasp etmek demektir.¹³⁹ “*Harb*” kelimesi Kur’ân’da dört yerde geçmektedir.¹⁴⁰

“...Her ne zaman onlar savaş çıkarmak için bir yangın tutuşturdularsa Allah onu söndürdü. Sırf fesat çıkarmak için dünyanın her tarafında koşup dururlar. Allah müfsitleri sevmez.”¹⁴¹, “Onları savaşta ele geçirirsen, kendilerine öyle bir muamele yap ki, onların arkasında ki bütün öbür düşmanlara da ibret olsun da akıllarını başlarına alsınlar.”¹⁴², “Kâfirlerle savaşta karşılaştığınız zaman hemen boyunlarını vurun...”¹⁴³

Görüldüğü gibi yukarıdaki âyetlerde üç yerde “*harb*” kelimesi silahlı çatışma anlamındaki savaşı ifâde eder. Bunların dışında sadece bir yerde *eğer böyle yapmazsanız Allah ve Resûlüne savaş açtığınızı bilin...*¹⁴⁴ âyetinde, yasaklığına rağmen faizden vazgeçemeyenler Allah ve Resûlü ile savaşa giren kimseler olarak nitelendirilir. Dolayısıyla âyette, silahlı çatışma anlamında bir savaştan söz edilemez, inanç konusunda bir savaşa/ mücadeleye dikkat çekilir.¹⁴⁵

“*Harb*” kelimesinin türediği fiiller ise, Kur’ân’da birisi mazî/geçmiş, diğeri muzarî/geniş ve şimdiki zaman kalıbındaki iki defa kullanılmakta ve her ikisinde de Allah ve Resul’üne karşı yapılan inanç boyutlu bir muharebeden söz edilmektedir.¹⁴⁶ Buna göre “*harb*” kelimesi, hem silahlı çatışma hem de inanç ve düşünce anlamındaki savaş için kullanılmıştır. Fakat “*harb*” kelimesi, cihâd ve kıtal kelimelerinin olduğu gibi, “*harb ediniz*” emir kipiyle hiç kullanılmamıştır.¹⁴⁷

¹³⁹ İsfahânî, s. 119.

¹⁴⁰ Bakara, 2/279; Mâide, 5/64; Enfâl, 8/57; Muhammed, 74/4.

¹⁴¹ Mâide, 5/64. Âyet, iktisadi sıkıntıya maruz kaldıklarında, Medine’deki Yahudilerden bazılarının Allah’ın ihsan ve merhametini itham eden böyle bir söz söylemeleri üzerine nazil olmuştur (bkz. Kurtûbî, VI/ 238).

¹⁴² Enfâl, 8/57. Âyet, Kureyza ve Nadir oğullarının ihaneti üzerine nazil olmuştur (bkz. Kurtûbî, VIII/ 30).

¹⁴³ Muhammed, 47/4.

¹⁴⁴ Bakara, 2/279.

¹⁴⁵ Nargül, s. 35.

¹⁴⁶ Mâide, 5/33; Tevbe, 9/107.

¹⁴⁷ Abdurrahman Ateş, s. 163.

Savaşa çıkma anlamında kullanılan diğer bir kavram da “Ğazâ” kelimesidir. “Ğazâ” kelimesi, “savaş meydanına çıkmak” anlamındadır.¹⁴⁸

Kıtâl, harb ve cihâd kelimeleri arasındaki anlam farklılıklarını ele alan, Muhammed Ammâra; “Kıtâl” sözcüğünün daha çok sıcak çatışmayı ifâde ettiğini¹⁴⁹, “Harb”ın ise sıradan bir çatışma durumunu ifâde ettiğini belirtir. Buna mukabil “Cihâd” sözcüğünün ister savaş halinde isterse sulh durumunda yapılması gerekli olan tüm çaba ve gayretler anlamında, çok daha genel bir anlamı ifâde ettiğini söyler. Bu genel anlamı nedeniyle de çoğu zaman, hususi “kıtâl” durumu da “cihâd” olarak ifâde edilmiştir.¹⁵⁰

Nitekim “kıtâl” sözcüğünün sıcak çatışmayı ifâde ediyor olması aşağıdaki âyetlerde görülmektedir:

*“Sizinle savaşanlara karşı Allah yolunda savaşın, aşırı gitmeyin. Elbette Allah aşırı gidenleri sevmez. Onları bulduğunuz yerde öldürün ve sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Fitne, öldürmekten beterdir. Onlar size karşı savaşınca kadar siz, Mescid-i Haram yanında onlarla savaşmayın. Sizinle savaşarlarsa siz de onlarla savaşın. Kâfirlerin cezası işte böyledir. Onlar savaşa son verirlerse; şüphesiz Allah, bağışlayandır, esirgeyendir. Fitne kalmayınca kadar onlarla savaşın. Eğer vazgeçerlerse artık zulüm yapanlardan başkasına karşı düşmanlık yoktur. Haram ay, haram aya karşılıktır; hürmetler de karşılıklıdır. Öyleyse kim size saldırırsa, onun saldırdığı gibi siz de ona saldırın. Allah'tan korkup sakının ve bilin ki Allah, muhakkak ki korkup sakınanlarla beraberdir.”*¹⁵¹ Bu âyetler göstermektedir ki Müslümanlara saldırı olduğu zaman, onlar da bu saldırılara karşılık verebilecekler ancak ne olursa olsun i'tidalı elden bırakmamaları gerekir. Dolayısıyla Allah'ın (c.c.) belirtmiş olduğu sınırlar dâhilinde hareket etmeleri gerekmektedir.

¹⁴⁸ İsfahânî, 362; (bkz. *Mu'cemu'l-Vasît*, II/652). Kur'an'da “ğazâ” fiilinin çoğulu ile kullanılan bir âyet mevcuttur (bkz. Âl-i İmran, 3/156).

¹⁴⁹ Muhammed Ammâra, *Laiklik ve Dini Fanatizim Arasında İslâm Devleti*, (çev. Ahmet Karababa ve Salih Barlak), İstanbul, 1991, s. 140-141.

¹⁵⁰ Muhammed Ammâra, s. 140-141.

¹⁵¹ Bakara, 2/190-194.

2.6. Kur'ân'a Göre Cihâdın Amaçları

Cihâd, toplumdaki fitneyi ortadan kaldırmak, zulümleri önlemek, Allah'ın adını yüceltmek ve bu noktadaki bütün engelleri ortadan kaldırmak için yapılan eylemlerin genel ifâdesidir. İnsanlar bu vesileyle baskı ve zulümlerden kurtulup İslâm'ı selim bir akılla tanıyabilirler. Aksi halde yeryüzü fesada uğrar, toplumda zulüm, baskı ve sıkıntılar ortaya çıkar. Bu şekilde de insanlık yozlaşır ve dünya yaşanmaz bir hal alır. Bunun sonucunda bu dünya ile beraber insanlar ebedi yaşamın olduğu âhiret yurdunda da hüsrana uğrarlar. Ancak kullarını seven, onlara merhamet eden Allah bu yozlaşmaya, inanan kullarının seyirci kalmasından hoşnut olmadığı için cihâd emretmiş ve bu sorumluluğu inanan kullarına yüklemiştir¹⁵². İşte bu sayede (cihâd sorumluluğu yerine getirildiği halde) toplum, haklarına kavuşarak felâha erişir ve insanların Allah ile arasındaki engeller kaldırılmış olur.¹⁵³

Eğer konuya bu açıdan yaklaşırsak cihâd kavramı bir ibadet olarak karşımıza çıkar. Çünkü cihâd, İslâm'ın/Allah'ın insanlar için seçmiş olduğu iki dünya saadetini içeren hayat anlayışını diğer insanlara ulaştırma çabasıdır. Cihâdın amacı kâfirleri ortadan kaldırmak için açılmış bir savaş değil, Allah'ın ortaya koymuş olduğu hayat biçimini hâkim kılmak için mücadele ederek insanlığı, zulmün ve tuğyanın karanlıklarından İslâm'ın aydınlığına kavuşturmak, bu sayede insanların hem bu dünyalarında hem de âhiret yaşamlarında felâha kavuşmalarını sağlamak ve insanlara İslâm'ın nurunu ulaştırmaktır. Yani karanlıkta kalmış ya da karanlığa maruz bırakılmış insanların gönüllerini İslâm'a ve onun güzelliklerine açma çabasıdır.¹⁵⁴

Ancak bütün bu çalışmalar ve gayretler Kur'ânî ilkeler çerçevesinde olmalıdır. O zaman yeryüzü yaşanılır hale getirilir, fitne ve fesat ortadan kaldırılır. Mazlumun ve zalimin kimliklerine bakılmaksızın zulümler önlenirse toplum felaha kavuşur, insanlar barış ve mutluluk içerisinde yaşamlarını sürdürürler.¹⁵⁵

¹⁵² Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı*, (çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), İşaret Yay. İst. 2000, s. 679.

¹⁵³ Mehmet Fatih İldeş, *Kur'ân-ı Kerim'in Cihâd ve Teröre Bakışı*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008, s. 9; (bkz. *İslâmî Sosyal Bilimler Dergisi*, 1994. Sayı, II/118).

¹⁵⁴ Ebu'l A'la Mevdûdî, *Tefhim 'ül- Kur'ân*, Tercüme: Kurul, İnsan Yayınları, İstanbul, 1996. I/150; Özipek, s. 17.

¹⁵⁵ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, IV/440; Nargül, s. 17-18.

Bu anlatılanları ana başlıklar halinde açarsak, cihâdın amacı hakkında karşımıza aşağıda kısaca değinilecek konular çıkacaktır. Bu amaçların dışında yapılacak herhangi bir çalışma, gayret ve fedakârlıklar kesinlikle dinî bir çalışma olmayacak, sadece bir aldatmaca, heva ve hevese uyularak yapılacak bir çalışmadan ibaret olacaktır. Bu amaçlar aşağıda zikredilip izah edilecektir. Bunlardan önemine binaen, ilk sıraya “Allah(c.c.)’ın rızası” alınmıştır.

2. 5. 1. Allah Rızası

Yapılacak cihâd’ın en önemli ve öncelikli gayesi, Allah (c.c.) rızası doğrultusunda olması gerekmektedir. Bunun en sağlam delilini Allah’ın kitabında görmek mümkündür. “İman edenler, Allah yolunda savaşırlar; Kâfirler ise tağut yolunda savaşırlar. O halde siz de şeytanın¹⁵⁶ dostlarına karşı savaşın! Şüphe yok ki şeytanın hilesi hep boşa çıkmıştır.”¹⁵⁷ “Ey iman edenler! Eğer Allah’a yardım ederseniz, O da size yardım eder ve ayaklarınızı kaydırmaz.”¹⁵⁸

Müslümanları koruyacağını vadeden Allah (c.c.), yardımının gerçekleşmesini, Müslümanların yardımına, yani onların çalışmasına bağlamıştır. Burada¹⁵⁹ kastedilen yardım da Müslümanların cihâd faaliyetinden başka bir şey değildir.¹⁶⁰

Yine Kur’ân’da başka âyetlerde¹⁶¹ ganimet mallarının hicret eden fakirlere ait olduğu ve onların Allah’ın lütfunu ve rızasını talep etmek, Allah’ın dinine ve Resûlüne destek vermek için yurtlarından ve mallarından uzaklaştırıldıkları ifade olunur.¹⁶² İşte imanlarında sadık ve samimi olanların ancak onlar olduğu ifade edilir.¹⁶³

Ayrıca Kur’ân’da¹⁶⁴ önceki nesiler arasında yeryüzünde fesadı engelleyecek fazilet sahiplerinin olması gerektiği vurgulanır. Buna ilaveten zalimlerin kendilerine

¹⁵⁶ Âyeti kerimede geçen Tâğut ve Şeytan müradif kelimeler olup ikisi de şeytanı ifade etmektedir. (Bkz. Derveze, *et-Tefsirü l-Hadis*, VIII/166).

¹⁵⁷ Nisâ, 4/76.

¹⁵⁸ Muhammed Süresi, 47/7.

¹⁵⁹ Muhammed Süresi, 47/7.

¹⁶⁰ İldeş, s. 11.

¹⁶¹ Haşr, 59/8.

¹⁶² Haşr, 59/8.

¹⁶³ Yıldırım, Suat, *Kur’ânı- Kerim Meali*.

¹⁶⁴ Hûd, 11/116-117.

verilen refahın ardına düştükleri ve onların zaten günahkâr oldukları, Allah'ın da o ülkeleri durup dururken helak etmediği bizlere bildirilir.¹⁶⁵ Allah Teâlâ kendi yolunda cihâd edenleri rahmetiyle kuşatır. Onlara sayısız nimetler verir ve hiçbir çabalarını boşa çıkarmaz. Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla mücadele edenler âhirette elde edecekleri mükâfatın yanında, bu dünyada da zafere kavuşurlar.¹⁶⁶ İslâm uğrunda mücadele eden kimseye Allah yardım eder, bu yardım savaş alanında düşmana karşı olabildiği gibi, bir fetih veya kalpteki imanın sağlamlaştırılmasına katkı sağlayan bir yardım şeklinde de olabilir.¹⁶⁷

Yukarıda zikredilen ve daha birçok âyet¹⁶⁸ açık bir şekilde ifâde etmiştir ki; Allah yolunda cihâd eden kimse, eğer cihâdına devam ederek Allah'ı ve İslâm'ın güzelliklerini insanlarla buluşturma gayretini sürdürürse, hem insanları dünya ve âhiret mutluluğuna erdirmeye vesilesine nail olur hem de kendi kurtuluşuna sebep olur.¹⁶⁹ Kulun ifâ ettiği bu amel, günahlarının bağışlanmasına vesile olduğu gibi, Allah'ın yardımını da her zaman yanında hissetmesini sağlar. O ne güzel dost, O ne güzel yardımcıdır.¹⁷⁰ Cihâd eden kazanır, nefesine ve düşmana boyun eğen kaybeder.

Nitekim bu hususla ilgili Peygamber Efendimizden şöyle bir rivâyet nakledilmektedir: Peygamber (s.a.v.)'e bir kimse geldi de: “Bir kısım insanlar, ganîmet malı için savaşır, bazı kimseler de insanlar arasında adının söylenip övülmesi için savaşır, bazıları da (yiğitlikteki) mevkii, derecesi görülsün diye cihâd eder. Kimileri de ırkının üstünlüğünü göstermek için veya gazabından dolayı savaşır. Şimdi bunlardan, Allah yolunda cihâd eden kimdir?” diye sordu. Peygamber (s.a.v.) de: “*Kim, Allah'ın kelimesi (dini, dâvâsı) daha yüce olsun diye savaşırsa, işte o, Allah yolundadır*”¹⁷¹ buyurdu. Hadîslerden de anlaşıldığı üzere, Allah rızası dışındaki ameller, cihâdolsun veyabaşka bir iş olsun insanoğluna Allah katında herhangi bir manevî, uhrevî yarar kazandırması mümkün değildir.

¹⁶⁵ Hûd, 11/116-117.

¹⁶⁶ Mustafa Özipek, Ebussuûd Tefsirinde Cihâd Kavramı, (Yüksek Lisans Tezi), Çorum, 2013, s. 20.

¹⁶⁷ Özipek, s. 20.

¹⁶⁸ Mümtahine, 60/1; Muhammed, 47/4; Nisâ, 4/94; v.d.

¹⁶⁹ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, VI/80.

¹⁷⁰ Hacc, 22/78.

¹⁷¹ Buharî, Cihâd 15, İlim 45, Humus 10, Tevhid, 28; Müslim, İmâre 149-151; Ebû Dâvud, Cihâd 24; Tirmizî, Fezâilü'l-Cihâd 16; Nesâî, Cihâd 21; İbn Mâce, Cihâd 13.

2. 5. 2. Güvenlik

Cihâdın bir gayesinde yeryüzünde genelde tüm canlılara özelde ise insanoğluna emniyeti/güvenliği sağlamaktır. Nitekim Kur’ân ve Sünnetin bize tarif ettiği mümin; neye inandığının bilincinde olan ve imanından aldığı şuurla çevresine güven veren, elinden ve dilinden kimsenin zarar görmediği kimsedir.¹⁷²Çünkü dinimizin hedefi, insanları İslâm şuuruyla bilinçlendirip, kendini kontrol edebilen, iyilik yaparken yüce bir amaca uygun şekilde hareket edebilen, kendisi için istediğini başkaları için de isteyen kişilikler yetiştirmektir.¹⁷³

Eğer bir toplumda huzur, barış ve güven olursa, insanlar arasında isyan, kavgave anlaşmazlık bulunmaz. Allah'ın rızasına uygun şekillenen bir toplumda bütün insanlar güven ve karşılıklı saygı çerçevesinde yaşamlarını sürdürürler. Toplumun bu şekilde olgunlaşması, meydana gelebilecek fesat eylemlerine fırsat vermez.¹⁷⁴Özellikle Kur’ân, güven ve emniyet timsali şahsiyetleri şu şekilde izah etmektedir:

*“Gerçekten onlar (Mekkeliler) iman ve hicret ettiler, malları ve canları ile Allah yolunda savaştılar ve onlar (Medineliler) da onları barındırdılar ve yardımdabulundular. İşte onlar birbirlerinin velileridir. İman etmekle beraber hicret etmeyenlere gelince; onlar hicret edinceye kadar sizin onlara karşı velâyetten dolayı bir hakkınızı yoktur. Eğer onlar, dinde sizden yardım isterlerse artık onlara yardım etmeniz gerekir. Meğerki (bu yardım) sizinle aralarında antlaşma bulunan bir topluluk aleyhinde olmasın. Allah, bütün yaptıklarınızı hakkıyla görendir.”*¹⁷⁵Cihâd, Allah yolunda çaba sarf etmek ve âyette özellikleri belirtilen böyle bir toplumu meydana getirmek için yapılan mücadelelerin bütünüdür.

İslâm’ın getirdiği ölçülere samimiyetle uyulduğu zaman hiç kimse başka biri için kötülük düşünmez, kendisi için istemiş olduğugüzelliği başkaları için de ister. Cihâd da işte bu ahlakı yaygınlaştırma ve onubozmaya kalkışan kimselere karşı koyma çabasıdır. İnsanlar arasında huzur ve güveni hâkim kılmak faaliyetidir.¹⁷⁶ Bu hususta Peygamber Efendimizin bir hadîs-i şerifi şöyle rivâyet edilmektedir: Habbab b. Eret

¹⁷²Buhârî, İman 5; Müslim, İman, 66.

¹⁷³ Özipek, s. 18.

¹⁷⁴ Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, Akçay Yayınları, Ankara, 1995, II/ 67.

¹⁷⁵ Enfâl, 8/72.

¹⁷⁶ İldeş, s. 11.

(r.a.) anlatıyor: “Efendimiz Kâbe’nin duvarının önünde, abasının üstüne oturmuş gölgeleniyordu. O’na Müslümanların uğradığı eziyetlerden şikâyetlenerek; ‘Ya Resûlallah, bize dua etmeyecek misiniz, Allah’tan yardım dilemeyecek misiniz?’ dedik. Peygamber (s.a.v.) buyurdu ki; “*Sizden önceki milletler Hakka inananları tutar, yere gömerler, başını testere ile biçerler, cesedini demir taraklarla tararlardı da adamlar yine de davalarından vazgeçmezlerdi. Allah(c.c.) bu davayı öyle muzaffer kılacaktır ki, bir yolcu San’a’dan atına binecek, Hadramut’a kadar gelecek de, Allah’tan başka kimseden korkmayacak. Fakat siz acele ediyorsunuz.*”¹⁷⁷ Şâyet sabır, tahammül ve fedakârlıklar insanoğlunda meleke olarak yer ederse, nihâyetinde güven olur, huzur olur ve toplumlar barış içinde yaşarlar.

2. 5. 3. Zulmü Engellemek

Cihâdın bir başka amacı da zulmü ortadan kaldırıp insanların, insanlık onuruna yakışır bir hayat tarzı yaşamalarını temin etmektir. Çünkü zulüm karanlık, haksızlık ve kötülüklerin kaynağıdır. Bir yerde zulüm varsa, orada mutluluk yoktur. Bir yerde zalimler işbaşında ise orada adalet, huzur, mutluluk gibi güzellikler olmaz ve insanlar en tabi haklarından mahrum kalırlar.¹⁷⁸ Eğer zalimlerin zulümlerine engel olunmazsa, onlara dur denilmezse, bu tablo bu şekilde devam edip gider ve toplumdaki zulümlere engel olunmayıp, sorumluluk sahibi kimseler de üzerlerine düşeni yapmazlarsa gelecek azap bütün toplumu helak eder.¹⁷⁹

Cihâd, zalime engel olmak, zulmü ortadan kaldırmak ve adaleti hâkim kılmak için ortaya konulan çabadır. *Mücâhidde*, zalimin zulmüne ve haksızlıklarına boyun eğmeyen, İslâm’ın güzellikleriyle, yapılan bu yanlışlıkların karşısında duran kimsedir. İnsanları bu zulümler karşısında bilinçlendirir ve İslâm’ın insanlara sunmuş olduğu güzellikleri anlatır. Allah(c.c.)’ın rızası ve insanların mutluluğu gibi ulvi bir amaç uğruna gerekirse hayatını ortaya koyar. Ancak bu şekilde bir mücadelenin sonucunda insanlar ve toplumlar huzura ve güvene kavuşabilirler.¹⁸⁰

¹⁷⁷ Buharî, Cihâd, 7.

¹⁷⁸ İbrahim Canan, *Anarşi*, Işık Yayınları, İstanbul, 2003, s. 84.

¹⁷⁹ Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’ân Tefsiri*, Anadolu Yayınları, İstanbul, 1989, VI/2908.

¹⁸⁰ Özipek, s. 19.

Toplumları ifsad edip huzuru bozan, fitne çıkaran, hakları gasp eden kimselere karşı mücadele edilmelidir, Kur’ân-ı Kerim bu konuda önceki milletlerden örnekler vererek bizleri aydınlatmaktadır:

*“Sizden önceki nesiller arasında yeryüzünde fesadı engelleyecek fazilet sahipleri olmalı değil miydi? Ancak içlerinden kurtardıklarımızdan çok azı müstesna idi. Zalimler ise ancak kendilerine verilen refahın ardına düştüler. Onlar zaten günahkâr idiler. Rabbin o ülkeleri ahalisi ıslah edip dururken helak edecek değildi.”*¹⁸¹ Âyet-i Kerimede *إِلَّا قَلِيلًا* olarak belirtilen ifâde istisna-i munkati’dir. Yani o toplumda çok az olsa da, fesattan alıkoyan insanlar bulunmaktaydı. Bu kimseler o topluluklarda iyiyi emredip kötülüğü nehy ettiği için o toplumun helak olmasının önüne de geçmişlerdir. Çünkü yukarıda geçen âyet’i-kerimede de ifâde edildiği gibi halkı ıslah edici toplumları helak etmesi Allah (c.c.)’ın şanından değildir.

Yüce Allah(c.c.), geçmiş milletlerin başına gelenlerden haber vererek olması gerekenler hususunda müminleri uyarmakta, her toplumda iyiliği emredip kötülükten alıkoyan birilerinin olması gerektiğine işaret ederek müminlerin üzerlerine düşen sorumluluğu yerine getirmesini istemektedir.¹⁸² Hz. Peygamber (s.a.v.)’in, zalim bir yöneticinin yanında doğruyu söylemeyi *“büyük cihâd”* olarak nitelemesi de konumuzla ilgili önemli bir örnektir. Cihâd, *“zalime dur diyebilmek, yaptığı zulmün ve davranışlarının yanlışlığını ifâde ederek ona doğruyu tebliğ edebilmektir.”*¹⁸³

Sonuç itibariyle, zulmü engellemek cihâdın bir kısmı olup onu insanlardan defetmek büyük bir erdem, iyiliği emir kötülüğü nehy etmenin bir çeşiti olduğunu âyet¹⁸⁴ ve hadîslerin¹⁸⁵ aydınlatıcı rehberliğinde müşahade edilmektedir.

2. 7. Cihâdın Kısımları

Geniş kapsamlı bir kelime olan cihâdın alan ve içeriğini tam olarak tespit etmek zordur. Sınırlarını belirlemek, cihâd kavramının kısımlarına temas etmek, cihâdın sadece savaş anlamına gelmediğinin ve geniş bir anlam alanına sahip olduğunun anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

¹⁸¹ Hûd, 11/116-117.

¹⁸² Âl-i İmrân, 3/104.

¹⁸³ Ebu Davud, Melâhim, 17; Tirmizî, Fiten, 13; Ahmed, VI. 20-21.

¹⁸⁴ Hûd, 11/116-117.

¹⁸⁵ Ebu Davud, Melâhim, 17; Tirmizî, Fiten, 13; Ahmed, VI. 20-21.

Cihâdın kısımlarına girmeden önce konumuzla alakalı olarak Peygamber Efendimiz'den şöyle bir hadîszikredilmektedir: Allah Rasûlü (s.a.v.) buyuruyor ki: *“Benden önceki ümmetler arasında Allah'ın gönderdiği ne kadar peygamber varsa, mutlaka onun ümmeti arasında sünnetini alan, emrine uyan bir takım havarileri ve ashabı olmuştur. Daha sonra onların yerine bir takım kimseler gelir, yapmadıkları şeyleri söyler, emr olunmadıkları işleri yaparlar. Bunlara karşı eliyle cihâd eden kimse mümindir, diliyle cihâd eden kimse mümindir, kalbiyle cihâd eden kimse mümindir. Bunun ötesinde ise imandan hardal tanesi kadar dahi bir şey yoktur.”*¹⁸⁶ Hadîs-i şerifte genel olarak, cihâdın çeşitleri ve mekanizması net olarak ifâde edilmiştir. Bir kısım âyet-i kerimelerde¹⁸⁷ zikredilen cihâd tabiri sadece savaş manalarına gelmemektedir. Bu sebeple şunu ifâde etmek gerekir ki, her cihâd lafzından savaş anlaşılmamalıdır. Savaş cihâdın kısımlarından biridir. Mücâhid insan da, yalnız savaşan değil, dinini muhafaza etmek için dili ile, ilmi ile, malı ile, kalbi ile her türlü çaba ve gayreti gösteren kişidir.¹⁸⁸ Şimdi cihâdın genel manadaki nevilerine değinerek, bu kavramın ne şekillerde fiiliyata dönüştürülebileceği ifâde etmeye çalışılacaktır.

2.6.1. Nefisle Cihâd

Cihâdın kısımlardan birincisi nefisle cihâd etmektir. Nefisle cihâd, İslâm'ı öğrenmek, yaşamak ve bu uğurda her türlü zorluğa katlanmayı ifâde etmek anlamında kullanılmaktadır. Buna cihâdın psikolojik boyutu da denilebilir. Düşünürler ve özellikle tasavvuf erbabı, cihâdın ruhî ve manevî boyutunu ifâde etmek üzere aynı kökten türetilmiş olan *“mücâhede”* kavramını kullanmışlardır. Bu anlamda mücâhede, üç farklı kategoride ele alınmış; düşmanla mücâhede *“cihâd”*, şeytanla mücâhede *“takva”*, nefisle mücâhede *“riyâzat”* olarak isimlendirilmiştir.¹⁸⁹ Cihâdın bir boyutu olan nefse ve şeytana karşı yapılan mücâhede, mü'minin takva derecesine ulaşmasını sağlar. Çünkü nefsinin isteklerine sınır getirmeyen kimse dalâlete düşer.

¹⁸⁶ Nevevî Muhyiddin Yahya b. Şeref, *el-Minhac Şerhu Sahihi Müslim*, Mısır, 1929, II/27.

¹⁸⁷ Hacc, 22/78; Furkân, 25/52.

¹⁸⁸ Mevdûdî, I/149-150.

¹⁸⁹ Nargül, s. 27.

Şeytanın aldatmalarına erken kanar. Kişinin nefsiyle mücahede etmesi o kimseye İslâm ahlakı kazandırır.¹⁹⁰

Peygamber tarafından en büyük ve en zor olarak ifâde edilen bu cihâd, yani ahlaki ve manevi anlamda nefisle yapılan cihâd, açgözlülüğü ve zevk düşkünlüğünü, korkuyu ve alçaklığı, istek ve tutkulara boyun eğmeyi alt etme yolundaki bitmez tükenmez çabadır. Ruhun olumsuz unsurlarına karşı sürdürülen bu cihâd, büyük cihâddır. Nefisleri ile kendileri arasındaki dengeyi sağlayamayıp nefislerine boyun eğen kimseler ise dünyalıklara, zevk ve eğlenceye dalarlar. Ve böylece Allah'ı unuturlar. Kur'ân-ı Kerim bu kimselerin durumunu şu şekilde ifâde ediyor: *“(Ey Muhammed!) Ya şimdi baksana o kimseye ki hevasını ilâh edinmiş, Allah da onu bir ilim üzerine şaşırtmış, kulağını ve kalbini mühürleyip gözüne de bir perde çekmiştir; artık onu Allah'tan başka kim yola getirebilir! Hâlâ düşünmeyecek misiniz? Dediler ki: ‘Dünya hayatımızdan başka hayat yoktur. Ölüyoruz ve yaşıyoruz. Bizi ancak zaman yok eder.’ Bu hususta onların bir bilgisi yoktur. Onlar sadece zanda bulunuyorlar.”*¹⁹¹

Nefisleriyle mücahede halinde olanlar ise bu karşılaşmada bazen mağlup bazen de galip olabilirler. Ancak nefislerine karşı yenik duruma düşüp hata ve günahışledikleri zaman, nefislerine pes etmeyerek hata ve günahlarına pişmanlık içerisinde durumlarını düzeltmek niyetiyle Rabblerine tevbe edip, O'ndan bağışlanma dilerler. Bu kimselerin durumunu yine Kur'ân haber verip şöyle buyurmaktadır: *“(Takva sahipleri) Ve onlar bir kabahat yaptıkları veya nefislerine zulmettikleri zaman, Allah'ı hatırlarlar da derhal günahlarından bağışlanma dilerler; günahları da Allah'tan başka kim bağışlayabilir? Hem yaptıklarında da bile bile ısrar etmezler.”*¹⁹²

Bu konuda Peygamber (s.a.v.) de şöyle buyurmuştur: *“İnsanoğlundan her biri hatalıdır ve hatalıların en iyileri de tevbe edenlerdir.”*¹⁹³ Bilhassa Hz. Peygamber'in *“Küçük cihâddan büyük cihâda döndük.”*¹⁹⁴ *“Mücahit, kendi nefsiyle*

¹⁹⁰ İldeş, s. 17.

¹⁹¹ Câsiye, 45/23-24.

¹⁹² Âl-i İmrân, 3/135.

¹⁹³ Tirmîzî, Kıyâme, 49.

¹⁹⁴ Nargül, s. 28.

*cihâdedendir.*¹⁹⁵“*Düşmanlarınızla cihâd ettiğiniz gibi, nefislerinizle demücahede ediniz*”¹⁹⁶ gibi hadisleri nefse karşı yapılacak mücahedenin önemini vurgulamaktadır. Âyet-i kerimelerde¹⁹⁷ ve hadis-i şeriflerde¹⁹⁸ belirtildiği gibi mücâhid kimse, aklıyla iyiyi kötüden, faydalıyı zararlıdan, helâli haramdan, şeytanın (nefsin) daveti ile hakkın davetini birbirinden ayırt edebilen kimsedir. Bütün bunlarla birlikte nefsiyle girmiş olduğu bu mücahedesinde yenilgiye uğrar, hata yaparsa pişmanlık içerisinde yaptıklarından tevbe eder, Rabbinden bağışlanma diler ve mücahedesine kaldığı yerden devam eder, ancak hiçbir zaman nefsine karşı teslim bayrağını çekmez. Mücâhidin nefsiyle mücahedesi dünyasını değiştirene kadar bu şekilde devam eder.¹⁹⁹

2. 6. 2. İlimle Cihâd

Cihâdın kısımlarından ikincisi ilimle cihâd etmektir. Fert ve toplumların maddi ve manevi alanlarda ilerlemelerini sağlayan unsurların başında ilim gelmektedir. İlim öyle değerli bir hazinedir ki, bulunduğu yerde iyilik, güzellik, huzur ve mutluluk vardır. Bunun tam tersi cehalet(bilgisizlik)için denilebilir. Çünkü dünyada ne kadar kötülük varsa bunların kaynağı bir bakıma cehalettir. İslâm öncesi döneme cahiliye dönemi denilmesi, bilgisizliğin iman önündeki en büyük engel olduğunun delilidir. Hakka ulaşmak ve Allah (c.c.) yolunda rızasını kazanacak işler yapmak isteyen birisi öncelikle cehaletten kurtulmalıdır. Cahillik, kötülüklerin ve küfrün önemli bir nedeni ise, cihâd da küfrün karanlıklarını yok etmek amacını güdüyorsa iman eden kimsenin öncelikle yapacağı iş ilim tahsil etmek ve sonrasında da insanları bilgilendirmek ve onlara Allah'ı, Kitabını ve Peygamberini tanıtmaktır.²⁰⁰

Müfessir Cessâs (ö.370/980) bu konuda şunları beyan etmektedir: “Cihâdın ilim boyutu son derece önemlidir. Cihâdın ilim boyutunun savaş boyutuna göre daha önemli ve kapsamlı olduğu vurgulanır. Zira bütün kötülüklerin sebebi cehalettir. Cehalet ancak ilimle yok edilebilir. Bu bakımdan ilim cihâdı, diğer cihâd türlerinin

¹⁹⁵ Tirmizi, Zühd, 4/160, Cihâd, 1621. Hadis; Ebu Davud, Cihâd, 5.

¹⁹⁶ *İsfehânî'in Müfredât'ında* geçen şekliyle hadisin kaynağı mevcut değildir. Ancak Hadisin “*Mücâhid, Allah'a itaat hususunda nefsiyle cihâd eden kişidir*” şeklinde rivâyeti bulunmaktadır. (Tirmizî, Zühd, 4/165, Cihâd, 1621. Hadis; Ahmed b. Hanbel, II/ 22).

¹⁹⁷ Âl-i İmran, 3/135; Câsiye, 45/23-24.

¹⁹⁸ Tirmizi, Zühd, 4/160, Cihâd, 1621. Hadis Kıyâme 49; Ebu Davud Sicistanî, Cihâd, 5.

¹⁹⁹ İdeş, s. 18.

²⁰⁰ Özipek, s. 20.

temelini teşkil eder.”²⁰¹ Cihâdın ilim boyutunun önemine binaen, Kur’ân’da fiilî savaş için kullanılan “nefr/hücum etmek” kelimesi, dini ilimlerde uzmanlaşmak ve ülke insanının kültürel gelişmesine katkıda bulunmak amacıyla sürdürülecek ilmi çalışmalar için de kullanılabilir.

Ayrıca her eli kılıç tutanın cephe savaşına çıkmayıp bazılarının kendilerini kültür cihâdına vakfetmelerinin gereği üzerinde önemle durulmuştur. Nitekim Kur’ân bu konuda bizlere ışık tutmaktadır: “*Bununla birlikte müminlerin hepsinin topyekûn sefere çıkmaları uygun değildir. Öyleyse her topluluktan büyük bir kısmı savaşa çıkarken, bir takım da din hususunda sağlam bilgi sahibi olmak, dini hükümleri öğrenmek için çalışmalı ve savaşa çıkanlar geri döndüklerinde kötülüklerden sakınmaları ümidiyle, onları uyarmalıdır.*”²⁰² Âyette, savaşmak zorunda kalan Müslümanlardan bir grubun dini öğrenmek ve öğretmek maksadıyla savaşa katılmamasının önemine işaret edilmesi, cihâdın ilim boyutuna dayanak teşkil etmektedir.

“*İlim cihâdı, entelektüel boyutu da kapsar. Cihâdın entelektüel boyutu, ictihad ve tefekkürdür. İctihad, zor ve külfetli bir şeyi elde etmek için olanca gücü harcamak demektir. Nitekim ictihad, ikinci derecede zanna dayalı konularda dinin hükmünü, açık delillerinden çıkarmak için fakihin olanca gücünü harcamasıdır. Bu anlamda cihâd, dini ve dünyevi konularda Müslüman ilim adamlarının, sahip oldukları bütün entelektüel birikimlerini kullanarak görüş ortaya koyması gibi geniş bir çerçevede değerlendirilebilir.*”²⁰³

“Çağımızın kitleler arası etkileşim ve mücadele metotları içinde kültür ilk sırada yer alır. Bundan dolayı günümüzde cihâdın, geçmişte olduğundan daha fazla cephe savaşından ekonomi ve kültür mücadelesi alanlarına kaydırılması zarureti doğmuştur.”²⁰⁴ “Son asırlarda cihâdın kültür ve ekonomik boyutu daha çok ön plana çıkmıştır. Bu anlamda askeri ve ekonomik olarak güçlü olan ülkeler, güçsüz ülkeleri gerek kültür gerekse ekonomik açıdan sömürme eğilimine girmişlerdir. Sömürü

²⁰¹ Ebu Bekir Ahmed b. Ali Râzî el- Cessâs, *Ahkâmu’l- Kur’ân*, Beyrut, 1993, III/ 174.

²⁰² Tevbe, 9/148.

²⁰³ Zekiyüddin Şaban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez, Ankara, 1990, s. 373.

²⁰⁴ Topaloğlu, VII/ 533.

altındaki ülkeler ya da ülke içerisindeki bazı topluluklar, siyasal ve ekonomik özgürlüklerini elde etmek için bir takım mücadelelere girişmişlerdir. Sömürülmüş bu ülkelerdeki Müslümanlar da gasp edilen bu haklarını arama mücadelesine girişmişler ve çeşitli şekillerde mücadele başlatmışlardır. Bu mücadeleler bazen Kur’ân ve sünnet ilkeleriyle paralellik arzemiş, bazen de o ilkelerle taban tabana zıt düşmüştür. Bazı kimseler meşru çerçevede olsun veya olmasın bu mücadelelerine cihâd adı vermişlerdir.”²⁰⁵

İlmin ve ilmî cihâdın ehemmiyetini Kur’ân’ın ışığında müşahade edildikten sonra şimdi de genel olarak, ilmîcihâdın faziletini bildiren birkaç hadis-i şerifi örnek olarak vermek mümkündür: “*Nefsîmî yed-i kudretinde tutan Allah'a and olsun ki, siz ya iyiliği emredersiniz, ya da Allah kendi katından sizin üzerinize bir azap gönderir. O zaman dua edersiniz, fakat duânız kabul edilmez.*”²⁰⁶ “*Sizden biriniz bir kötülük gördüğü zaman, onu eliyle değiştirsin. Buna gücü yetmiyorsa diliyle değiştirsin. Buna da gücü yetmiyorsa kalbiyle değiştirsin, bu (kalple değiştirmek), imanının en zayıfıdır.*”²⁰⁷

“*Cenab-ı Hakk’ın Benden önce, ümmetler arasında gönderdiği her peygamberin ashâbı ve havârilere vardır. Bunlar o peygamberin sünnetine ittiba eder, emirlerine uyarlar. Fakat onlardan sonra öyle nesiller gelir ki yapmadıklarını söyler ve emr olunmadıklarını işlerler. Kim onlara karşı eliyle mücadele ederse mü’mindir, kim diliyle mücadele ederse mü’mindir. Bunun ötesinde ise zerre kadar iman yoktur.*”²⁰⁸

“*Duâ edip de duânızın kabul olunmadığı an gelip çatmadan önce iyiliği emredin, kötülüğü nehyedin.*”²⁰⁹ “*Ümmetimden öyle bir topluluk vardır ki, ilk öncüler gibi onlara da sevap ve ecir verilir. Onlar, münkerden sakındırırlar.*”²¹⁰ “*Cihâdın en*

²⁰⁵ Abdulkadir Sufi, *Cihâd: Bir Temeltasarım*, çev. İsmet Özel, İstanbul, 1980, s. 7-111; Gilles Kepel, *Cihâd: İslâmcılığın Yükselişi ve Gerilemesi*, çev. Haldun Bayrı, İstanbul, 2001, s. 11-515.

²⁰⁶ Ebû Dâvud, Melâhim 16; Tirmizi, Fiten 9; Ahmed b. Hanbel, V/388.

²⁰⁷ Müslim, İman 78; Nesâî, İman 17; Ebu Davud, Melâhim 4340; İbn Mâce, Fiten 20, İkame 155; Ahmed b. Hanbel, III/20.

²⁰⁸ Müslim, İman, 80; Ahmed b. Hanbel, I/458, 461.

²⁰⁹ İbn Mâce, Fiten, 20.

²¹⁰ Ahmed b. Hanbel, IV/62.

faziletlisi, zâlim sultana/yöneticilere karşı adâlet sözünü (hak ve doğruyu) söylemektir.”²¹¹

Tâbiîn'in büyüklerinden Hasan Basri şöyle der: “İnsanlara amelinle, fiilinle nasihat et; sadece sözlerinle değil.”²¹² Görüldüğü gibi bu hadîs-i şerifler’in çoğu, ilmî bir cihâd çeşidi olan, iyiliği emir ve kötülüğü nehy etmenin önemi hakkında olup, bir kere daha ilmin, bilginin değerini gözler önüne sermektedirler.

2.6. 3. Mal ile Cihâd

Cihâdın kısımlardan üçüncüsü de mal ile yapılan cihâdtır. Malî cihâd, mal ve servetin Allah yolunda harcanması demektir. Dolayısıyla cihâd da bir dünya işi, ameli olduğundan dolayı, doğal olarak mali imkânlara gereksinim duymaktadır. Hatta cihâd ibadeti için, insana ne kadar ihtiyaç varsa mala da o kadar ihtiyaç vardır. Çünkü cihâd hem nefis yönünden hem de mal yönünden fedakârlık isteyen bir ibadettir. Bu sebeple inanan kimse kendisini her türlü maddi ve manevi donanımıyla cihâd halinde bulundurmalıdır. Bu donanım sağlanmalıdır ki, cihâd için gerekli malzeme temini, cihâda gidenlerin geride bıraktıkları eş ve çocuklarının geçimi ve insanları cehaletten kurtaracak eğitim imkânları seferber edilebilsin²¹³. Cihâdın malî boyutunu vurgulayan birçok âyet ve hadîs vardır. Lakin çalışmanın hacmi göz önünde bulundurularak birkaç örnekle iktifâ edilecektir.

Bu konudaki âyetlerden biri şöyledir: *“Ey iman edenler! Sizi acı bir azaptan kurtaracak ticareti size göstereyim mi? Allah'a ve Resûlüne inanır, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihâd edersiniz. Eğer bilerseniz, bu sizin için daha hayırlıdır. İşte bu takdirde O, sizin günahlarınızı bağışlar, sizi zemininden ırmaklar akan Cennetlere, Adn Cennetlerindeki güzel meskenlere koyar. İşte en büyük kurtuluş budur. Seveceğiniz başka bir şey daha var: Allah'tan yardım ve yakın bir fetih. Müminleri (bunlarla)müjdele.”*²¹⁴Bu âyette Allah yolunda mal harcamanın önemi beyan edilmektedir.

²¹¹Nesâî, Bey’at, 37; Tirmizi, Fiten, 13.

²¹² Ahmed b. Hanbel, ez-Zühd, 273.

²¹³ Nargül, s. 30.

²¹⁴ Saf, 61/10-13.

İkinci bir âyet ise şöyledir: “*Düşmanlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet hazırlayın. Savaş atları yetiştirin ki bu hazırlıkla Allah’ın düşmanlarını, sizin düşmanlarınız ve onların ötesinde bilemeyip de, ancak Allah’ın bildiği diğer düşmanları korkutup yıldırırsınız. Allah yolunda her ne harcarsanız, onun karşılığı size eksiksiz ödenir, size asla haksızlık yapılmaz.*”²¹⁵ Bu âyette ise, Müslümanların ancak bir kısmından haberdar olabildiği, Allah katında malum olan düşmanlar için caydırıcı nitelik taşıyacak kadar güç kazanma yolunda gayret sarf etmeleri emredilmekte ve Allah yolunda harcanacak şeylerin hiç birinin zayi olmayacağı hatırlatılmaktadır.

Müslümanları, mal ile cihâd noktasında savaş için ön hazırlık yapılmasına teşvik eden ve maliyla cihâda katkıda bulunanlar için birçok mükâfat olduğunu haber veren hadîs-i şerifler ise şunlardır: “*Veren el alan elden hayırlıdır.*”²¹⁶ Hz. Ebu Hüreyre (r.a.) anlatıyor: Resûlullah (s.a.v.) buyurdular ki: “*Kim Allah’a iman ederek ve va’dini tasdik ederek, Allah yolunda/kullanmak üzere bir at tutarsa bu atın yediği, teri, gübresi, bevli kıyamet günü terâzisine girecektir, yani sahibine sevap olacaktır.*”²¹⁷

Yukarıdaki âyetler²¹⁸ ve hadîs-i şerifler²¹⁹ Allah yolunda maddi olarak cihâd için tasaddukta bulunması gerektiğine işaret ediyorlar. Yine bunlara²²⁰ dayanılarak cihâdın malî boyutuna dikkat çekiyorlar. Nitekim İslâm’da faiz, ihtikâr, rüşvet ve hırsızlık gibi haksız yollarla kazanç elde etmenin yasaklanması, israflara karşı tedbirler getirilerek kanaatkârlığın teşvik edilmesi ve Müslüman toplumun meşru bir ekonomik düzen içinde güçlendirilmelerinin amaçlanması, cihâdın ekonomi boyutunun temelleri olarak yorumlanıyor. Askerî güç yanında ekonomik güce sahip olmanın öneminin çeşitli vesilelerle vurgulanması, cihâdın ekonomi boyutuna temel teşkil eden kanıtlardır.²²¹ Böylece cihâdın malî boyutunu teşkileden mal ile cihâdın ehemmiyetine değindikten sonra, şimdi de cihâdın son kısmını teşkileden ve

²¹⁵ Enfâl, 8/60.

²¹⁶ Buharî, Zekât, 18.

²¹⁷ Buharî, Cihâd, 46.

²¹⁸ Enfâl, 8/60; Saf, 61/10-13.

²¹⁹ Buharî, Cihâd 46; Buharî, Zekât, 18.

²²⁰ Enfâl, 8/60; Saf, 61/10-13; Buharî, Cihâd, 46; Buharî, Zekât, 18.

²²¹ Nargöl, s. 30.

görüleceği üzere zaruri ve son çıkar yol olarak başvurulabileceği fiilî/silahla cihâd kısmına geçilecektir.

2. 6. 4. Fiilî/Silahla Cihâd

Cihâdın kısımlarında dördüncüsü ise fiilî/silahla cihâd etmektir. İnsanlar arasında savaş bazen istenilmese de kaçınılmaz olur, ancak İslâmsavaşı temel gâye olarak mal toplamak, toprak elde etmek, insanları hüküm altına almak veya onlara büyüklük taslamak, insanları öldürmek, zenginliklerini ele geçirmek ya da intikam almak için emretmiş değildir. Dolayısıyla Kur'ân mümkün olduğu kadar savaştan kaçınmayı, Allah yolunda bütün eziyetlere katlanmayı Müslümanlara emretmiştir.

Mesela Mekke döneminde Hz. Peygamber'in elindeki en büyük cihâd vasıtası kuşkusuz Kur'ân-ı Kerim idi. Allah(c.c.)bir âyette “*O halde kâfirlere boyun eğme ve bununla (Kur'ân ile) onlara karşı büyük cihâd yap*”²²² buyurarak, cihâd edeceği en büyük silahın Kur'ân âyetlerini tebliğ etmek olduğunu göstermiştir.²²³ Resûlullah(s.a.v.) de risalet vazifesinin gereği olarak yüksek bir ahlakı ve İslâm'ın evrensel güzelliklerini hikmetli sözlerle insanlara arz etmiş, neticede onlardan birçok insanın kalbi yumuşayarak İslâm'a girmiş. Bazıları ise iman etmemiş ancak Hz. Peygamber'e ve Müminlere bir zarar verme taraftarı da olmamış. Bu durum bir anlamda Hz. Peygamber ve ashabı ile musalaha yapmış bir gurubun varlığını hissettirmiştir. Ancak küfrî inatlarında direterek Müslümanlara saldırıyı hayatlarının temel prensibi kabul eden bir grup daha vardı ki, güç yoluyla cihâd bu gruba karşı kullanılmıştır.

İslâm'ın ilk döneminde, Müslümanlar Kur'ân'ın hidâyet dolu mesajlarıyla iktifâ ederek İslâm'ı tebliğ etme uğrunda bütün sıkıntılara tahammül gücü gösterdiler. Nihâyet sıkıntılar öyle bir safhaya geldi ki, tebliğde bir durgunluğa yol açtı. İslâm'ı tebliğ etmek için yeni bir muhit aramak zorunda kalan Hz. Peygamber (s.a.v.) Allah'ın izniyle müminlerle birlikte Mekke'den Medine'ye hicret etti. Hz. Muhammed'i öldürmek ve bütün Müslümanları kılıçtan geçirmek isteyen Mekkeli müşrikler Medine'de de Müslümanları rahat bırakmadılar. Nihâyet düşmana karşı kuvvetle mukabele etmek hususunda Allah'tan izin çıkmıştı: “*Kendileriyle savaşılan (düşmanların saldırılarına uğrayan) müminlere. Uğradıkları o zulümden*

²²²Furkân, 25/52.

²²³Yazır, VI/ 79.

dolayı(bilmukabele) savaşa izin verildi. Şüphesiz Allah onlara yardım etmeye elbette kadirdir.”²²⁴

İşte bir müdafaa hakkı olan savaşa izin veren ilk âyet budur. Davetin gereği gibi yapılabilmesi ve önüne çıkan engellerin kaldırılabilmesi için savaşa izin verilmiştir. Çünkü ancak o zaman herkes dilediği gibi iman etmek veya etmemekte serbest olacaktı. Aslında savaş İslâm’ın nazarında bizatihi güzel bir hareket değildir; ama dinin yayılmasına silahla engel olmaya çalışan, İslâm davetçilerine karşı kin kusan ve onları yurtlarından çıkaran zalim insanlara karşı misliyle mukabelede bulunmak netice itibariyle gerekli bir olaydır. Mekkeli müşrikler Müslümanlara zulmediyorlardı. Savaşı serbest bırakan âyetlerin bir kısmı onlarla savaşmaya izin veriyordu. Bu bir müdafaa hakkıydı. Çünkü müşrikler tek taraflı olarak zaten her zaman saldırgan taraf durumundaydılar. Hz. Peygamber’in ashabı ya dövülmüş veya başları yarılmış oldukları halde gelip Allah’ın elçisine şikâyet ettiklerinde Allah’ın Resûlü onlara “Sabredin, henüz savaş emri almadım” diyerek onları sükûnete ve teenniye davet ediyordu.²²⁵ Geçen âyette savaşmak, insanları öldürmek ve toplumların huzurunu bozmak gibi olumsuz şeyler kişilerin tercihi olamayacağını, savaşın zaruri olduğu hallerde dahi, Allah (c.c.)’nın isteği doğrultusunda olması gerektiğini vurgulanmıştır.

2. 8. Batı Dünyasında Oluşturulan Cihâd Algısı

Batılı araştırmacıların cihâdın anlam ve mahiyetiyle ilgili olarak gerçeği yansıtmayan ve cihâdı, “*mukaddes savaş*”(holy war, guerre sainte) şeklinde tercüme etmeleri doğru değildir.²²⁶ Çünkü “*cihâd*” kelimesi her zaman savaş anlamını ifâde etmediği gibi pratikte savaşın mukaddes sayılması da hayat anlayışından kaynaklanmaktadır. Müslüman, hayat anlayışına göre mukaddes olan ibadeti bile gösteriş veya maddi menfaat maksadıyla yapar da Allah’ın rızasını gözetmezse dince makbul sayılan bir iş yapmış olmaz, hatta bu durumunu şirke kadar götürebilir.²²⁷ Batıda cihâda “*Kutsal Savaş*” anlamı verilmesi adeta, “Müslümanlar dünyada ne kadar kâfir /

²²⁴ Hacc, 22/39.

²²⁵ Musa K. Yılmaz, *Cihâd Âyetleri Ve İnsan Hakları*, HÜİFD, say, II, Şanlıurfa, 1996, s.19-20.

²²⁶ Ahmet Özel, “*Cihâd*”, DiA. VII. s. 531; Ahmet Keleş, *Cihâd- Kılıç- Tebliğ Bağlamında İslâm’ın Yayılışı*, Fecr Yayınları, Ankara, 2007, s. 273; Şahin, s. 82.

²²⁷ Şahin, s. 82; DiA İslâm Ansiklopedisi, “*Cihâd*” maddesi.

gayrimüslimöldürürse o kadar sevap alacaklarına inanıyorlar” şeklinde çok yanlış ve artniyetli bir bakış açısı oluşmasına da meydan verebilmektedir.²²⁸

Yukarıda da geçtiği gibi, “*cihâd*”, inançların veya dinlerin savaşıdemek değildir. İslâm dini, inandığı değerler ne olursa olsun kişilere inançhürriyeti en geniş şekilde sağlamıştır. Şu âyet bunun en güzel delilidir: “*Ve de ki: gerçek, Rabbinizden gelendir. Artıkdileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin.*”²²⁹

İslâm’ın hayat anlayışı Kur’ân-ı Kerim’de, “*De ki, şüphesiz benim namazım da ibadetlerim de hayatımda ölümümde âlemlerin rabbi olan Allah içindir.*”²³⁰ şeklinde dile getirilmektedir. Zikredilen âyet, tüm işlerin Allah rızası gözeterek yapılması gerektiğini bildirmektedir. Cihâdın amacı yeryüzünden fitneyi kaldırmak, İslâm dinini insanlara tebliğ etmek ve hakkı yüceltmektir. İslâm’da savaş, intikam, öldürme, yağma, baskı ve zulüm yapmak için değil; bilakis bunları ortadan kaldırmak için yapılır. Müslüman olmayanları, zorla İslâm’a sokmak değildir.²³¹

Nitekim Hanefi hukukçular, savaşın mübah olmasını, inanmayanların Müslümanlara karşı harp açmalarına, düşmanlık ve tecavüzde bulunmaları şartına bağlamışlardır.²³²

“*Cihâd*” konusunda Batılı düşünürlerin tutarsızlıklarına birkaç örnek vermek gerekirse:

Bizanslı İmparator II. Mihail Paleologos’un bir İslâm âlimine hitaben söylediği şu sözü verilebilir: “*Hadi bana Hz. Muhammed’in yeni olarak ne getirdiğini göster; bu konuda kendisinin vaz’ ettiğidini kılıç ile yayma emri türünden kötü ve insanlık dışı şeylerden başka bir şey bulamazsın.*”²³³ diyor. Aynı zamanda, hiçbir mesnede dayanmayan ve gerçeğe bağdaşmayan bu sözler, Papa 16. Benedictus tarafından Almanya’da Regensburg İlahiyat Fakültesinde akademisyenlere yaptığı, talihsiz bir konuşma esasında nakledilerek söylenmiştir. İslâm hakkındaki gerçeklerin Papa’nın naklettiği şekilde olmaması bir tarafa, Hristiyanların lideri konumunda olan bir

²²⁸Şahin, s. 82.

²²⁹Kehf,18/29.

²³⁰En’am, 6/162.

²³¹Şahin, s. 83.

²³²Şahin, s. 83.

²³³www.ntvmsnbc.com/news/385182.asp; Şahin, s. 83-84.

şahsın, böyle hassas ve yanlış anlaşılma ihtimali yüksek olan bir konuda daha dikkatli olması beklenirdi.²³⁴

İkinci örnek: Max Weber ise İslâm ile ilgili değerlendirmesinde daha da ileri giderek İslâmiyet'i, "*Dünya fatihi savaşçıların dini ve disiplinli mücahitlerin şövalye örgütü.*"²³⁵ diye tanımlar. Diğer bir örnek: Bernard Shaw, "*İslâm Felsefesi*" hakkında konferans veren bir İslâmbilginini dinledikten sonra, ona şöyle söylüyor: "*Siz, konferans boyunca felsefeden bahsettiniz, hâlbuki siz, "Savaş Felsefesinden" bahsetmeliydiniz. Çünkü İslâm, kılıç zoruyla yayılmış bir dindir!*"²³⁶ Bernard Shaw gibi bir entelektüelin zihnine kazınmış bu önyargı, Batılı toplumları İslâm'a karşı kör eden bir önyargıdır.

Şimdi, yukarıda zikredilen ve su-itefehhümden/art niyetten neşet eden örneklerle, öncelikle insafı elden bırakmayan Batılı düşünürlerin beyanlarıyla, daha sonra İslâm âlimlerinden de birkaçının değerlendirmeleriyle cevap verilecektir.

Bu konuda M.Watt şu gerçekleri dile getirmektedir: "*Dünyadaki büyük insanlardan hiçbiri Muhammed (s.a.v.) kadar iftiraya maruz kalmamıştır.*"²³⁷ Özellikle Ortaçağ Avrupa'sında yaygın olan bu iftira ve yanlış anlayışı da şu ifâdeleriyle dile getirmektedir: "*Ortaçağ Avrupa'sında bir "büyük düşman" kavramı inşa edildi. Belli bir noktaya gelindiğinde, Muhammed (s.a.v.) adı, karanlıklar prensi Mâhund'a dönüştürüldü. On ikinci yüzyıla kadar Haçlı orduları arasında İslâm ve Müslümanlar hakkında cari olan düşünceler öylesine yanlış ki, bunların moral bozucu tesiri olmuştur.*"²³⁸

Thomas Arnoald, tarihi bir gerçeği objektif bir şekilde, herkesin gözü önüne sermektedir. O gerçek ise, Moğol istilası, işledikleri cinâyetler ve yapmış oldukları tahribatlardır. Adı geçen düşünür aynen şunları anlatmaktadır: "*İslâm'ın başına, Moğol saldırısından daha amansız, daha yıkıcı, daha ölümcül bir felaket*

²³⁴ Şahin, s. 84.

²³⁵ Köse, *İHAD* say. 9, 2007, s.40; Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, çev. Taha Parla, 1993, s. 229.

²³⁶ M. Hüseyin Fadlallah, *İslâm ve Kuvvetin Mantiği*, çev. Vahdettin İnce, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1977, s.198.

²³⁷ W. Montgomery Watt, *Peygamber ve Devlet Adamı Olarak Hz. Muhammed*, çev. Ünal Çağlar, İstanbul, 2001, s. 241.

²³⁸ Watt, s. 241; Bu konu hakkında Bkz. M. G. S. Hodgson. *İslâm'ın Serüveni Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, İstanbul, 1993, I/17-29-130-132.

gelmemiştir. Cengiz Han'ın orduları sel gibi akıyor, İslâm başkentlerini birer birer zapt ediyordu. Deyim yerindeyse, taş üstünde taş bırakmıyordu. Ama çok geçmeden İslâm, uykusundan uyandı. Viraneler arasında yeniden yeşerdi. Davetçileri aracılığıyla bu barbar saldırganları cezpt etmeyi ve İslâm'a girmelerini sağlamayı başardı.”²³⁹ Bu sözlerin arasında, özellikle bir kelime dikkat çekicidir o da şudur, T. Arnoald, “davetçileriyle” diye tespit ediyor, “kılıçlarıyla” değil.

İslâm'ın şiddet getirdiği, kılıç zoruyla yayıldığını iddia edenlere, tarihçi olan Thomas Cariyle şu cevabı veriyor: “*Muhammed insanları zorla dinine soktu demek kelimenin tam anlamıyla tarihe bir iftiradır. Çünkü bir tek insanın eline kılıç alarak bütün insanlığa meydan okuması mümkün müdür?*”²⁴⁰

Bir Batılı olan Meşhur İngiliz devlet adamı Prens Bismark, diğer art niyetli zatlara ders mahiyetinde; şu meşhur, tarihi ve insafın timsali olan sözleri serdetmektedir. “*Senin asrında yaşamadığımdan dolayı çok üzgünüm Ey Muhammed. Kur'an Allah'ın kitabıdır. İnsanlık senin gibi bir kabiliyeti bir defa görmüş ama bir daha asla göremeyecektir. Senin huzurunda kemali hürmetle ve muhabbetle eğilirim.*”²⁴¹

Şimdi de konuyla ilgili, bazı Müslüman düşünürlerin izahlarına yer verilip konuya son verilecektir: Kur'an'da yer alan “*Kıtâl*” âyetlerini değerlendiren Muhammed Ammara;”Savaş hiçbir durumda, insanları zorla İslâm'a sokma anlamını taşımamış ve taşımayacaktır. Bu yeni dine kalpleri yönlendirmenin “*zorlama*” yolu hiç olmamıştır. Çünkü iman ile zorlama bir birlerinden kopuk ve aykırı şeylerdir. Aynen İslâm ile kıtâl arasındaki bağın kopukluğu ve aykırılığı gibi. Sonuç olarak, ne Resûlullah'ın gazvelerinde, ne de Müslümanların yaptığı savaş ve fetihlerde, İslâm inancının yayılması, İslâm'dacihâd'ın bir hedefi ve felsefesi olmuştur.”²⁴²

²³⁹ Fadlallah, s. 216-217-218; Bkz. Kemal Kahraman. *Muhammed M. Pickthall*, İstanbul, 1994, s.113; Keleş, s. 249.

²⁴⁰ Hameli Abdulkadir, *Mevlidü Nebiyyi'r-Rahme*, Mısır, h.1395, s.138, (Nakleden. M. K. Yılmaz, *Cihâd Âyetleri*, s.17); Şahin, s.85; Ayrıca bkz. <http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanakbsd.birlesim.baslangic.yazici?P4=16525&P5=B&page1=15&page2=15>.

²⁴¹ <http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanakbsd.birlesim.baslangic.yazici?P4=16525&P5=B&page1=15&page2=15>; Şahin, s. 84-85.

²⁴² Ammara, s.150.

Bu bağlamda ikrahla ilgili olarak ve eleştiri, konusu yapılan: “*Fitne kalkıp, din sadece Allah’ın oluncaya kadar onlarla savaşın.*”²⁴³ âyeti üzerinde de durmak gerekmektedir. Sözkonusu âyetin, içerisinde yer aldığı diğer âyetlerle birlikte bir bütün olarak önce görüp sonra da âyetlerin vermek istediği mesaj üzerinde durmaya çalışılacaktır. “*Sizinle savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın! Fakat haksız yere saldırmayın. Muhakkak ki Allah haddi aşanları sevmez. Onları nerede yakalarsanız öldürün. Sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Fitne (anarşizm, kargaşa ve huzuru bozma) öldürmekten daha şiddetlidir. Onlar Mescid-i Haram civarında sizinle savaşmadıkça siz de savaşmayın. İşte Kâfirlere karşı yapılacak muamele budur. Şâyet onlar savaşmaktan vazgeçerlerse, siz de savaşmayı bırakın. Zira Allah Gafurdur, Rahimdir. Günahları çok atfeden ve bağışlayandır. Fitne son bulup din Allah’ oluncaya kadar onlarla savaşın. Şâyet onlar savaşmaktan vazgeçerlerse siz de vazgeçin. Bilin ki düşmanlık sadece zulme ve zulmedenlere karşıdır.*”²⁴⁴

Âyetlere topluca bakıldığında açıkça görülmektedir ki, Müslümanların, kendilerine savaş açanlara karşı savaşmalarıdır.²⁴⁵ Savunma savaşıdır ve onlar savaşmayı keser kesmez, Müslümanların da savaşı kesmeleri emredilmektedir. Müslümanlar, savaşı başlatan taraf değil, kendisini koruyan taraftır.²⁴⁶

Kur’ân’ı-Kerim’de yer alan savaşla ilgili âyetlerin mesajını, Muhammed Ammara’nın şu değerlendirmesiyle devam etmek uygun olur: “*Kuşkusuz Resûlullah’ın kıtali, yaptığı gazveleri ve sahabesini yönlendirdiği savaşların tümü şu ilahi yasayı uygulamaktan ibarettir: “Dinde zorlama yoktur”. Kital ve savaşarak cihâd etme, dini amaçlı olmayıp siyasidir. Gerek İslâm, gerekse Müslümanların dünyasında böyle bir kital ve cihâd, ancak saldıranlara karşı ve davet özgürlüğüne, insanların güvenliğine, davetçilerin serbest hareket imkânlarına ve vatanlarına tecavüz etmeleri halinde yer alabilir.*”²⁴⁷

²⁴³ Bakara, 2/193.

²⁴⁴ Bakara, 2/190-193.

²⁴⁵ M. Ali Kapar. *Hiz. Muhammed’in Müşriklerle Münasebeti*, s.152.

²⁴⁶ Ammara, s. 208-210.

²⁴⁷ Ammara, s.159; Ahmet Önkal, *Resûlullah’ın İslâm’a Davet Metodu*, Konya, 1989, s.106; Muhammed Hamidullah, *İslâm’da Devlet idaresi*, s. 130; Ayrıca bkz. Muhammed Ebu Zehra, *İslâm’da Savaş Kavramı*, çev. Cemal Karaağaçlı, İstanbul, 1985, s. 40-4 -47-75.

M. Hüseyin Fadlallah da bu konuda şu tespiti yapmaktadır: “İslâm, düşünce ve bilince etki eden, ikna unsurlarıyla ilgili bir durumdur. Kuvvetin bunlara etki etmesi mümkün değildir. Çünkü kuvvetin etki alanı bedendir, ruh değildir. Hiçbir insan zor kullanılarak bir başkasının içine inanç ekemez, ona nüfuz edemez.”²⁴⁸

Sonuç olarak: Hz. Muhammed (s.a.v.)’ın kişiliğini, yüceliğini, gerçekten rahmet peygamberi olduğunu görüp anlayabilmek için, Mekke’nin fethine bile bakmak kâfidir. Hem Mekke’nin fethediliş şekli, hem de fetihten sonra yapılan muamele, bir rahmet ve sevgi göstergesidir. Kan dökülmemesi emrini vermiş, elinde kılıçla karşı koymak isteyenler hariç hiç kimseye kılıç çekilmemiş, bundan da önemlisi, “Bugün size kınama yok! Hadi gidin hepiniz serbestsiniz Allah sizi bağışlasın” buyurmuşlardır. Yıllarca kendisine eziyet ve düşmanlık etmiş, sadece kendisine değil, inananlarına da her türlü eza ve cefadan geri durmamış, kutsal görevini engellemek ve söndürmek istemişler. Kendisiyle yıllarca savaşmış en sevdiği insanların ölümüne sebep olmuş bu insanları top yekûn bağışlamak, ancak O’nun yapabileceği bir davranış ve yine tarihte ancak ona müyesser olmuş bir kahramanlık ve büyüklüktür.²⁴⁹

Böyle bir rahmet ve şefkat kahramanı, eline imkân geçmişken hepsini kılıçtan geçirebileceği insanlara “inanırsanız sizi bağışlıyorum” demek gibi bir baskı ve fırsatçılığı bile düşünmemiştir. Hatta birçokleri gelen müşrike “müellefe-i kulûb” olarak zekâtta pay bile vermiştir ki gönülleri alınsın...Evet, onun yolu gönül almak, can almak değil... Onun elinde nur vardı, kılıç değil... O hayata çağırıyordu, ölüme değil...O cennete götürüyordu, Cehenneme değil.²⁵⁰

Allah’ın, kendisini âlem’e rahmet olarak gönderen Hz. Muhammed(s.a.v.), insanlara dinlerine göre değil, insan oldukları için değer verirdi. Buna bir örnek vermek gerekirse: Allah’ın Resûlü bir gün ashabıyla otururken bir cenaze geçiyordu, o anda Resûlullah ayağa kalktı. Ashaptan birisi dedi ki; Ya Resûlullah obir Yahudiydi, bunun üzerine Resûlullah, şu tarihi cevabı verir: “Olsun, ama insan.”²⁵¹

²⁴⁸ Fadlallah, s. 200.

²⁴⁹ Keleş, s. 275.

²⁵⁰ Keleş, s. 275.

²⁵¹ Müslim, Cenaiz, 78, 81.

Şimdi herkes akl'ı-selim'i hâkim kılarak şu sorunun cevabını bulmaya çalışsın: “Âlemlere rahmet olarak gönderilen Allah'ın elçisinin, ölüyken hürmet duyduğu insanlara, yaşarken eziyet etmesi mümkün müdür?”²⁵²

2. 9. Müslümanların Gayr-i Müslimlerle İlişkileri

Bu başlık altında Hz. Muhammed(s.a.v.)'in döneminden yakın çağıımıza kadarki zaman dilimlerinde ve değişik yönetimlerin hükümsürdüğü İslâm âleminin gayr-i müslimlere karşı tutumları ele alınıp, çalışmamızın hacmini de nazar-i i'tibara alarak, yaşanmış hayatın gerçeklerinden birkaç örnek verilmeye çalışılacaktır. Şu bir gerçektir ki her siyasî ve sosyal sistem gibi İslâm da kendisini benimseyenlerle, ona yabancı kalanlar arasında bir ayırım yapar. Fakat bu ayırım âhiretâlemiyle ilgili olan bir şeydir. Çünkü âhiret hayatındaki kurtuluş, iman edenlere mahsustur. İnanmayanlar ise, âlemlerin Rabbi olan Yüce Allah tarafından inanmamalarının cezasını göreceklidir. Ama bu dünyada Müslim ile gayr-i müslimin hakları birbirine eşit denecek kadar yakındır.²⁵³ Bunun en somut ve gerçek örneğini bu din'i-Mübin/İslâm'ın ana kaynağı olan Kur'ân-ı Kerimin değişik âyetlerinde görmek mümkündür. Bu âyetlerden birisi şöyledir: “*Dinde zorlama yoktur.*”²⁵⁴ İşte bu ve daha başka âyetler²⁵⁵ dinî müsamahayı, özgürlüğü kesin olarak hükme bağlar. Sığınma talep eden müşrikleri kabul edip sonra kendi yurtlarına emniyet içinde göndermeyi müminlere emreder.

Dinî müsamahanın en somut örneğini İslâm Peygamberi, fi'liyatıyla uygulayıp, herkese evrensel bir mesaj olacak şekilde vermiştir. O da şudur: Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettiğinde o şehirde anarşi hüküm sürmekteydi. Hz. Muhammed (s.a.v.) Müslümanlar, Yahudiler, Müşrikler ve Hristiyanlar arasında bir nevi ahitname/sözleşme tesis ederek, anılan kesimleri devlet bünyesine almış oldu. Yine Hz. Peygamber vefatından hemen önce “*Gayr-i müslimlere verdiğim himayeye dikkatle riâyet edin*” diyen ilkeyi hatırlatmış, “*Kim gayr-i müslim teb'adan birine zulmederse, onların hakkını kıyamet günü ben savunurum*”²⁵⁶ diyerek bu himayeyi

²⁵² Yılmaz, s. 25.

²⁵³ Suat Yıldırım, *Kur'ân'a Bakışlar 3*, Işık Akademi Yayınları, 2008, İstanbul, s. 42.

²⁵⁴ Bakara, 2/256.

²⁵⁵ Gâşiye Sûresi, 88/21-26; Kehf, 18/29; Mümtehine, 60/8; Tevbe, 9/6.

²⁵⁶ Buharî, Cenaiz, 50.

kanunlaştırmıştır. Bunlar hepsi birer gerçek olarak ortada dururken, bazı Hristiyan tarihçiler, Hristiyanlığı bırakıp İslâm'a girenlerin sayısının çokluğunu gördüğünde İslâmın kılıçla yayıldığı zehabına kapılmışlar,İslâm'ı tebliğ edenlerin faaliyetlerini gölgede bırakmak istemişlerdir.

Ehl-i kitaptan birçokları kendi arzularıyla gelerek Müslümanların yaptıkları harp seferlerine yardım ettikleri gibi, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatının akabinde dinden dönme hareketlerinde de yine o sadâkat hissi ile tarafsız kalmışlardı.²⁵⁷ Beni tağlib gibi geniş bir kabile, hicrî üçüncü asra kadar Hristiyan kalmıştır. Eğer baskı olsaydı bu zamana kadar Hristiyan kalabilir miydi? İşte bütün bunlar bir daha gösteriyor ki gerçekten Hz. Muhammed (s.a.v.)âleme rahmet olarak gönderilmiştir.

Şimdi Hulefa-yı Râşidin dönemindeki uygulamaları görelim. Bilindiği üzere Kur'ân-ı Kerim'in Mâide sûresinin 42-48 âyetleri arasında yer alan kısmı, zımmilere medenî hukuk, ceza hukuku gibi hayatın bütün yönlerinde özerklik vermiştir. Hatta Hulefa-yı Râşidin döneminden kalma, günümüze ulaşan bir belge, bir Nasturi papazın, dostlarından birine yazdığı mektupta şöyle dediğini bildirir: *"Müslümanlar, Hristiyan dinine karşı asla mücadele etmiyorlar, bilakis dinimizi himaye ediyorlar, rahiplerimize hürmet ediyorlar, kilise ve manastırlarımız için bağışlar yapıyorlar."*²⁵⁸

Müslümanlar, gayr-i müslimlere öylesine hürriyet verdiler ki onlar İslâmhükümetlerine aykırı âdetlerini bile serbestçe icra edebilmişlerdi. Örneğin alkollü içkileri imal, ithal ve birbirine satmada serbest idiler.²⁵⁹ Mesela İspanya'da hüküm süren Müslümanların tutumu hakkında, Vizigotlar devrinde İspanyol yerli halka tanınmayan birçok insanî hakların Müslümanlarca tanındığını itiraf eden P.

²⁵⁷ Caetani, *Annali Dell İslâm*, XI/814'den T. Arnold, s. 62; Yıldırım, s. 43.

²⁵⁸ Assemani, *Bibl. Orient*, III. 2, p. XCVI, dan naklen M. Hamidullah, *İslâm'a Giriş*, Çev: Veysel Uysal; İbrahim Arif Koytak, *Beyan Yayınları*, 2003 s. 497; Bkz. *Life of Mahomet*, London, 1856-61, IV/107-108'den T. Arnold; Yıldırım, s. 43; EbuYûsuf, *Kitabul'-Harac*, Kahire, 1396, s. 232; İbn Halikân, *Vefeyat trc*, no:213, Beyrut, 1969, II/228; Yakut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldan*, Halep, 1228, II/662'den T. Arnold, s. 80; İbn Ebi Usaybia, *Uyunu'l-Anba fî Tabakati'l-Atbaa*, Mektebetu Hayat, Beyrut, trs. II/234-235; T. Arnold, s.78.

²⁵⁹ Yıldırım, s. 46.

Hitti²⁶⁰ yine kendisi gibi İslâm tarihi uzmanı olan Dozy'nin şu cümlesini nakleder: *"Hatta bazı konularda İslâm fîtuhatı ile İspanya faydalı bile çıkmıştır."*²⁶¹

Osmanlı dönemine ait örneklerden biri şudur: Osmanlıların İstanbul'u fethetmelerine tekaddüm eden dönemde Bizanslılar çok zor durumdaydılar. Avrupa onlara yardım etmek için, Bizans'ın Ortodoks mezhebini bırakıp Katolik olmasını istiyordu.²⁶² Bizans İmparatoru ise Ortodoksluğun hâmisi idi, din bakımından Papaya bağlı olamazdı. İki mezhep mensupları arasında tarihi düşmanlık derin idi. Buna rağmen 12 Aralık 1452'de Bizans'ın en büyük kilisesi olan Ayasofya'da Katolik usulü ile ayin yapıldı. Ayini, Papa'nın gönderdiği Kardinal Isidore yönetti. Bütün Bizans halkı nefret etti. Bizans başbakanı büyük Duka Notaras: *"Bizans'ta Latin şapkası görmektense Türk sarığı görmek isterim."* şeklindeki tarihî cümlesini söyleyip Bizanslıların duygularına tercüman oldu.²⁶³

İslâm'ın gayr-i müslimlere verdiği zimmi statüsünü 20. asır ölçülerine göre eksik bulan birçok batılı, birçok müsteşrik, büyük bir hata içindeler. Gerek nazariyede, gerek uygulamada İslâm'ın onlara ne kadar geniş haklar verdiği anlatıldı. Müslümanların başlangıçtan beri gösterdikleri bu hoşgörüyü karşı acaba Batılıların veya müsteşriklerin tutumu ne olmuştur? Orta çağ taassubundaki Avrupa'ya değil, 1789'da Fransız ihtilâlini yaparak Aydınlanma çağına girdiğini ileri süren Fransa'nın Cezair'i istila edip sömürgeleştirmesi bu dönemde olmuştur(1830). Acaba bu tarihten itibaren Cezayir'in istiklâline kavuşmasına kadar geçen 130 yıllık bu uzun dönemde Cezayir'den kaç bakan çıkmıştır? Bakan yoksa bari parlamentoda milletvekili bulunmuş mudur? Maalesef bir milletvekili bile gösterilemez. Bu durum, Müslümanları insan yerine bile koymadıklarını ortaya koymaktadır.²⁶⁴

Ayrıca aslen İngiliz olup Amerika'da yaşayan Prof. Dr. Bernard Lewis²⁶⁵, bundan birkaç yıl önce Türkiye'ye geldiğinde, TRT muhabiri kendisine bir TV mülakatında şöyle bir soru sormuştu: "16. asırdan 20. asra kadar Avrupalılardan

²⁶⁰ *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, s. 803-804.

²⁶¹ Dozy, *Histoire des musulmans d'Espagne*, Leiden, 1932, I/278'den Philip K. Hitti, II/804.

²⁶² Yıldırım, s. 47.

²⁶³ Dukas, XXXVII, 161'den Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi*, İstanbul, 1986, II/98.

²⁶⁴ Yıldırım, s. 50.

²⁶⁵ Bernard Lewis, (1916-...) İngiliz asıllı ABD'li tarihçidir.

Türkiye’ye gelip seyahatnameler yazan birçok batılı tanıyoruz. Buna karşılık Avrupa ülkelerine gidip seyahatname yazan Türkleri bilmiyoruz. Sizce nedeni ne olabilir”? Cevabında B.Lewis şunları söylemişti: *“Avrupalılar Osmanlı ülkesine gelmeyi düşündüklerinde endişeleri yoktu. Devlet hukuk devleti olduğundan muameleden emin idiler. Osmanlı diyarında birçok yerde Hristiyan koloniler yaşıyordu. Her mezhepten Hristiyan cemaat vardı. Gelen turist onlar içinde kendine yer bulabilir, ticaretini, ibadetini, ikamet ve seyahatini yapardı. Hâlbuki o devirde Avrupa ülkelerinde hüküm süren taassup sebebiyle, bir Müslüman seyyah, ölümü göze almadan oraya gidemezdi.”*²⁶⁶

Yukarda verilen örnek ve tespitlerden yola çıkarak şu sonuçları çıkarmak mümkündür. İslâm ve Müslümanların, özelde insanlığa genelde ise çevrelerine her asırda yeterince güven ve refah verip Allah’ın Raûf sıfatının tecellisini hareketlerinde aks ettirmişlerdir.

²⁶⁶ Yıldırım, s. 50.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

“ET-TEFSİRÜ’L – HADÎS” ESERİNDE CİHAD

Bu bölümde, çağdaş müfessirlerden olan Muhammed İzzet ed-Derveze’nin cihâd algısına ve cihâdla ilgili âyetler hakkındaki düşüncesine yer verilecektir.

3.1. Derveze’nin Cihâdın Farziyeti İle İlgili Görüşü

Cihadın hangi türlüsü olursa olsun, o bir ibadettir ve Allah’ın Müslümanlara biremridir.²⁶⁷ Yeryüzündeki fesadı ortadan kaldırmak, İslam’a, Müslümanlara yapılacak tecavüzü engellemek ve Allah ile insanlar arasındaki engelleri kaldırmak amacıyla Allah yolunda cihad, ilahi bir emir ile müminlere farz kılınmıştır.²⁶⁸ Cihad ibadeti farz-ı ayn ve farz-ı kifaye olmak üzere ikiye ayrılır. Savaş esnasında ilim tedris edenler hariç eli silah tutan bütün mü’minlerin savaşa katılması farz-ı ayndır. Ancak uzak ülkelerde olan mü’minlerin savaşa katılmaları ise farz-ı kifayedir.²⁶⁹ Şimdi ise cihadın farz oluşunu ve bu farziyetin ne durumlarda vuku bulacağını müfessir Derveze’nin konuyla ilgili âyetleri değerlendirmesinin rehberliğinde ele alınmaya çalışılacaktır

Bilindiği gibi cihâdın farz kılındığına dair birçok âyet bulunmaktadır. Çalışmanın hacmi dikkate alındığından dolayı sadece bu âyetlerin birkaçı üzerinde durulacaktır. Âyetlerin ilki şu şekildedir: “*Savaş (kıtal), sizin için hoş olmasa da üzerinize farz kılındı. Olur ki bir şey hoşunuza gitmediği halde sizin için o, bir hayırdır; sevdiğiniz bir şey de sizin için şer olur. Allah (c.c.) bilir, siz bilmezsiniz.*”²⁷⁰

Derveze’ye göre bu âyet-i kerime,²⁷¹ cihâdın Müslümanlara farz olduğunu bildirmek açısından sarıh/açık bir ifâdeye sahiptir. Şöyle ki, eğer bu âyet-i kerime birtakım sınırlandırmalar ve şartlar içermiyorsa bu, Müslümanların savaş hususunda hiçbir sınır, hiç bir şart tanımadıkları anlamına gelmez. Çünkü savaşta uyulacak sınırları ve

²⁶⁷ Hüseyin Ece, *Cihâd Bilinci*, Denge Yayınları, İstanbul, 2006, s. 55.

²⁶⁸ Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur’ân Dili*, Akçay Yayınları., Ankara, 1995. II/153.

²⁶⁹ Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’ân Tefsiri*, Anadolu Yayınları, İstanbul, 1989, III/1441.

²⁷⁰ Bakara, 2/216.

²⁷¹ Bakara, 2/216.

şartları belirleyen birçok âyet²⁷² mevcuttur.²⁷³ İslâm ulemasının çoğunluğu, bu yükümlülüğü yerine getirecek yeterli sayıda kişi bulunduğu sürece cihâdın farz-ı kifâye olduğu konusunda aynı görüşü paylaşmaktadırlar.²⁷⁴ “Âyetin ifâdesi psikolojik sorunları çözmeye ve savaş emri bağlamında rahatlatıcı direktifler, izahlar getirmeye yöneliktir. İslâm'ın ön gördüğü sınırlar ve şartlar çerçevesinde savaş, insanın doğasına ters düşmesine ve insana ağır gelmesine rağmen bazı durumlarda kaçınılmaz olur.”²⁷⁵

Cihâdın hükmü konusunda birkaç müfessirlerin görüşleri şu şekilde verilebilir:

Muhammed İbn Cerir et-Taberî(ö.310/923) diyor ki: Bize göre doğru olan görüş cihâdın farz-ı kifâye oluşudur. Çünkü cihâd etme ne sadece belli insanlara farz kılınmıştır ne de her ferdi şahsen yükümlü kılan bir farzdır. Zira bu hususta Allah teala şöyle buyurmuştur: “*Müminlerden özürsüz olarak savaşa katılmayıp oturanlarla, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihâd edenler bir değildir. Allah, mallarıyla ve canlarıyla cihâd edenleri, derece bakımından, oturup geri kalanlardan daha üstün kılmıştır. Allah, hepsine de, en güzel şey olan Cenneti vaadetmiştir. Allah, cihâd edenleri, oturanlara, büyük bir mükâfaatla üstün kılmıştır.*”²⁷⁶ Allah teala bu âyette, cihâd edenlerin, cihâd etmeyenlerden üstün olduklarını belirttikten sonra, her iki sınıf için de güzellik olduğunu bildirmiştir. Şâyetcihâd her fert için farz olsaydı, bu farzı ifâ etmeyenler için güzellik değil ceza vaad edilirdi.²⁷⁷

Taberî, âyetin son cümlesini şu şekilde tefsir etmiştir: “Zorluklarla dolu olduğu ve büyük sıkıntılara sebep olduğu için savaş nefislerinize hoş gelmez. Savaşı kötü görmeyin, belki kötü gördüğünüz o savaşta sizin için hayır vardır. Cihâdı terk etmeyi de sevmeyin, belki sevdiğiniz bu cihâdı terk etme işinde sizin için şer ve kötülük vardır.”²⁷⁸

²⁷² Bakara, 2/190, 194, 218; A’li İmran, 3/200; Mümtehine, 60/8.

²⁷³ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, VI/ 379.

²⁷⁴ Vehbe Zuhayli, *et-Tefsirü'l-Münir*, Risale Yayınları, trs. IX/261-264.

²⁷⁵ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, VI/ 379.

²⁷⁶ Bakara, 2/285.

²⁷⁷ Taberî Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili'l-Ayi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikir, Beyrut, 2009, II/424-425

²⁷⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, II/425.

Cami'li-Ahkami'l-Kur'an'ın müellifi Kurtûbî (ö.671/1273) ise bu hususta şunları beyan etmektedir: Bu âyet-i kerimede bulunan zamirin(*aleykum*) kimlere raci' olduğu hususunda, tefsir âlimleri farklı görüşlere sahiptir. Bundan kastın, özellikle Peygamber (s.a.v.)'ın ashabı olduğu söylenmiştir. O bakımdan Peygamber (s.a.v.) ile birlikte savaşmak, onlar için farz-ı ayn idi. Müslümanlar güçlenip sayıca çoğaldıkları zaman, artık bu farz-ı kifâye oldu. Bu görüş Atâ ve Evzaî'ye aittir. İbn Cüreyc der ki: Ben Atâ'ya sordum. Bu âyet-i kerimeye göre insanlara savaş farz mıdır? O: Hayır dedi. Bu onlara/ashaba farz kılınmış idi.²⁷⁹ Ümmetin cumhuru ise şöyle demektedir: Cihâd önceleri farz-ı kifâye idi. Ancak Peygamber (s.a.v.) onlardan savaşa çıkmalarını istediği vakit ona itaat etmenin vacip oluşu sebebiyle, onun bu savaş isteğine olumlu karşılık vermek, onlar için farz-ı ayn oluyor idi.²⁸⁰

Ebussuûd Efendi'ye (ö.1566) göre bu âyetin açık anlamı şudur: Size saldıran ve İslâm'ın tebliğini engelleyen kâfirlerle savaşmak size farz kılındı. Savaş, birçok korku ve sıkıntıya katlanmayı gerektirdiği için insan tabiatının hoşlanmadığı bir olaydır. Âyette geçen “ke-ri-he” kökünden gelen “kürh” kelimesi nefret etmek, sevmemek, hoşlanmamak, iğrenmek, tiksirmek demektir. Aynı kökten gelen “ikrah” ise zorlamak, icbar etmek anlamında kullanılır. Şu halde savaş hoş gitmeyen fakat mecburen katlanılan bir haldir.²⁸¹

Cihâdla ilgili iki âyet de Bakara süresinde geçmektedir. Bu âyetler şunlardır: *“(Resûlüm) senden haram ayda savaşın (kıtâl) hükmünü sorarlar. De ki: Haram aylarda savaş büyük vebaldir. Ancak Allah (c.c.) yolundan alıkoymak, O'nu inkâr etmek (küfür), insanları Mescid-i Haram'dan engellemek ve halkını oradan çıkarmak Allah (c.c.) katında ondan daha büyük bir günahtır. Fitne de kıtalden daha büyüktür. Eğer onların gücü yetmiş olsa sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşmaktan vazgeçmezler. İçinizden kim diniden döner ve Kâfir olarak ölürse artık onların bütün amelleri dünyada da âhirette de boşa gitmiştir. İşte onlar Cehennem ashabıdır. Onlar orada sürekli olarak kalacaklardır. Şüphesiz iman edenler, hicret*

²⁷⁹Kurtûbî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el- Câmi'li Ahkâmi'l-Kurân*, er-Risale, Beyrut, 2006, III/416.

²⁸⁰Kurtûbî, *el- Câmi'li Ahkâmi'l-Kurân*, III/416.

²⁸¹ Ebussuud Efendi, *İrşadü'l-Akl-ı Selim ila Mezaya'l-Kitabi'l-Kerim*, Darü İhya'üt-Turas'il-Arabî, Beyrut, 1994, s. 216.

edenler ve Allah yolunda cihâd edenler; işte onlar, Allah'ın rahmetini umabilirler. Allah bağışlayandır, esirgeyendir.”²⁸²

Derveze, bu âyet-i kerimelerin değerlendirmesini şöyle yapmaktadır:

1) Hz. Peygamber’e “*Haram ayda savaşmak caiz midir?*” diye bir sual tevdi ediliyor ve şu cevabı vermesini isteniyor: Haram ayda savaşmak Allah katında büyük bir suçtur. Ancak Allah'ın yolundan alıkoymak, İslâm çağrısını engellemek, Allah'ı inkâr etmek, insanların Mescid-i Haram'ı ziyaret etmelerini engellemek, oranın halkına her türlü zulmü yaparak, eziyet ve işkencenin en ağırını onlara uygulayıp onları yurtlarından çıkarmaya mecbur bırakmak, Allah katında haram ayda savaşmaktan daha ağır bir suçtur. “*Fitne*” yani zor kullanarak, ta’zibe, işkenceye başvurarak Müslümanları dinlerinden dönmeye zorlamak da Allah katında, haram ayda savaşmaktan daha büyük bir günah sayılır. Bunların tümünü kâfirler, haram ayların içinde yapıyorlardı.

2) Hitap müminlere yöneltilerek bir hususa dikkat çekiliyor: Kâfirler ellerinden gelse, onları dinlerinden döndürmek için hiç bir fedakârlıktan kaçınmazlar, savaşmaktan, her türlü eziyeti uygulamaktan geri durmazlar. Kâfirlerin baskısından etkilenip dininden dönen ve kâfir olarak ölenlere bir tehdit savruluyor. Yüce Allah (c.c.) böylelerinin işlediği bütün hayırlı amelleri boşa çıkarır. Onların akıbetleri, sonsuza dek ateşte kalmaktır.²⁸³

*“Fitne de kıtalden daha büyüktür.”*²⁸⁴

Derveze, bu âyette geçen “*fitne*” kelimesini müşriklerin, Rasûlullah(s.a.v.)’ı ve Müslümanları kendi yurtları olan Mekke’den çıkarmaları ve başından beri insanları İslâm’dan alıkoymaları, diye tefsir etmiştir. Taberi ise “*fitne*” kelimesini “şirk” ve “küfür” diye tefsir etmiştir. Onun âyeti tefsir etmesi şu şekildedir: Ey müşrikler sizlerin Allah’a ortaklar edinmeniz ve putlara tapmanız, müminlerin haram aylarda savaşmak ve Hadremi’yi öldürmekten çok daha çirkindir.²⁸⁵

²⁸²Bakara, 2/217-218.

²⁸³Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, VI/ 382-383.

²⁸⁴Bakara, 2/217.

²⁸⁵Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, II/427-429-432.

Müşahede edildiği gibi, “fitne” kelimesinin tefsirinde müfessirler (Taberi, Derveze) farklı görüşler beyan etmişler. Taberi söz konusu kelimeyi, “şirk” ve “küfür”²⁸⁶ diye tefsir ederken, Derveze ise; zor kullanma, baskı, işkence, zulüm, dinden döndürme ve yerlerinden, vatanından sürme²⁸⁷ diye tefsir etmiştir.

Şimdi bu iki anlayışın hangisi daha isabetli olduğunu ortaya çıkarabilmek için, “fitne” kelimesinin Kur’ân ve Sünnetteki kullanılmasına müracaat edilecek ve o iki kaynağa müracaattan önce, anılan kelimenin sözlük delaletini değişik kaynaklardan görmek yararlı olacağına inanılmaktadır.

3. 2. Fitne Kelimesi

3. 2. 1. Fitne Sözcüğünün Anlam ve Mahiyeti

Fitne kelimesi Arapça sözlüklerde geniş bir anlam yelpazesi içerisinde kullanılan önemli sözcüklerden biridir.²⁸⁸ **Fe te ne** kökünden türeyen bu kelime “altın ve gümüş gibi değerli madenlerin saflığını anlamak için onları ateşte eritmek demektir.”²⁸⁹ “Fitne” sözlükte, “deneme ve imtihana tâbi tutma, sinama”²⁹⁰, maddî ve manevî sıkıntı, üzüntü, belâ ve felâketle imtihan etme²⁹¹,” gibi anlamlara gelir. Fitne kelimesinin bunlardan başka, “küfür,²⁹² azgınlık,²⁹³ sapıklık,²⁹⁴ günah,²⁹⁵ ayrılık, iç ihtilâf ve kargaşa, kavga,²⁹⁶ delilik,²⁹⁷ azap, musibet, aklını çelmek, gönlünü çalmak, kandırma (iğvâ), kışkırtma, nifâk, ihtilâf, baştan çıkarma, birbirine düşme, çekişme, zulüm, baskı, karışıklık ve kalbin bir şeye fazla meyletmesi” gibi manalara da gelmektedir.²⁹⁸

²⁸⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, II/427-429-432.

²⁸⁷ Derveze, *et-Tefsiri'l-Hadis*, II/383.

²⁸⁸ Ahmet Küçük, *Kur’ân’da Toplumsal Sinanma ve Sonuçları*, Doktora Tezi, Konya, 2006. s. 79.

²⁸⁹ İsfahanî, s. 373; Fîrûzâbâdî, IV/256; İbu'l-Faris, 4/473; İbn Manzûr. XIII/317-320.

²⁹⁰ İsfahanî, s. 373; Fîrûzâbâdî, IV/256; İbu'l-Faris, 4/473; İbn Manzûr. XIII/317-320.

²⁹¹ İsfahanî, s. 373; Fîrûzâbâdî, IV/256; İbu'l-Faris, 4/473; Kalkavan, *Kavram Tefsiri*, Fitne md..

²⁹² İsfahanî, s. 373-374; Fîrûzâbâdî, IV/256; İbu'l-Faris, 4/473; İbn Manzûr. XIII/317-320.

²⁹³ İsfahanî, s. 373-374; Fîrûzâbâdî, IV/256; İbu'l-Faris, 4/473; Kalkavan, *Kavram Tefsiri*, Fitne md.

²⁹⁴ İsfahanî, s. 373-374; Fîrûzâbâdî, IV/256; İbu'l-Faris, 4/473; Kalkavan, *Kavram Tefsiri*, Fitne md.

²⁹⁵ İsfahanî, s. 373-374; Fîrûzâbâdî, IV/256; İbu'l-Faris, 4/473; Kalkavan, *Kavram Tefsiri*, Fitne md.

²⁹⁶ İbn Manzûr. XIII/317-320; Fîrûzâbâdî, IV/256; İbu'l-Faris, 4/473; Kur’ân Ansiklopedisi, Süleyman Ateş, Kuba Yayınları, VI/286-296.

²⁹⁷ İsfahanî, s. 373-374; Fîrûzâbâdî, IV/256; İbu'l-Faris, 4/473; Kalkavan, *Kavram Tefsiri*, Fitne md.

²⁹⁸ İsfahanî, s. 373-374; Fîrûzâbâdî, IV/256; İbu'l-Faris, 4/473; Türkiye Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, I/508; Şâmil İslâm Ansiklopedisi (Talat Sakallı), Şâmil Yayınlar, II/196-197; Kur’ân Ansiklopedisi, Süleyman Ateş, Kuba Yayınları, VI/286-296.

İnsanın içine aşk ateşi düşürdüğü ve aklını çeldiği için kadına, kişinin aklını çelip ona azap kazandırdığı için *şeytana*, kişiye zarar verdiği için *hırsıza*, aynı kökten gelen “fettân”²⁹⁹ denmiştir. İnsanın gönlünü çelen, hırsını artırıp günaha sürükleyen *altınve gümüşe* de “iki fettan”³⁰⁰ denmiştir. Aynı kökten gelen “meftûn”; aklından zoru olmak anlamından hareketle, deli gibi tutulmak, âşık olmak, çok beğenmek anlamları kazanmıştır. Fitne, aynı zamanda inanç uğruna uğranılan ağır işkence anlamına da gelmektedir.³⁰¹

Fitne kelimesinin sözlük anlamından anlaşıldığı kadarıyla o, iyiyi kötüden, arı olanı kirli olandan, doğruyu yalancından ayıran bir metoddur. İnsanlar arasında suç, kötülük, kirlilik arttıkça onların karşılaşacağı fitne de çok olacaktır. Fitne bu anlamda toplumun kirlerini arıtan, temizleyen bir temizleyici gibidir. Nitekim içinde zorlukları, sıkıntı ve meşakkatleri barındıran savaş da bir fitnedir. Savaş bazen, insanların hatalarını, yanlışlarını kendi önlerine koyar. İnanç uğruna belâ ve sıkıntılara uğrama anlamındaki fitne, olumsuz bir anlam taşımamaktadır. Bu gibi sıkıntılar inanan kişiyi kararlı kılar, iradesini güçlendirir, ahlâkını arındırır. Böyle bir fitne kişiyi ve toplumu dinî yönden geliştirir. Onların hatalarını gösterdiği gibi, din uğruna sabırlarını da ortaya koyar. Böylece Allah’ın vereceği karşılığı/ödülü almalarına zemin hazırlar.³⁰²

Kur’ân, insanların sürekli olarak “fitne” ile denendiklerini açıklıyor: “İnsanlar, (yalnızca) ‘İman ettik’ diyerek, fitneye uğratılmadan(denenmeden) bırakılacaklarını mı sandılar? Andolsun, onlardan öncekileri sınamadan geçirdik (fitneye uğrattık); Allah, gerçekten doğruları da bilmekte ve gerçekten yalancıları da bilmektedir.”³⁰³

Bu bağlamda “fitne” ile “belâ”, aynı anlamdadır. Yalnız “fitne”nin kapsamı biraz daha geniştir. “Belâ” yalnızca Allah’tan geldiği halde, “fitne” hem Allah’tan hem de kullardan gelebilir, insan kendisini olduğu kadar başkalarını da fitneye uğratabilir. Fitne kelimesinde azap, zorluk ve kötülük yönü daha fazladır.³⁰⁴

²⁹⁹ İbn Manzûr, XIII/317-320.

³⁰⁰ İsfahanî, s. 373; İbn Manzûr, XIII, 317.

³⁰¹ İsfahanî, s. 373-374; Fîrûzâbâdî, IV/256; İbu’l-Faris, 4/473; Kalkavan, *Kavram Tefsiri*, Fitne md.

³⁰² Mansûr Muhammed b. Ahmed Ezherî, *Tehzîbü’l-Luga*, Kahire, 1967. XIV, 297; İbn. Fâris, I, 340-341 İbn Manzûr, XIII, 317-321; Kalkavan, *Kavram Tefsiri*, Fitne md.

³⁰³ Ankebût, 29/2-3.

³⁰⁴ İsfahanî, s. 373-374; Fîrûzâbâdî, IV/256; İbu’l-Faris, 4/473; Kalkavan, *Kavram Tefsiri*, Fitne md.

Fitne, öncelikli olarak bir sınav yolu olduğuna göre, hem nimet sebebiyle, hem de zahmet ve perişanlıktan dolayı olabilir. İnsan, karşılaştığı bütün değerlerle imtihana tâbi tutulabilir. Nitekim Kur’ân şöyle diyor: “*Biz sizi bir imtihan olarak hayır fitnesiyle de şer fitnesiyle de deniyoruz. Ve eninde sonunda Bize döneceksiniz.*”³⁰⁵ Demek ki fitne imtihanı, bir hikmete bağlı olarak bazen Allah’tan gelir, bazen de kulların bir hatası sebebiyle meydana gelir. Böyle olunca da fitne, bizzat o fitneyi meydana getiren için bir uyarıdır.³⁰⁶ Böylece “*fitne*” kavramı değişik kaynaklardan tarandıktan sonra şimdide Kur’ân’da geçen “*fitne*” kavramı mühtelif Müfessirlerin yorumlarıyla ele alınıp değerlendirilecektir.

3. 2. 2. Kur’ân-ı Kerim’de Fitne Kavramı

Kur’ân’da *fitne* ve türevleri 23 yerde fiil, 37 yerde de masdar, ism-i fail, ism-i meful, isim formuyla kullanılmış olup, 30 ayette *el-fitne* şekliyle olmak üzere toplam 60 yerde geçmektedir.³⁰⁷

Fitne kelimesinin anlam sahası oldukça geniştir. Kur’ân bu kelimeyi on küsur manada kullanmaktadır:

- 1- Sınanma, deneme, belâya uğratma³⁰⁸ (Bakara, 2/102; Tâhâ, 20/40, 85),
- 2- Müşriklerin Müslümanları şirke döndürmek için uyguladıkları baskılar anlamında³⁰⁹ (Bakara, 2/191, 217; Nisâ, 4/91; v.d.),
- 3- Sapıklık, sapma, saptırma³¹⁰ (Mâide, 5/41, 49; Saffât, 37/162),
- 4- Azap, işkence, ateşe atma³¹¹ (Bürûc, 85/10; Zâriyât, 51/13-14; Ankebût, 29/10),
- 5- Günah³¹² (Tevbe, 9/49; Nûr, 24/63),

³⁰⁵ Enbiyâ, 21/35.

³⁰⁶ Fîrûzâbâdî, IV/256; İbu’l-Faris, 4/473; Kalkavan, *Kavram Tefsiri*, Fitne md.

³⁰⁷ Fuâd Abdalbâkî, s.511-512.

³⁰⁸ İsfahanî, s. 373-374; Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, II/356-357; Celaluddin Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Mahallî, Celaluddin Abdurrahman b. Ebu Bekir es-Suyutî, *Tefsiru’l-Celaleyn*, Daru İbn Kesir, Beyrut, 2010. s.16; Kurtûbî, *el-Câmi’li Ahkâmi’l-Kurân*, II/289; Ebu Muhammed Hüseyin b. Mesud el-Bağavî, *Malimu’t-Tenzil*, Daru Tayyibe, Riyad, 1409, I/131.

³⁰⁹ Derveze, *et-Tefsirü’l-Hadis*, VI/329-II/32; İsfahanî, s. 374; Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, III/293-294; el-Bağavî, *Malimu’t-Tenzil*, I/212-213.

³¹⁰ İsfahanî, s. 374; Kurtûbî, *el-Câmi’li Ahkâmi’l-Kurân*, VII/484.

³¹¹ İsfahanî, s. 374; Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XVIII/365; el-Bağavî, *Malimu’t-Tenzil*, VI/234.

- 6- İslâm düşmanlarının savaşa sebep olmaları³¹³ (Nisa, 4/101),
- 7- Allah'ın kullarına farklı imkânlar vererek birbirlerine karşı tutumlarının ortaya çıkarılması³¹⁴ (Furkan, 25/20; En'âm, 6/53),
- 8- Şeytanın hile ve tuzakları³¹⁵ (A'râf, 7/27),
- 9- Şeytanın zayıf ruhlu kimselere aşıladığı bâtil inanç ve kuruntu³¹⁶ (Hac, 22/53),
- 10- Delilik ve gaflet³¹⁷ (Kalem, 68/6),
- 11- Dosdoğru yoldan (sırât-ı müstakîm'den) saptırma³¹⁸ (İsrâ, 17/73),
- 12- Nifâk (münâfıklık)³¹⁹ (Hadid, 57/14) ve
- 13- Özür, bahane anlamında³²⁰ (En'âm, 6/23) kullanılır.

Müşahede edildiği gibi Kur'an'da "fitne" kelimesi sarahatten şirk veya küfre delalet eden bir mânada kullanılmamıştır. Bu nedenle âyette geçen fitnenin şirk anlamında kullanması doğru olmasa gerek. Zira Kur'an'da,³²¹ savaşa son verenlerle savaşılmayacağı beyan edilmektedir. Yani müşrik de olsalar, savaşa son verip barışı talep edenlere karşı savaşa devam edilmeyeceği vurgulanmaktadır.³²² Savaşa son verme, Müslüman olmaya bağlanmamıştır.³²³ Bu âyetin inişinden az bir zaman sonra Peygamber (s.a.v.) müşriklerle Hudeybiye Anlaşması akit etmesi de bunu tasdik

³¹² İsfahanî, s. 374; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI/493; Kurtûbî, *el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kurân*, X/234; el-Bağavî, *Malimu't-Tenzil*, IV/57.

³¹³ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, VIII/222; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII/409; el-Bağavî, *Malimu't-Tenzil*, II/274.

³¹⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IX/281; İsfahanî, s. 374; el-Bağavî, *Malimu't-Tenzil*, III/147.

³¹⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, X/135; el-Bağavî, *Malimu't-Tenzil*, III/223.

³¹⁶ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, VI/64; el-Bağavî, *Malimu't-Tenzil*, V/395; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVI/611.

³¹⁷ Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer, *et-Tefsiru'l-Kebîr*, Dâru'l-Fikir, Beyrut, 1981, XXX/82; Kurtûbî, *el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kurân*, XXI/144; el-Bağavî, *Malimu't-Tenzil*, VII/191.

³¹⁸ el-Bağavî, *Malimu't-Tenzil*, V/111; Kurtûbî, *el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kurân*, XII/134; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XV/15.

³¹⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXII/404; el-Bağavî, *Malimu't-Tenzil*, VIII/36; Kurtûbî, *el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kurân*, XX/249.

³²⁰ İsfahanî, s. 374; Kurtûbî, *el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kurân*, VIII/340; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IX/191.

³²¹ Bakara, 2/192.

³²² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III/289; Nargül, s. 96.

³²³ Süleyman Ateş, *YüceKur'an-ı Kerimin Çağdaş Tefsiri*, İstanbul, 1995, I/334.

etmektedir. Eğer fitneden gaye şirk ve küfür ya da şirk ortadan yok edinceye kadar savaş emredilmiş olsaydı, Hz. Peygamber (s.a.v.) o musalahayı yapmazdı.³²⁴

Bu bağlamda Abdullah b. Ömer'in "Müslümanlar az iken dininde fitneye uğratılıyor ya öldürülüyor ya da işkence ediliyordu. Bu durum Müslümanlar çoğalınca kadar devam etti. Müslümanlar çoğalınca fitne olmadı"³²⁵ ifâdesi, fitnenin şirk değil, baskı anlamını öne çıkartmaktadır. Dolayısıyla "Fitne/baskı yapmak, adam öldürmekten daha kötüdür"³²⁶ ve "Fitne/baskı yapmak adam öldürmekten daha büyük (bir günah)tır"³²⁷ âyetlerinde geçen "fitne" kelimesinin, şirk anlamında anlaşılması isabetli olmayacaktır. Bu âyetlerde "fitne" kelimesinin tam karşılığı, şiddete başvurarak bir fikri bastırmak ve yok etmektir. Âyetlerde o gün yaygın olanlara ters düşen inanç ve fikirleri savunan kişi veya grupları baskı ve şiddetle cezalandırmanın çok kötü bir hareket olduğu ve toplumdaki durumu düzeltmeye çalışan düşünceleri yayan ve savunan kimseleri işkence ve kaba kuvvetle bundan vazgeçirmeye çalışmanın zulüm olduğu anlatılmaktadır. Öldürmek ve kan dökmek, yapısı itibarıyla çirkin ise de, insanları kendi inanç ve ilkelerine bağlayan kimseleri bastırıp ezmek ve onları baskı gruplarının inançlarını benimsemeye zorlamak, bundan daha kötüdür.³²⁸ Bilhassa savaş, baskının ortadan kaldırılması ve Allah'ın dinine davet özgürlüğünün yanı sıra bu davete icabet edenlerin can güvenliğinin sağlanmasını temin için meşru kabul edilmiştir.³²⁹ Müslüman toplumları bozan, onları saptıran, onları günaha sürükleyen, insanlar arasında kanlı savaşların çıkmasına sebep olan şey fitnedir. Bu nedenle Kur'an müminlere din yalnızca Allah'ın oluncaya ve fitne yeryüzünden kalkıncaya kadar fitneye sebep olanlarla mücadele etmeyi emrediyor.³³⁰ Müşriklerin ve şeytanın adımlarını izleyenlerin çıkardığı fitneler devam ettiği müddetçe dünyada huzurun ve rahatın olması mümkün

³²⁴ Derveze, *Allah Yolunda Cihâd*, çev. Ali Aslan, İstanbul, 1998, s. 66-67.

³²⁵ Buharî, Tefsir, (Bakara, 30), (Enfâl, 5); İbn Kesir, I/229-230.

³²⁶ Bakara, 2/191.

³²⁷ Bakara, 2/217.

³²⁸ Mevdûdî, Ebu'l-A'la, Tefhîm'l-Kur'ân, çev. Akif Nûri, İstanbul, 1980, s. I/133; Yazır, II/756; Yılmaz, s. 30.

³²⁹ Nargül, s. 97; Kalkavan, *Kavram Tefsiri*, Fitne md.

³³⁰ Bakara, 2/193.

değildir. Eğer müminler kötülük odaklarıyla mücadele etmeyi bırakırlarsa, yeryüzünde büyük fitne olur, kargaşa ve bozgun giderek fazlaşır.³³¹

“Yeryüzünde fitne kalmayıncaya ve din yalnız Allah’ın oluncaya (Allah için tatbik edilinceye) kadar onlarla savaşın.”³³² Burada fitne, Allah yoluna tâbi olmak için gerekli olan özgürlük ve güven gibi şartlara sahip olunamayan bir toplum durumunu anlatmaktadır.³³³ Bu nedenle, Müslümanlara, bu durumu düzeltmeleri, tekrar Allah yolunda, barış ve özgürlüğü sağlamaları için savaşa devam etmeleri emredilmektedir. İnsanın insana hükmettiği ve Allah yoluna tâbi olmanın imkânsız olduğu bir toplumda, fitne hüküm sürüyor demektir. İslâm’ın savaşmaktan amacı, “fitne” yi ortadan kaldırmak ve insanları İlâhî çağrıya uygun bir şekilde sadece Allah'a kul olarak yaşayabilmeleri için, Allah’ın hükmünü hâkim kılmaktır. Âyetin devamında; “Fitne çıkarmaktan vazgeçerlerse zalimler ve aşırılar hâriç hiç kimseye düşmanlık ve saldırı yoktur”³³⁴ buyrulur.

Yukarıda zikredilen âyetlerde savaşmanın, sadece hakkı elde etmek ve Allah'a teslimiyete giden yolu açmak için olabileceği vurgusu yapılmıştır.³³⁵ Böylece yeryüzünde Müslümanların hâkimiyeti ve egemenlikleri, emperyalist bir yaklaşımla ülke sınırlarını genişletmek, yer altı ve yer üstü zenginliklerine el koymak veya bir ırkı üstün kılmak gibi bir amaç taşımamaktadır.³³⁶ Bununla umumi olarak insanların faydalarını gaye edinen ma'rufun emredilmesi, her türlü kötülüğü barındıran münkerin yasaklanması istenmektedir.³³⁷

O halde dine davet etmenin ve insanları İslâm’ı kabule icbar etmenin, Kur’ân’ın meşru savaş gayelerinden olmadığı söylenebilir. Çünkü Allah’ın yolundan vazgeçirilmeye çalışılmaması, Müslümanların işkenceye maruz bırakılmaması,

³³¹Enfâl, 8/73.

³³²Bakara, 2/191-193.

³³³ Küçük, s. 83.

³³⁴Bakara, 2/193.

³³⁵ Nargül, s. 97; Kalkavan, *Kavram Tefsiri*, Fitne md.

³³⁶ Tabbara, Afif Abdulfettah, *Rûhu 'd-Dini 'l-İslâmî*, Beyrut, trs. s. 379.

³³⁷ Reşit Rıza, *Muhammedî Vahiy*, Mısır, 1988, s. 211-212.

davetin engellenmemesi, İslâm'a ve Müslümanlara yönelik bir savaşın ilan edilmemesi gibi durumlarda Müslümanların savaşması yasaklanmaktadır.³³⁸

Bu hususta klasik tefsirlerin bir kısmıyla çağdaş tefsirlerarasında yaklaşım farkı görülmektedir. Özellikle Bakara, 2/191, 193, 217 ile Enfâl, 8/39 ayetlerde geçen *fitne* kelimesine Mücâhid (ö:104/722), Taberî (ö: 310/922) ve Beydavî (ö: 685/1286) gibi müfessirler ilk anlam olarak *şirkve küfür* anlamını vermişlerdir. Aynı kelimeye çağdaşmüfessirlerden bir kısmı daha farklı yaklaşmakta ve Bakara, 2/191, 193, 217; Enfâl, 8/39 da geçen *fitne* kelimesi için şunları ifade etmektedirler: “*Fitne kelimesi, Allah yoluna tabi olmak için gerekli olan özgürlük ve güven gibi şartlara sahip olunmayan bir toplumdurumunu anlatmaktadır. Bu nedenle Müslümanlara bu durumu düzeltmeleri, tekrar Allah yolunda barışve özgürlüğü sağlamaları için savaşa devam etmeleri emredilmektedir.*”³³⁹ “Özgürlük ve güvenliğin sağlanması insan ve toplumların sağlıklı bir tercih yapabilmelerinin en temel şartıdır. Bu nedenle insanların, tarih boyu mücadelesi bu iki şeyi elde etmek için olmuştur. Din tercihi de tabii olarak bu mücadelenin bir parçasıdır. Dolayısıyla din hususunda Müslümanların imtihanı/fitnesi ya onların sağlıklı bir tercih yapmalarını engellemek için kalplerine şüphelerin/ayartıların düşürülmesi, korku ve kaosun hâkimiyetiyle yaşamadüzeninin bozulması veya zayıf müslümanlara yapıldığı gibi özgürlükleri engelleyen *zulüm, baskı ve eziyet* edilmesi şeklinde gerçekleşmektedir. İnsanlar indinlerinden dolayı baskı, eziyet ve işkenceye maruz kalmaları, vatanlarından çıkmaya zorlanmaları, mallarının zorla alınması gibi kötülükler çirkinlik açısından öldürülmekten daha beterdir. Bütün bu sebepler insanoğluna ölümü temenni ettirebilen haldir. Ölümü temenni ettiren hal ise ölümden daha ağırdır. Görüldüğü gibi âyetlerde geçen *fitne* sözcüğünün ağırlıklı olarak *zulüm, kaos, baskı ve iskence* anlamı daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır.”³⁴⁰

“Neticede yukarıda vermeye çalışılan bu yorum ve tefsir farklılığı muhtemelen Müfessirlerin yaşadığı çağlardaki baskın kültürün etkisinde kalıp, kendi çağlarındaki

³³⁸ İlgili âyetler için bkz. Bakara, 2/190-194; Nisâ, 4/75; Enfâl, 8/30; Tevbe, 9/1-13; Hacc, 22/39-40; Mumtehhine, 60/89.

³³⁹ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadis*, VI/329-II/32; Mevdûdî, *Tefhîm*, II, 155.

³⁴⁰ Küçük, s. 83-84

sosyo-kültürel ve sosyo-psikolojik şart, anlayış ve gücü dikkate alarak yorumlama gayretinde olmalarından kaynaklanmaktadır.”³⁴¹

Bireysel ve toplumsal imtihanı ifâde bağlamında Kur’ân’da zikredilen kavramlardan biri olan fitne kavramı kısaca yukarıda ifâde edilen anlam alanı içerisinde kullanılmaktadır.³⁴²

“*Sana haram olan ayı, onda savaşmayı sorarlar...*”³⁴³

Tefsir bilginleri ilk âyetin,³⁴⁴ zihinleri bulandırma amaçlı bir propaganda üzerine indiğini söylemişlerdir. Mekke kâfirleri, Resûlullah’ın Abdullah b. Cahş komutasında donatıp devriye amacıyla gönderdiği, bu arada Kureyşe ait bir kervana da el koymasını istediği müfreze ile kervandakiler arasında çıkan çatışmayı bazı adamlarının öldürülmesini, bazılarının da esir alınmasını ve kervanına el konulmasını dillerine dolamışlardı. İddialarına göre, olay Recep ayının başında geçiyordu ve bir haram ay olan Recep’te savaşmak Araplar nezdinde ağır bir suçtu. Kâfirler bunu istismar ettiler. “Muhammed ve arkadaşları haram ayı tanımıyorlar” diye dedikodular çıkardılar.³⁴⁵ Nitekim Peygamberimiz de müfrezedekileri azarladı ve “*Ben size haram ayda savaşın emrini vermedim*” dedi. Abdullah ve arkadaşları zor durumda kaldılar ve günah işlemiş olmaktan korktular. Bunun üzerine yüce Allah bir hüküm ve çıkış yolu içeren bu âyeti indirdi.³⁴⁶

Derveze’ye göre yukarıda geçen rivâyet sağlamdır. En eski siyer kitaplarında yer alır. Bütün eski tefsir ve tarih kitaplarında zikredilir. Âyetin oluşturduğu atmosfere ve ortama da uygundur. Müfessir şöyle diyor: “Biz ikinci âyetin³⁴⁷ bir yandan değerlendirme işlevini görmek, bir yanda da müfrezede görev alanları savunmak üzere indiğini düşünüyoruz. Çünkü onlar, her ne yaptılarsa, Allah yolunda cihâd etmek, O’nun rahmetine ve hoşnutluğuna kavuşmak için yaptılar. Dolayısıyla onlar kınanmak ve azarlanmaktan çok övgüye layıktırlar.”³⁴⁸

³⁴¹ Celal Kırca, *Kur’ân-ı Kerîm’de Fen Bilimleri*, Marifet yay. İstanbul, 1994, 39-40; Küçük, s. 84.

³⁴² Küçük, s. 85.

³⁴³ Bakara, 2/191-193

³⁴⁴ Bakara, 2/217.

³⁴⁵ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, II/434.

³⁴⁶ Derveze, *et-Tefsirü’l-Hadîs*, VI/ 383-384.

³⁴⁷ Bakara, 2/218.

³⁴⁸ Derveze, *et-Tefsirü’l-Hadîs*, VI/ 384.

“Bazı Müslümanların, kâfirlerin maksatlı propagandalarından etkilendikleri anlaşılıyor. Bu yüzden âyetlerin inişine esas oluşturan ilahi hikmet, ilk âyetin gerekli uyarı ve tehditleri içermesini; ikinci âyetin de müfrezede görev alan mücahitlerin övülmesine ayrılmasını öngörmüştür. Âyetlerin ikincisi, Kureyş kâfirlerine yönelik yıkıcı ve etkileyici bir cevap niteliğindedir. Propagandalarını boşa çıkarmaktadır. Onlar Müslümanları kınayacak, eleştirecek en son insanlardır. Çünkü yaptıkları ortadadır. Müslümanlar Mekke'de bulunuyorlarken, onlara karşı her türlü işkenceyi, baskıyı, hem de haram ayda uygulamakta bir beis görmüyorlardı. Şimdi kalkmışlar da, haram ayda kan döktüler diye, Rasûlullah ve arkadaşlarını yalan yanlış propagandalarıyla karalamaya çalışıyorlar. İncelediğimiz âyetler konjonktürel özellikler taşımakla birlikte, bütün zamanları aşan ahlaki öğütler ve sosyal direktifler içermektedir.”³⁴⁹

“İçinizden kim diniden döner ve Kâfir olarak ölürse artık onların bütün amelleridünyada da âhirette de boşa gitmiştir.”³⁵⁰ “Bu ilahi kelam, hak dinden dönmeye, irtidadailişkin büyük bir uyarıdır. Yani sizden herkim o müşriklerin kandırmaları ve ayartmaları ile hak dinden döner de, bir daha İslâm’a girmeden kâfir olarak ölürse işte onların, daha önce Müslüman iken yapmış oldukları güzel ameller, telafisi mümkün olmayacak şekilde ve kesin olarak dünyada da âhirette de boşa gider”.³⁵¹

“Kâfir olarak ölürse” ifâdesi, irtidaddan sonra İslâm’a dönmek için büyük bir teşvik anlamı taşır.

“İşte onlar Cehennem ashabıdır. Onlar orada sürekli olarak kalacaklardır.”³⁵²

Yani yukarıda zikredilen o çirkin vasıfları taşıyanlar, Cehennemin devamlı sakinleridir ve diğer kâfirler gibi onlar da hep orada kalacaklardır. “İşte onlar” kelimesinin ifâde ettiği uzaklık, onların şer ve fesattaki derecelerini gösterir.³⁵³

³⁴⁹ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, VI/384.

³⁵⁰ Bakara, 2/191-193.

³⁵¹ Özipek, s. 27.

³⁵² Bakara, 2/193.

³⁵³ Ebussuud, *İrşad*, I/217-218

Derveze, mürted olanlar hakkında şunları aktarmaktadır: “Bu âyet-i³⁵⁴ kerimede Müslümanlardan, mürted olup, irtidad üzere ölen kimselere inzâr (tehdid, korkutma) vardır. Derveze şöyle devam etmektedir: bunların cezaları sadece uhrevi değildir. Her ne kadar bu konuya Kur’ân değinmemiş olsa da bu konu hakkında birçok Hadîs-i şerif mevcut olup, biz burada iki hadîs’e işaret çekmek istiyoruz. Bunlardan ilki Abdullah bin Mes’ud (r.a.)nın rivâyetiyle şöyledir”: “*Şu üç şey dışında, Allah’a ve Resûlüne inanmış bir Müslümanın kanı helal değildir; Nefse karşılık nefis(kısas), evlenmiş bir kimsenin zina yapması ve dinini terk eden, cemaatten ayrılan kimseler.*”³⁵⁵ İkincisi ise yine İbn Abbas’dan mervi; “*Dinini tebdil (değiştiren) edeni öldürün*” mealindeki hadîs-i şeriftir.

Âlimlerin çoğunluğu, mürted kişi öldürülmeden önce tövbeye davet edilmesi gerekmektedir. Tövbe etmeyip mürtedlikte ısrar ederse, o zaman gereken ceza ifâ edilir³⁵⁶ demişlerdir.

Şimdide “fitne” kavramı hadîslerde nasıl yorumlandığına bakılacaktır. “Fitne” kavramı, İslâm tarihinin sonraki dönemlerinde, “dinî ve siyasî sebeplerle ortaya çıkan sosyal kargaşa³⁵⁷, anarşi, iç savaş,³⁵⁸ öldürme,³⁵⁹ ayrılık ve ihtilaf,³⁶⁰ malın fitnesi,³⁶¹ âlimlerin azgınlık ve dalaleti,³⁶² isyan, inat ve muhalefet,³⁶³ itaatsizlik,³⁶⁴ kâfirlere benzemeye çalışma ve onların fikirlerini ve hayat tarzlarını benimseme,³⁶⁵ karı kocayı birbirinden ayırmak...”³⁶⁶ gibi manaları kazanmıştır.³⁶⁷ Kur’ân’da bu anlamda kullanılmadığını yukarıda gördük. Fitne kavramı bu anlamlarda daha çok Hadîslerde geçmektedir. Yine hadîslerde bu kelimenin

³⁵⁴ Bakara, 2/193.

³⁵⁵ Mansur Ali Nasîf, *Et-Tacu’l-Cami’u-li’l-Usûl fî Ehadîsi’r-Resûl*, Mektebetu’l-Pamuk, İstanbul, 1962, III/ 18.

³⁵⁶ Derveze, *et-Tefsîrû’l-Hadîs*, VI/ 386.

³⁵⁷ Buharî, Fiten, VIII/ 96; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, XIII/50; Tirmîzî, Fiten, III/332; İbn Mace, Fiten, II/1304.

³⁵⁸ Buharî, Fiten, IX/ 89-92; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, XIII/31.

³⁵⁹ Ebu Davud, Fiten, IV/105; Buharî, Fiten, VIII/ 96; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, XIII/

³⁶⁰ Müslim, İmare, XII/241; Nesâî, Dem, VII/92; Tirmîzî, İman, IV/135.

³⁶¹ Buharî, Fiten, VIII/ 90, Rikak, VII/172.

³⁶² Ebu Davud, Fiten, IV/98; Buharî, Fiten, VIII/ 93; Tirmîzî, Fiten, III/342; İbn Mace, Fiten, II/1304.

³⁶³ Buharî, Fiten, VIII/ 90; Müslim, Fiten, XVIII/20; Ebu Davud, Harac, III/166.

³⁶⁴ Buharî, Cizye ve Muvadaa, IV/69, Fitne, VIII/95; Ahmed, II/332.

³⁶⁵ Buharî, İ’tisam, VIII/151; Müslim, İlim, XIX/219.

³⁶⁶ Buharî, Nikâh, VI/124; İbn Mace, Fiten, II/1325; Ahmed, III/19.

³⁶⁷ Nargül, 99; Kalkavan *Kavram Tefsiri*, Fitne md.

Kur’ân’daki manasıyla geniş bir şekilde kullanıldığını görüyoruz. Hadîs kitaplarının çoğunda “Kitâbu’l-Fiten veya Melâhim” başlıkları altında fitnelerden bahsedilmekte, müminler çeşitli fitnelerden sakındırılmaktadır. Hadîs’i-şeriflerde “fitne” kavramıyla, genellikle ahlâkî boyut işlenmiş; toplumsal problemlere sebep olan etkenler üzerinde durulmuştur. Peygamberimiz (s.a.v.), Müslümanları deccal fitnesinden, dünya, fakirlik, mal, Cehennem, kabir, diri ve ölümler, kadın (şehvet) fitnelerinden ümmetini sakındırmıştır.³⁶⁸ Bu gibi fitneler mümini dinini yaşamaktan alıkoyan engellerdir.³⁶⁹

Hadîs-i şeriflerde fitne kavramıyla, daha çok toplumsal günahlar, fisk, fücür, rezillik, insanlar arasında tefrika, şekavet, kavga ve musibetler gündeme getirilir. Zararı umumi olan, cezası hem dünyada ve hem âhirette sadece onu yapan zalimlerle sınırlı kalmayan günah türlerine “fitne” tabiriyle hadîslerde daha çok yer verilir. Bu tür genel musibete sebep olan fitneler, kurunun yanında yaşı da yakan ateşlerdir. Emr-i bi’l-ma’rûf ve nehy-i ani’l-münkerin terkedilmesiyle, toplum gemisinin su almasına seyirci kalınan fitnelerdir. Hadîste belirtildiği gibi, bir geminin dibini delmeye uğraşan bir şahsın davranışı, öyle bir batma felâketini meydana getirir ki, bu fitne o geminin içinde bulunanlardan yalnız onu delene ve ona yardım edenlere değil; hiçbir şeye karışmayanlara, seyirci ya da olan bitenden habersiz olanlara da isabet edecek bir musîbet olur. Hakkı tebliğde gevşeklik göstermek, inançsız ve bâtil ideoloji mensubu insanlar kadar cesâret göstermeyip korkaklığı tercih etmek, tüm çeşitleriyle cihâdda ihmalkârlık bu türdendir. Bir askerin hatası, bazen bir orduyu yakabilir. Bir kibrit çöpünün zararı bazen cüssesinden milyarlarca büyük hasara sebep olabilir. İşte hadîs-i şeriflerde zikredilen “fitne” kavramı, daha çok bu yönleri dikkat çeken anlamları taşır.³⁷⁰ Böylece Kur’ân ve hadîste “fitne” kavramı ne anlamlara geldiğini tespit etikten sonra tekrar yukarıda zikredilen âyetin bölümünün değerlendirmesine geçilecektir.

3. 3. Cihâd ve Mukatele(Savaş)

Vahiy döneminin temel özelliklerineden olan tedricîlik, Mukatele (Savaş) için de geçerlidir. Dolayısıyla savaş ile ilgili hükümler zaman içerisinde tedricî olarak

³⁶⁸ Buhârî, Fiten 26, İ’tisâm 2; Müslim, Küsûf 8, 11, 12, 22; Ebû Dâvud, Fiten 24, 149.

³⁶⁹ Kalkavan *Kavram Tefsiri*, Fitne md.; Nargül, s. 99.

³⁷⁰ Kalkavan *Kavram Tefsiri*, Fitne md.; Nargül, s. 99.

gelişimini tamamlamıştır. Mekke döneminde çekilen işkencelere rağmen, Müslümanlar her bakımdan güçsüz olduklarından savaşa izin verilmemiştir. Bu nedenle, savaş Medine döneminde düşmandan gelen veya gelmesi muhtemel olan tehlikenin niteliğine göre bir seyir takip etmiş ve savaş tedrici olarak teşri kılınmıştır. Şimdi bu bağlamla ilgili, Derveze'nin değerlendirmesine yer verilecektir.

“(Ey Resûlüm)! Artık kâfirlere boyun eğme ve Kur’ân’la onlara karşı olanca gücünle büyük bir mücadele ver!”.³⁷¹

Derveze, bu âyetin yorumunda, Peygamber'in tebliğe teşvik edildiği belirtilmektedir der. Allah (c.c.) Peygambere (s.a.v.) evrensel risaleti yüklemiştir ki Kur’ân’la sürekli büyük cihâd yapsın ve kâfirlere boyun eğmesin veya onlarla uzlaşmasın.³⁷²

Gerek yukarıdaki âyette gerekse benzer âyetlerde olduğu gibi Peygamber'in sağlam ve sabit(dik) durması, davette gayretini arttırması, Kur’ân’ı tebliğ etmesi ve onunla kâfirlere karşı kanıt oluşturmaları ve kendine karşı çıktıkları konularda onları dinlememesi gerektiği hususlarına dikkat çekmektedir.³⁷³

Derveze'ye göre bu âyetin anlamı: Ey Habibim! Artık hakka davet et ve hakkı davet esnasında sebat ve gayret göster ve kâfirlere karşı çetin dur demektir. Öyle anlaşılıyor ki bu emir, Hz. Peygamber'in müşriklere minnet etmemesi ve davet halinde hatır, gönül gözetmemesi emridir. Zira Peygamberimiz (s.a.v.), onların İslâm dinine girmelerini çok istemesinden dolayı, onların gönlünü almak için çok fazla gayret gösteriyordu.³⁷⁴

“Ve Kur’ân’la onlara karşı olanca gücünle büyük bir mücadele ver!”

Yani Kur’ân'ın içindeki uyarı, tehdit, öğüt ve hakkı yalanlayan ümmetlerin akıbetlerini hatırlatmayı içeren âyetleri okumak sûretiyle onlara karşı olanca gücünle büyük bir mücadele ver. Çünkü davet, kemiyet ve keyfiyet bakımından anlatılamayacak kadar büyük bir mücadeledir. İleride tefsirine yer vereceğimiz başka

³⁷¹Furkân, 25/52.

³⁷² Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, III/ 90.

³⁷³ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, III/ 90-91.

³⁷⁴ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, III/ 91; Ebussuud, *İrşad*, IV/84.

bir âyette de Rabbimiz (c.c.) “*Kâfirlere ve münafıklara karşı cihâd et, onlara karşı sert davran*”³⁷⁵ buyurmaktadır. Bu âyetin tefsiri bağlamında Derveze şu beyanları aktarmaktadır: Daha Mekke’i-Mukerremeden ayrılmamış ve tebliğ vazifesini bu beldede sürdüren Peygamberimize, yöntem ve üslup bakımından yol gösteren bu âyet, tamamen bir fikir mücadelesinden bahsettiğini söyleyebiliriz. Kur’ân’la yapılacak güçlü bir cihâd, ancak konuşma ve ikna etme yoluyla gerçekleştirilebilecek bir cihâddır.³⁷⁶

“*Onlar, bir saldırıya uğradıkları zaman da, intikam alırlar.*”³⁷⁷

Derveze, bu âyetin tefsirinde şunları söylemektedir; Mekke’de müşriklerle karşılaşmayı isteyen bazı Müslümanların kendilerine yapılan eziyete aynısı ile karşılık verebileceklerine veya sabretmeyi tercih edebileceklerine yönelik bir ruhsat ifade eder. Ayrıca diğer Mekki âyetlerin açık ve kısmi işaretlerini de içermektedir. “*Sen af (veya kolaylık) yolu benimse, (İslâm’a) uygun olanı (örfü) emret ve cahillerden yüz çevir.*”³⁷⁸ “*Eğer ceza verecekseniz, size ceza verilenin misliyle ceza verin ve eğer sabrederseniz, an dolsun bu, sabredenler için daha hayırlıdır.*”³⁷⁹

Görüldüğü gibi bu son iki âyet Şûra/39. âyetini destekler mahiyettedir. Yani o Müslümanlar, kendilerine saldıranlar karşısında zillete düşmeyi kabul etmeyip Allah (c.c.)’ın meşru kıldığı şekilde karşılık verirler. Bu ve bundan önceki âyetlerde Müslümanlar, mühim faziletlerle nitelendirildikten sonra burada da cesaretle nitelendirilmektedirler. Bu, onların bağışlayıcılığıyla çelişmez; zira her iki özellik de, yerine göre fazilettir ve yerine göre de zilletir. Nitekim düşkünlerin kusurlarına karşı halim olmak, anlayış göstermek, övgüye şayandır; zorbaya karşı ve gaddarların kabahatlerine karşı halim olmak ve anlayış göstermek ise, yergiye layıktır. Zira bu hilm (yumuşaklık), ve anlayış onları haksızlık yapmaya teşvik etmektedir.³⁸⁰ Bu yorumları destekler bir şekilde Ebussud Efendi şunları söylemektedir; “Şerefli insana ikramda bulunduğun zaman, onu kazanmış olursun; Ama alçak insana ikram

³⁷⁵ Tevbe, 9/73.

³⁷⁶ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, III/ 92.

³⁷⁷ Sûra, 42/39.

³⁷⁸ A'râf, 6/199.

³⁷⁹ Nahl, 15/126.

³⁸⁰ Özipek, s. 28.

edersen, azgınlık gösterir. İşte bundan dolayı alicenaplık gösterip iyiliği kılıcın yerine koymak, Zararlı olur; tıpkı kılıcı, iyiliğin yerine koymak gibi”³⁸¹ Bütün bunlardan anlaşılın şudur ki, duruma göre davranılmalı ve her zaman maslahat gözetilmelidir. Şimdi cihâdın hangi türü olursa olsun, ondan sağlancak olan yararın insanoğluna ait olduğna, Allah’ın böyle bir yarara muhtaç olmadığına aşağıda gelecek âyette bildirmektedir:

*“Kim de Cihâd ederse, ancak kendisi için Cihâd etmiş olur. Çünkü hiç şüphesiz Allah (c.c.), bütün âlemlerden müstağnidir.”*³⁸²

Derveze, bu âyette geçen *جَاهِدَ* lafzını müfessirlerden çoğunun görüşlerine dayanarak nefis muahedesi (mücadelesi) olarak telakki edip, sorumlulukları tahammül (yükleme), zor ve meşakatlere karşı sabır gösterme³⁸³ diye tefsir eder. Bu yorum Müslüman kişinin dini ve imanı uğruna meşakatlere katlanıp din ve imanını muhafaza etme sabır ve metanet göstermenin bir veçhesidir. Kim, kâfirlere karşı cihâd edecek olursa şüphesiz ki o, kendisi için cihâd etmiş olur. Zira cihâddan kazanacağı sevap kendisine ait olur. Allah’ın, hiçbir kimsenin ameline ihtiyacı yoktur. Çünkü o, hiçbir kimseye muhtaç değildir.³⁸⁴

Bu bağlamda, Ehl-i kitapla ilgili Ankebût sûresi 46. âyetinin meali şu şekildedir: *“Onlardan zulmedenleri hariç, ehl-i kitap olanlarla ancak en güzel şekilde mücadele edin ve onlara deyin ki: Biz, bize indirilmiş olana iman ettik, size indirilmiş olana da iman ettik. Bizim ilahımız ile sizin ilahınız da bir tektir ve biz O’na teslim olmuşuzdur.”*³⁸⁵

Yani ehl-i kitap olan Yahudi ve Hristiyanlarla en güzel hasletle mücadele edin; kabalığa yumuşaklıkla karşılık vermek, öfkeye karşı sakin davranmak, eleştiriye öğütlerle karşılık vermek gibi. Yalnız Müslümanların, Yahudi ve Hristiyanlara karşı takınacakları tavırlar, Müslümanları zafiyet ve zillile duçar edecek şekilde olmaması elzemdir. Bir görüşe göre bu âyet, kıtal âyeti³⁸⁶ ile nesh edilmiştir. Ancak düşmanlık

³⁸¹ Ebussuud Efendi, VIII/34.

³⁸² Ankebût, 29/6.

³⁸³ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, V/ 466.

³⁸⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, II/434.

³⁸⁵ Ankebût, 29/46

³⁸⁶ Tevbe, 9/5.

ve inatta yahut Allah (c.c.)’a çocuk isnat etmek ve Allah (c.c.)’ın eli sıkıdır demek gibi sözleriyle aşırıya giderek zulmedenleri hariç; böyle olanlara karşı ise, hallerine uygun bir müdafaa yapılmalıdır.³⁸⁷

Müfessir Derveze, yukarıda geçen âyet-i kerimenin yorumunu şöyle yapmıştır: “Muhataba çoğul kipiyle bir emir yöneltiliyor. Bu yüzden Kitap Ehli olanlarla - aralarındaki hak ve adalet ilkelerini hiçe sayanlar hariç- tartışırken yumuşak ve tatlı bir üslubun benimsenmesine ilişkin emrin Rasûlullah(s.a.v.) ile birlikte tüm Müslümanlara yönelik olması mümkündür. Emrin esası şudur: Müslümanlar Kitap ehlinen olanlarla tartışırken, ilke ve öz açısından bir olduklarını vurgulamalıdır: Çünkü onlar, Hz. Peygamber'e indirilen kitaba inandıkları gibi Müslümanlar da onlara indirilen kitaplara inanmaktadırlar. Onlarda Müslümanların bildikleri, ibadet ettikleri ilahı bilip ibadet ediyorlar. Kendilerini, bu tek ve ortaksız ilaha teslim ediyorlar.”³⁸⁸

Ehl-i kitaba karşı davranışımızın ne şekilde olması gerektiği Hz. Peygamber (s.a.v.)’den rivâyet edilen bir Hadîste beyan edilmektedir: “Ehl-i kitabı tasdik de etmeyin; tekzip de etmeyin ve deyin ki: “Biz Allah (c.c.)’a, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettik.” Eğer onlar batıl bir şey söylerlerse, onları tasdik etmezsiniz; hak bir şey söylerlerse, onları tekzip etmezsiniz.”

Şimdi zikredilecek olan âyetler savaşın genel prensiplerini içermekte olup, Müslümanın savaş esnasında nasıl hareket etmesi gerektiğini beyan etmekteir:

“Size karşı savaşanlarla Allah (c.c.) yolunda siz de savaşın; ancak aşırı gitmeyin. Çünkü Allah (c.c.) aşırı gidenleri sevmez. Onları nerede bulursanız öldürün. Onların sizi çıkardıkları gibi siz de onları oradan çıkarın. Fitne katilden daha kötüdür. Mescid-i Haram yanında onlar size karşı savaşmadıkça siz de onlarla orada savaşmayın. Fakat sizi öldürürlerse siz de onları öldürün. İşte kâfirlerin cezası budur. Artık vazgeçerlerse şüphesiz ki Allah (c.c.), çok bağışlayan, çok esirgeyendir. Fitne ortadan kalkıncaya ve din, Allah (c.c.)’ın dini oluncaya kadar onlarla savaşın. Eğer vazgeçerlerse artık düşmanlık olmaz. Zalimler müstesna.” “Haram ay, haram aya

³⁸⁷ Özipek, s. 29.

³⁸⁸ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, V/485-486.

*karşılıktır. Hürmetler karşılıklıdır. Kim size saldırırsasaldırısının misliyle siz de ona saldırın. Allah (c.c.)’tan sakının ve şunu iyi bilin ki Allah(c.c.), şüphesiz muttakilerle beraberdir.”*³⁸⁹

Muhammed İzzet Derveze bu dört âyet-i kerimenin değerlendirmesini şöyle yapmaktadır:

*“Sizinle savaşanlara karşı Allah yolunda savaşın...”*³⁹⁰“arastâyetler yeni bir bölüm oluşturuyor. Bu bölümün yasama özelliği ise son derece belirgindir. Bölümün sürenin bu yerine yerleştirilmiş olması, ya önceki bölümden hemen sonra inmiş olmasından ya da aralarındaki “yasama nitelikli oluşu” benzerliğinden dolayıdır.”³⁹¹

Tefsir bilginleri bu âyetlerin iniş sebebiyle ilgili olarak çeşitli rivâyetler aktarmışlardır. Bu rivâyetlerden birine göre, bu âyetler ya da bu âyetlerin bir kısmı Hudeybiye barışı sonrasında inmiştir. Bu sırada Peygamberimiz Müslümanlara müşriklerle savaşmamalarını emretmişti. Sonra kâfirler ya da içlerinden bazıları, saldırılar ve savaş girişimlerinde bulundular. Bir diğer rivâyete göre, bu âyetler veya bir kısmı bir Müslümanın bir kâfiri haram ayda öldürmesi üzerine inmiştir. Bir başka rivâyette, bu âyetlerin, hicretten sonra, kâfirlerin saldırılarına karşı kendilerini savunma izni isteyen Müslümanların bu isteklerini Peygamberimize iletmeleri üzerine indiği belirtiliyor. Bilindiği gibi Peygamberimiz Mekke’de Müslümanlara sabretmelerini, savaştan kaçınmalarını emreliyordu. Başka bir rivayete göre, bu âyetler savaşla ilgili hükümler, direktifler içeren ilk âyetlerdir. Şunu da belirtelim ki, Hacc sûresi 39-41 âyetlerini incelerken, söz konusu âyetlerin savaşla ilgili emirler içeren ilk âyetler olduğunu ifâde eden bir rivâyete yer vermişti.³⁹²

“Yukarıda sunduğumuz ilk rivâyetin sahih olması uzak bir ihtimaldir. Çünkü Hudeybiye barışı Hicretin altıncı yılında imzalanmıştır ve Fetih süresinde ele alınmıştır. Onunla ilgili konular içeren âyetlerin bu sûreye yerleştirilmesinin de belirgin bir hikmeti yoktur. İkinci rivâyet ise, haram ayda gerçekleşen savaşı konu alan başka âyetlerin tefsiri bağlamında incelenmiştir. Az sonra konuya ilişkin

³⁸⁹Bakara, 2/191-194.

³⁹⁰ Bakara, 2/190-194

³⁹¹ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, VI/ 327.

³⁹² Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, VI/ 327.

değerlendirmelerimize yer vereceğiz. Biz üçüncü rivâyeti³⁹³ tercih ediyoruz. Aynı şekilde âyetlerin bir kerede indiklerini düşünüyoruz. Müslümanlardan kendilerine savaş açıldığı durumlarda kendilerini savunmaları isteniyor ama belli sınırlar çerçevesinde ve belli bir çizgi doğrultusunda. Sebep ve gerekçe ne olursa olsun, âyetlerin atmosferi ve akışı, Müslümanlara Allah yolunda savaşmaları emrini içeren ilk âyetler olduğunu çağrıştırmaktadır. Aynı zamanda bu âyetler, konuya ilişkin olarak son derece önemli yasal kurallar da içermektedir. Bunlar, İslâmdacihâdın özü ve ilkelerinin ruhu olarak algılanı gelmiştir.”³⁹⁴ Derveze bunları şöyle sıralamaktadır:

- 1) Müslümanlar sadece kendileriyle savaşanlarla savaşmak durumundadırlar.
- 2) Düşmanca ya da saldırgan bir tutum sergilemeyen birine karşı ilk önce kendilerinin savaşa başlamaları caiz değildir.
- 3) Düşmanlık ve saldırganlık tavrı yerini Müslümanlığa ya da barışa terk ettiği durumlarda Müslümandan savaşa son vermeleri zorunludur.
- 4) Müslümanlar, kayıtsız ve şartsız olarak kendilerine yapılan bir saldırıya misliyle karşılık verme hakkına sahiptirler. Hiç bir gelenek ya da değerlendirme bu hakkı ortadan kaldırmaz. Ancak verilecek karşılığın da yapılan saldırıdan nitelik ve nicelik olarak fazla aşırı olmaması gerekmektedir.
- 5) Müslümanların güç birliği yapmaları, bütün güçlerini düşmana karşı teyakkuzda bulundurmaları gerekir. Çünkü bu durum, herhangi bir kötü niyetin fiiliyata dökülmesi açısından caydırıcı olur. İhmal ise tehlikeye ve felakete davetiye çıkarmatadır.
- 6) Kâfirlerin Müslümanlara karşı yürüttükleri dinden döndürme amaçlı baskılar, eziyetler, İslâm'ın tebliğ edilişini engellemeleri, davet özgürlüğünü ortadan kaldırmaları, Müslümanlar açısından savaş sebebidir. Bu tür bir tavır içinde olan kâfirlerle savaşmak İslâmi bir yükümlülüktür ki, dinden döndürme amaçlı baskılar (fitne) ortadan kalksın ve egemenlik (din) bütünüyle Allah'ın elinde, dünya düzeni, O'nun kontrolünde olsun. Bu sayılan maddeler, hak ve adalet açısından doruk sayılacak ilkelerdir. Gelişmelerin ve eşyanın doğasına da uygun olur. Bu nedenle

³⁹³ Bkz, sayfa, 79.

³⁹⁴ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, VI/ 328.

İslâm şeriatı bir onurluluk abidesi ve ölümsüzlük örneğidir. Dinde zorlama yoktur. Müslümanlar, insanları İslâm'a sokmak için savaşmaz kendilerine saldırılmadıkça saldırmazlar.³⁹⁵

Yukarıda zikredilen maddeler, Kur'ân'ın öngördüğü bütün hedeflerin ifâde ettiği bütün ilkelerin karakteristik özelliğidir. Bu, aynı zamanda cihâdla ilgili olarak, Mekki sûrelerin içerdiği ilkelerle Medeni sûrelerin içerdiği ilkeler arasında çelişki olduğunu iddia eden iftiracılara verilmiş bir cevaptır.³⁹⁶

Âyetlerin sık sık haksızlıktan sakındırma, Allah'tan korkmayı hatırlatma ve haddi aşmama uyarısında bulunmaları, çok önemli bir durum olup, üzerinde durulmaya değer bir husustur. Hiç şüphe yok ki, bu uyarılar, ikazlar maslahatın ön planda tutulduğunu gösteriyor. Aynısıyla karşılıklı bulunma ilkesinin içeriği açıklayıcı rol oynuyor. İlk önce saldırıya geçenlere, düşmanlık yolunu seçenlere karşı, benzeri bir tutum sergilenebilir, demek isteniyor. Bütün bunlar yukarıda zikredilen kuralları pekiştiriyor. Hak ve adalet düşüncesini belli bir koruma altına alıyor, saldırganlığın, haksızlığın önüne geçiyor. Kur'ân'ın Mekke ve Medine inişli âyetlerinde bu gerçeğin her münasebette vurgulandığını görüyoruz. Özellikle savaş ortamında bu tür uyarıların önemi görmemezlikten gelinemez. Burada İslâm mesajının etkinliğini ve evrensel boyutlarını gözlemleme imkânı bulunuyor.³⁹⁷

Bazı müfessirler³⁹⁸ âyetlerde geçen “fitne” kelimesinin “şirk” anlamına hamledileceğini söylemişlerdir. Yine bu âlimlere göre “eğer vazgeçerlerse” ifâdesi “eğer şirkten vazgeçerlerse” anlamı ifâde eder. Buna göre âyetler, Müslümanlarla savaşanlara karşı, onlar Müslümanlığı kabul edip şirk tamamen ortadan kalkana kadar savaşmayı emretmektedirler.³⁹⁹

Derveze ise, yukarıdaki görüş sahiplerine katılmamakta olup âyeti aşağıdaki şekilde yorumlamıştır: Âyetlerin akışı ile oluşan durum ve âyetlerin içerikleri, bu değerlendirmeyi doğrulayıcı, destekleyici nitelikte değildir. Çünkü âyetler Müslümanlara, kendilerine savaş açanlara karşı savaşmalarını, hiçbir şekilde

³⁹⁵ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, VI/ 328-329.

³⁹⁶ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, VI/ 329.

³⁹⁷ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, VI/ 329-330.

³⁹⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III/293; el-Bağavî, *Malimu't-Tenzil*, I/214.

³⁹⁹ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, VI/ 330.

haksızlık etmemelerini, haram ayda veya Mescid-i Haram mintikasında savaşa girişmemelerini, ama bir şekilde saldırıya uğrayacak olurlarsa, kendilerinin de saldırıya misliyle ve aynı ortamda karşılık vermelerini ve kesinlikle bu sınırı aşmamalarını emretmektedir. Diğer bir ifâdeyle bu âyetlerde, düşman Müslümanlığı kabul edinceye kadar savaşı sürdürmeye ilişkin bir direktif yer almamaktadır. Âyetlerin akışı ile oluşan atmosferden algıladığımız kadarıyla “fitne kalmayıncaya ve din bütünüyle Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın” cümlesini şöyle anlamak gerekir: Allah'ın dinine davet özgürlüğünü ve bu davete icabet edenlerin can güvenliğini elde edinceye kadar onlarla savaşın. Bundan sonra gelen “eğer vazgeçerlerse” cümlesi ise müşriklerin, düşmanlığa, saldırganlığa son vermeleri, insanlarla Allah'ın dininin arasından çekilmeleri, Müslümanların dini özgürlüklerini kısıtlamaya kalkışmamaları anlamını ifâde etmektedir.⁴⁰⁰

Derveze bu görüşlerini, Peygamberin hayatından örnekler vererek destekliyor ve şunları söylüyor: Peygamberimizin hayatında gerçekleşen savaşları ve cihâd konusunu inceleyenler⁴⁰¹ göreceklerdir ki: Peygamberimiz herhangi bir toplulukla çatışmaya girmişse, üzerlerine sefer düzenlemişse ya da öncü birlikler salmışsa, mutlaka bir saldırıya karşılık vermek içindir. Veya haince bir tutumu (anlaşmayı bozmak gibi) cezalandırmak içindir. Eğer bütün kâfirlerle veya bütün müşriklerle savaşmak Kur'ân'da ya da sünnette ön görülen İslâmi bir prensip olsaydı, Peygamberimizin içinde bulunduğu duruma, konuma ve zamana bakmaksızın bütün kâfirlerle, bütün müşriklerle savaşması gerekirdi. Oysa böylesine top yekûn bir savaş, ne Peygamberimiz zamanında ne de Raşid halifeler zamanında gerçekleşmiştir.⁴⁰²

3. 3. 1. Kur'ân'da Savaş Ruhsat Vermenin Prensipleri

Bu mevzuyla ilgili Kur'ân âyetleri ele alınıp incelendiğinde, savaşı emreden veya savaşın gerekli olduğundan haber veren âyetlerin hepsinde; Müminlerin vatanlarından çıkarılmaları, din konusunda ya da başka sebeplerle kendilerine savaş

⁴⁰⁰ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, VI/ 332.

⁴⁰¹ Peygamber'in cihâd, gazve ve seriyyeleri hakkında bkz. İbn Sâd'ın Tabakatı, c. 3, İbn Hişam c. 2, 3, 4, Tarih-i Taberi c. 2.

⁴⁰² Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, VI/ 333.

açılması ve anlaşmaların ihlali, savaş nedeni olarak öne çıkmaktadır.⁴⁰³ Savaşın hakiki nedeninin şirk ve küfür olmadığı, insanları yurtlarından çıkarma, inanca yönelik yapılan saldırıların savaş nedeni olduğu anlaşılır⁴⁰⁴. Zira savaş sebebinin küfür olduğuna dair delil olarak ileri sürülen âyetler⁴⁰⁵ müşriklerle girişilen savaş esnasında yahut savaşı sonuçlandırmak için takip edilecek planla alakalıdır.⁴⁰⁶ Bu âyetlerde savaşın nedeni üzerinde durulmamakta, şartları oluşan savaşın nasıl devam edilmesi gerektiği konusuna izahlar getirilmektedir.⁴⁰⁷ Şimdi bu anılan prensipleri başlıklar altında sunacağız:

3. 3. 1. 1. Saldırılara Karşı Savunma Amaçlı Savaş

Kur’ân’dameşru müdafaa için, savaşın yapılacağına delalet eden pek çok âyet mevcuttur.

*“Bir zulüm ve saldırıya uğradıkları zaman kendilerini savunurlar Kötülüğün cezası, yine onun gibi bir kötülüktür. Kim affeder, bağışlarsa onun mükâfatı Allah'a aittir. Doğrusu O, düşmanlık edenlerisevmez. Kim de düşmanlığa uğradıktan sonra kendini savunursa artık onlar için aleyhlerinde bir yol yoktur”*⁴⁰⁸ âyetleri, saldırıya uğrayan kişilerin, meşru müdafaanın, hakları olduğunu beyan etmektedir.

*“Sizinle savaşanlara karşı Allah yolunda savaşın, aşırı gitmeyin. Elbette Allah aşırı gidenleri sevmez”*⁴⁰⁹âyetinde, “sizinle savaşanlar” denilmekte, dolayısıyla meşru müdafaaya cevaz veren bir durumdan bahsetmektedir.⁴¹⁰

Müşrikler, müminleri Mekke’den çıkardıkları yetmediği gibi, onları Medine’de de rahat bırakmayıp orada da hayat hakkı vermemeleri üzerine, müminlere savaş izni veren âyetler nazil olmuştur. İşte o âyetlerden biri şu şekildedir: *“Kendilerine zulmedilmesi dolayısıyla onlara karşı savaş açılan müminlere savaşma izni verildi.*

⁴⁰³ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, VI/ 382-383; Nargül, s. 69.

⁴⁰⁴ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, II/383.

⁴⁰⁵ Bkz. Tevbe, 9/5- 29; Muhammed, 47/4.

⁴⁰⁶ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, VIII/200-202.

⁴⁰⁷ Ahmet Özel, *İslâm Hukukunda Milletlerarası Münasebetler ve Ülke Kavramı*, İstanbul, 1982, s. 156.

⁴⁰⁸ Şûrâ, 42/39-41.

⁴⁰⁹ Bakara, 2/190.

⁴¹⁰ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, VI/326-327.

Şüphesiz Allah onlara yardım etmeye güç yetirendir.”⁴¹¹Müminlere karşı savaş açan saldırganlara misliyle mukabelede bulunma izni verilmiştir.⁴¹²

Konuyla ilgili başka bir âyette de “*Onları bulduğunuz yerde öldürün ve sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Fitne, öldürmekten beterdir. Onlar sizinle savaşmadıkça sizde, Mescid-i Haram yanında onlarla savaşmayın. Sizinle savaşarlarsa siz de onlarla savaşın. Kâfirlerin cezası işte böyledir.*”⁴¹³Bu âyetle düşmanın savaş açması şartıyla müminlere savaş ruhsatı verilmekte vesavaşın meşru müdafaa kapsamında olduğunu beyan edilmektedir.⁴¹⁴

Bir başka âyet ise şöyledir: “*Onlara karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve cihâd için bağlanıp beslenen atlarhazırlayın. Bununla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin bilmediğiniz, Allah'ın bildiği (düşman) kimseleri korkutursunuz. Allah yolunda ne harcarsanız tam olarak size ödenir, hiç haksızlığa uğratılmazsınız*Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de ona yanaş ve Allah'a tevekkül et Çünkü O, işitendir, bilendir”⁴¹⁵âyette savaştan caydırma ve şâyetmüşrikler barış talebinde bulunurlarsa Müslümanların da barışı kabul edilmesinin gerekliliğine işaret edilmektedir. Dolayısıyla yukarıdaki âyetlerde Müslümanlara karşı düşmanca tavır takınmayanlara karşı savaş boyutuyla cihâd söz konusu değildir.⁴¹⁶

Savaşın savunma amaçlı olduğunu bildiren bir âyet de şekildedir: “*Allah sizi, din hakkında sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere iyilik etmekten, onlara adaletli davranmaktan menetmez Allah sizi, ancak sizinle din hakkında savaşan, sizi yurtlarınızdan çıkaran ve çıkarılmanız için yardım eden kimselerle dost olmaktan men eder. Kim onlarla dost olursa, işte zalimler onlardır*”⁴¹⁷görüldüğü gibi, savaşın yalnız meşru müdafaa kapsamında caiz olacağı açık olarak ifâde edilmektedir. Hz. Peygamber'in savaşlarının tamamı müşriklerin

⁴¹¹ Hacc, 22/39.

⁴¹² Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadis*, VI/54.

⁴¹³ Bakara, 2/191.

⁴¹⁴ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadis*, VI/326.

⁴¹⁵ Enfâl, 8/60-61.

⁴¹⁶ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadis*, VI/326-VII/74; Nargül, s. 72.

⁴¹⁷ Mümtetine, 60/8-9.

isteği doğrultusunda oluştuğu için,⁴¹⁸ doğal olarak buna mukabele etmek, meşru müdafaadan başkası değildir.⁴¹⁹

“*Meşru Müdafaa*” ise, kişinin kendisi veya bir başkasının haksız tecavüze uğraması halinde karşılık vererek bu tecavüzü bertaraf etmek gayesiyle güç kullanması ve gasp edilen hakkıntekrar yerine ikame edilmesidir.⁴²⁰ Haksızlığa uğrayan, kendisine saldırılan devletin veya şahsın kendisini savunma hakkı mevcuttur. Bu evrensel bir hukuk kuralıdır. Dolayısıyla kişinin ağır ve haksız bir saldırıyı kendisinden ve başkalardan def’ edip uzaklaştırmak gayesiyle gösterdiği tepki meşru müdafaadır.⁴²¹ İslâm hukukunda can, akıl, din, nesil ve malayönelik bütün haksız tecavüzlere karşı savunma meşru sayılır. Nitekim Kur’ân bu hususa şu şekilde işaret etmektedir: “*Hürmetler (dokunulmazlıklar) karşılıklıdır. O halde kim size saldırırsa siz de aynıyla karşılık verin.*”⁴²² “*Kim malını koruma uğrunda savaşırsa şehittir. Kim Allah’ın dinine yardım ve onu koruma uğrunda öldürülürse şehittir. Kim nefisini müdafaauğrunda öldürülürse şehittir ve kim ehli(ve namusu)ni koruma uğrunda öldürülürse şehittir.*”⁴²³ İşte bu âyet ve hadîs meşru müdafaanın bir hak olduğuna delil teşkil etmektedir.⁴²⁴ Zira bir arada yaşamak mecburiyetinde olan şahısların, can, mal akıl, din ve nesil güvenliğine karşı bazen haklı olmayan saldırılar yapılabilmektedir. O toplumlar ki, hukuk kuralları içinde tatbik edilebilirdir, hakların devlet gücüyle korunması ve cezanın devlet tarafından uygulanması öngörülmekle beraber, bazen bu koruma görevi, hukuk tarafından hakların sahiplerine de tanınmıştır. Çünkü şahıslar, can, namus ve mallarına karşı haksız ve beklenmeyen bir saldırı karşısında her an devlete sığınma imkânı bulamayabilir. Nitekim sığınma yolları aranırken, yapılan saldırının doğuracağı sonuçlar telafisi imkânsız ise saldırıya uğrayana, saldırgana karşı güç kullanarak saldırıyı defetme yetkisini

⁴¹⁸ Hamidullah, s. 224.

⁴¹⁹ Köse, s. 120; Nargül, s. 73.

⁴²⁰ Yunus Apaydın, “*Meşru Müdafaa*”, *Şamil İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2000, V/217.

⁴²¹ Sulhi Dönmezer-Erman Sahir, *Nazarî ve Tatbiki Ceza Hukuku*, İstanbul, 1986, II/107-109.

⁴²² Bakara, 2/194.

⁴²³ Ebu Davud, Sünnet, 29; Tirmîzî, Diyet, 21; Ahmed, II/221,233.

⁴²⁴ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, VI/32; Nargül (dipnot), s. 73-74.

tanınmak gerekir.⁴²⁵ Dolayısıyla yukarıdaki âyetlerin delaletiyle, saldırılara karşılık vermenin savaş nedeni olduğu söylenebilir.⁴²⁶

3. 3. 1. 2. Zulüm ve Fesada engel Olmak İçin Savaş

Burada öncelikle zulüm kavramı ve boyutları hakkında Derveze'nin değerlendirmesine yer verilecek bilahire âyetlerin ışığında bu kavramın tefsirine geçilecektir.

Zulüm kelimesi ve türevleri Kur'ân-ı Kerim'de üç yüz küsur kere geçmektedir. Bu da vahyin inişine esas oluşturan ilahi hikmetin konuya verdiği önemi ve bu kavramın kapsamına giren adaletin zıddı zorbalık, doğru yolun zıddı sapıklık, cana kıyma, kendine ve başkasına zarar verme, insanların özellikle zayıfların özgürlüklerine, haklarına, mallarına ve kanlarına tecavüz etme, insanları sömürme, tahakküm etme, Allah'ın dinine ve yoluna girme önerilerine karşı büyüklük kompleksine kapılma, günah işleme ve hakları gasp etme gibi suçların, diğer bir ifâdeyle bütün kötülük ve hayâsızlıkların ortadan kaldırılmasına gösterdiği özeni ortaya koymaktadır. Zulmü en yaygın biçimiyle somutlaştıran ifâdeler içeren âyetleri kapsayan birçok sûrede, kelimenin içerdiği değişik anlamıyla birlikte zulüm ve zalimlere sert eleştiriler yöneltiliyor. Dünya ve âhirette uğrayacakları onur kırıcı, rezil hayata işaret ediliyor. İçinde bulundukları durumun iğrençliği yüzlerine vurularak, ezilen kitleler, bunlarla mücadeleye her yola başvurarak, zalimlere boyun eğmemeye, karşılarında susmamaya davet ediliyorlar. Zalimlere karşı yürütülecek mücadelenin onur, saygınlık, hak ve Allah'ın dinine yardım etme mücadelesi olduğu vurgulanıyor. Zulüm karşıtı mücadelenin saflarında yer almamanın günah, kötülük, alçaklık ve onursuzluk olduğu, zalimleri cesaretlendirdiği, azgınlıktırdığı belirtiliyor.⁴²⁷

Savaş nedeni olabileceklerden biri de Kur'ân'a göre, zulüm ve fesada/baskıya mani' olmaktır. *"Bu işkence ortadan kalkıp din ve itaat yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Eğer inkârdan ve tecavüzden vazgeçerlerse, bilin ki*

⁴²⁵ Abdullah Çolak, *İslâm Ceza Hukukunda Meşru Müdafaa*, EKEV, Akademi Dergisi, 8/19, 2004, s. 136; Nargül, s. 73-74.

⁴²⁶ Derveze, *et-Tefsîrû 'l-Hadîs*, VI/326-328; Nargül, s. 74.

⁴²⁷ ed-Derveze, *et-Tefsîrû 'l-Hadîs*, IV/442-443.

zalimlerden başkasına düşmanlık yoktur”⁴²⁸ âyetinde, baskı ve zulüm ortadan kalıp dinin hükümlerinin özgürce yaşamasını sağlayan şartlar oluşuncaya kadar saldırganlarla savaş emredilir.⁴²⁹ Bundan dolayı inancı sebebiyle zulüm ve işkenceye maruz kalma halinin, savaş nedeni olduğu belirtilmektedir.

Mazlumlara yardımda bulunmak, onları zalimlerin zulmüne teslim etmemekte meşru müdafaa çerçevesinde değerlendirilmektedir. Çünkü yukarıda⁴³⁰ meşru müdafaa'nın tanımı yapılırken “şahsın ağır ve haksız bir tecavüzü kendisinden veya başkasından def” etme” ibaresi geçmişti ki, bu ibarenin son cümlesi olan, “haksızlığı başkasından uzaklaştırmak” zulme uğrayanları zalimlerin elinden ve zulmünden kurtarmak da bir tür meşru müdafaa olduğunu belirtmektedir.

“Size ne oldu da Allah yolunda ve Rabbimiz! Bizi halkı zalim olan bu şehirden çıkar, bize katından bir koruyucu gönder, bize katından bir yardımcı yolla diyen zavallı erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda savaşmıyorsunuz”?⁴³¹ âyetinde, zulme uğrayan kimseleri bu zulümden kurtarmak için teşvik mevcut olup savaşmak, meşru ve gerekli olduğunu açık bir tarzda göz önüne sermektedir.⁴³²

Bunun örneğini Hz. Peygamberin hayatında görmek mümkündür. Hudeybiye sulhundan sonra müşriklerin baskılarına karşı yardım isteyen Huzaa kabilesine, Hz. Peygamber’in yardım etmesi, zulüm görenlere yardım etmeleri, savaşın meşruluğuna en bariz bir delil teşkil etmektedir.⁴³³

3. 3. 1. 3. İnanç Hürriyetini Sağlamak İçin Savaş

Hakkın ve adaletin gerçekleştirmesini amaç edinen bir din olan İslâm, insan mizacına en mükemmel bir şekilde uygun olan dindir. Kişiler özgür bir ortamda bu yüce dini tanıdıkları ve dini uğrunda saldırıya ve baskıya maruz kalmadıkları müddetçe İslâm’ı kabule potansiyel olarak hazırdırlar. Lakin yıllar yılı tarihte dinlere ve mensuplarına karşı şiddet, baskı, komplo ve propagandalarla karşı durulmuş ve insanların en doğal

⁴²⁸ Bakara, 2/193.

⁴²⁹ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, VI/58- IX/273-274.

⁴³⁰ Bkz. 85. Sayfaya.

⁴³¹ Nisâ, 4/75.

⁴³² Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, VIII/166-167.

⁴³³ Belazurî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Cabir, *Ensabu'-Eşraf*, trs. Beyrut, 1996, s. 41; Vakidî, Muhammed b. Ömer, *Fütuhu'l-Buldan*, thk. Abdullah Enis et-tabâa', Beyrut, 1987, II/794; Ebu Yûsuf, Yakub b. İbrahim, *Kitabul'-Harac*, Kahire, 1396, s. 230; İbn Hişam, III/397-398.

hakları olan dini inanç hürriyetleri ihlal edilmiş ve ipotek altına alınmaya çalışılmıştır.⁴³⁴

Dindeki inanç özgürlüğüifâde eden âyet-i⁴³⁵ kerimelerden biri şöyledir: “*Onlar yalnızca; Rabbimiz Allah'tır*”demelerinden dolayı haksız yere yurtlarından sürgün edilip çıkarıldılar. Eğer Allah'ın insanların kimini kimiyle defetmesi olmasaydı, manastırlar'kiliseler,havralarve içinde Allah'ın isminin çokça anıldığı mescitler muhakkak yıkılır giderdi. Allah kendi (dini)ne yardım edenlere kesin olarak yardım eder. Şüphesiz Allah güçlü olandır, aziz olandır.”⁴³⁶ “Buâyet, semavi dinler arasında ayırım gözetmeksizin, her dinin ibadet yerleri, içinde Allah'ın zikrinin yapıldığı ve Cenab'i-Mevla'nın adının anılıp yüceltildiği mekânlar olarak zikredilmiştir. Kur'ân'ı-Kerim, bu ibadethanelerin dini inanç hürriyetini yerine getiren bazı müminleri takdirle yâd etmektedir. Öyle ise Kur'ân'da methedilen bu mabedleri koruma görevi, müminler için de söz konusudur. Malumdur ki, İslâm hukukunda savaş anında dahi olsa Müslümanlara bizzat silah çekip savaşmayan din adamlarına dokunulmaz ve ibadet yerleri yıkılıp tahrip edilmez. Dolayısıyla dini inanç hürriyetinin engellenmesi, savaş nedeni sayılmaktadır.”⁴³⁷

İnanç hürriyetinin olabilmesi için baskının, dayatmanın ve zulmün olmaması lazım. Şâyet bunlardan biri mevcut ise orada din ve inanç özgürlüğünden bahsetmek mümkün değildir. Nitekim bu konuda bir âyet şöyledir: “*Fitne/baskı kalmayınca kadar, onlarla savaşın. Eğer vazgeçerlerse artık zulüm yapanlardan başkasına karşı düşmanlık yoktur*”âyetinde geçen “fitne” kavramından maksat, daha önce de belirtildiği gibi Müslümanın dini inancını seçme ve ibadetini yapabilme konusunda özgür olmaması, dininin vecibelerini yerine getirebilmesindeki engeller anlaşılmaktadır.⁴³⁸ Müfessir Derveze'ye göre bu âyetinde her şahsın hür iradesiyle İslâm'ı kabul edebileceği özgür bir ortam oluşturuluncaya ve yalnız Allah'a boyun

⁴³⁴ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadis*, VI/45-58; Nargül, s.75.

⁴³⁵ Bakara, 2/256; Hacc, 22/40; Mümtetine, 60/8.

⁴³⁶ Hacc, 22/40.

⁴³⁷ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadis*, VI/59; Nargül, s.75.

⁴³⁸ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadis*, VI/326-328.

eğip, samimi dindar olabileceği şartlar sağlanıncaya kadar cihâd etmenin, hem dini hem de insan hakları açısından önemi vurgulanır.⁴³⁹

3. 3. 1. 4. Vatanı Korumak İçin Savaş

Vatanı olmayan her hangi bir milletin, insanca yaşamasını devam etmesinden söz etmek mümkün değildir. Bu gibi milletin dini inanç hürriyetinden bahsedilemez. Onun için vatansızlık tutsaklık ve esarettir. Esarete yaşayan toplumlar, işgalcilerin dayatığı hayat tarzını, onların göstermiş olduğu ve istediği gibi hayat sürdürmeleri lazımdır. Bu ebeplerden dolayı vatanın tehdit altında olması veya işgali, İslâm'da savaşın önde gelen nedenlerindendir. Çünkü Kur'ân'da Müslümanların savaşmalarını zorunlu kılan gerekçelerden birinin Müslümanların yer ve yurtlarından çıkarılmaları gösterilir.⁴⁴⁰

Bu konu ile ilgili Kur'ân bize şunları bildirmektedir: *“Onları bulduğunuz yerde öldürün ve sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Fitne, öldürmekten beterdir. Onlar size karşı savaşınca kadar siz, Mescid-i Haram yanında onlarla savaşmayın. Sizinle savaşırlarsa siz de onlarla savaşın...”*⁴⁴¹, *“onları sizi çıkardıkları gibi siz de onları sürüp çıkarın”*⁴⁴² sözleriyle, herhangi birini vatanından çıkarmanın, savaşın meşru nedeni olduğunu beyan eder.

*“Allah sizi, din hakkında sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere iyilik etmekten, onlara adaletli davranmaktan menetmez. Çünkü Allah, adalet yapanları sever. Allah sizi, ancak sizinle din hakkında savaşan, sizi yurtlarınızdan çıkaran ve çıkarılmanız için yardım eden kimselerle dost olmaktan men eder. Kim onlarla dost olursa, işte zalimler onlardır.”*⁴⁴³ âyetinde de yurtlarından sürülmenin, meşru savaş nedeni olduğu açık olarak belirtilmektedir.⁴⁴⁴

Vatanı koruma ve fitneden korunmak için âyet şu uyarıda bulunmaktadır: *“Diğer bir takım insanları da hem sizden, hem de kendi toplumlarından emin olmak ister bulacaksınız. Onlar ne zaman fitneye döndürülse (çağırsalar) ona baş aşağı*

⁴³⁹ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, VI/326-328; Nargül, s.75.

⁴⁴⁰ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, IX/277-278; Nargül, s.75.

⁴⁴¹ Bakara, 2/191.

⁴⁴² Bakara, 2/191.

⁴⁴³ Mumtehine, 60/8-9.

⁴⁴⁴ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, IX/277-278.

atılırlar. Eğer onlar, sizden uzak durmaz, barış da teklif etmez ve ellerini çekmezlerse o zaman siz de onları yakalayın ve bulduğunuz yerde öldürün. İşte onlar hakkında size apaçık bir hüccet verdik.”⁴⁴⁵

Derveze, âyette kastedilen grubun Gatafan ve Esed kabilelerinden bir topluluk olduğunu söylüyor; Onlardan bir topluluk Medine'ye geldiklerinde Müslüman olduklarını söylüyor kavimlerine döndüklerinde de şirk ve düşmanlıklarını ortaya koyuyorlardı. Bunu yaparken de kavimlerinden korunma ve güvenli olma düşüncesiyle yapıyorlardı.⁴⁴⁶

Yüce Allah zulüm ve azgınlığa misliyle karşılık verme haklarını kullandıklarında zulme ve baskıya uğrayan kullarına yardım edeceğini, onları destekleyeceğini vadediyor. Çünkü Allah affedicidir, bağışlayıcıdır, onları affının ve bağışının kapsamına alır.⁴⁴⁷

Nitekim Kur’ân Allah’ın yardımını şöyle bildirmektedir: “İşte durum böyle! Her kim, kendisine verilen cezanın (eziyetin) misliyle karşılık verir de sonra kendisine saldırılırsa, hiç şüphesiz Allah ona yardım edecektir. Hiçkuşkusuz Allah, çok bağışlayıcıdır, çok mağfiret edicidir.”⁴⁴⁸

“Allah yolunda hakkıyla Cihâd edin! O Allah, sizi seçmiştir. Atanız İbrahim’in dini gibi, din hususunda üzerinize hiçbir zorluk yüklememiştir. Peygamberin size şahit olması, sizin de insanlara şahit olmanız için, Allah bundan önceki kitaplarda da bu Kitapta da size Müslümanlar adını vermiştir. Öyleyse namazı gereğince kılın, zekâtı da verin ve Allah’a sınıksız sarılın. Sizin Mevla’nız O’dur. İşte O, ne güzel Mevla, ne güzel yardımcı!”⁴⁴⁹

Derveze, diyor ki bu âyette;

1) Müminlere yönelik Rabbani bir çağrı yer alıyor: Allah'a ibadet edin, secdeye varın, rükûa gidin ve hayır işleyin, diye. Çünkü bu, onların her iki dünyada da saadete ermelerine vesiledir.

⁴⁴⁵Nisâ, 4/91.

⁴⁴⁶ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, VIII/ 201.

⁴⁴⁷ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, VI/ 77.

⁴⁴⁸ Hacc, 22/60.

⁴⁴⁹ Hacc, 22/78.

2) Allah(c.c.) yolunda ve O'nun dini uğrunda gerçek anlamda cihâd etmeleri emrediliyor.

3) Müminlere lütuf edilen konaklama yerine ve mükemmel ağırlamaya dikkat çekiliyor: Hiç şüphesiz, Allah (c.c.) kendilerini seçmiş, hak yola ve dinine iletmış. Bu ataları İbrahim döneminden bu yana süren bir sunetullah, bir çizgidir. Allah (c.c.) onları önceden ve bir de Kur'ân'da "Müslümanlar" olarak nitelendirmiştir.⁴⁵⁰

Aşağıda gelecek olan âyet-i kerime, insanlar arasında nifâk tohumu ekip yurtlarında huzur ve istikrara tahammül edemeyenlerden, Müslümanları haberdar edip onlara karşı nasıl bir tutum içerisinde olmaları gerektiğini bildirmektedir:

*“Ey Peygamber! O kâfirlere ve şu münafıklara karşı cihâd et; onlara karşı sert davran. Zaten onların son durakları da cehennemdir. Ne de kötü bir son varış yeri orası!”*⁴⁵¹

Bu konuda Derveze, şunları beyan etmektedir: “Âyet inanmayanların âhiretteki gidecekleri yerin Cehennem olarak belirtmesinden, kıyamet günü onların uyduracakları mazeretlerin kendilerine yarar sağlamayacağından, Hz. Peygamber'in kâfirlerle ve münafıklarla olan müşaveresini durdurmasından, onlara şiddetli davranması ve cihâd etmesinden bahsettiği gibi, başka bir mevzuya da işaret etmiş olabilir.”⁴⁵²

Müfessirler⁴⁵³ İbn Abbas'a, İbn Mesud'a ve bazı tabiin âlimlerine nispet ettikleri görüşte kâfirlerle ve münafıklarla yapılacak mücadelenin farklılığını vurgulamışlardır. Şöyle ki: kâfirlerle mücadele kılıçla olur, münafıklarla mücadele ise hüccet ve ilzamlarla, kınama ve azarlamak gibi hallerle yapılır. Gerçi âyette böyle bir ayırım yapılmamış bilakis onların âhirette gidecekleri yerin bir olduğu ifade edilmiştir.⁴⁵⁴

Derveze, diyor ki bizim aklımıza gelen; “Hz. Peygamber'in münafıklarla olan durumu böyle bir yorumu ilham ediyor. Şöyle ki, onlarla savaş veyahut da öldürme gibi olaylar rivâyet edilmemiştir. Bu konuda birçok tecrübeler vardır. Bu münafıklar,

⁴⁵⁰ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, VI/ 77-78.

⁴⁵¹ Tahrîm, 66/9.

⁴⁵² Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, VIII/ 538.

⁴⁵³ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, VIII/ 538.

⁴⁵⁴ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, VIII/ 539.

açıktan Müslümanlardı, Allah'ın bir olduğunu kabul ve açıktan ikrar ediyorlardı. Allah Resûlü'nü Peygamber kabul ediyorlardı, dini vecibeleri yerine getiriyorlardı, yapılan cihâdlara, savaşımlara iştirak ediyorlardı. Daha önceki açıklamamızın ışığında, şâyet Rasûlullah'ın me'mur olduğu cihâddan murat bilfiil savaşmak ise bu harbî⁴⁵⁵ olan düşmanla olur. İslâm'ı yapmacık dahi olsa kabul edenlerle olmaz. Eğer cihâddan gaye inzâr ise bu her iki kesimi de kapsamaktadır.”⁴⁵⁶

Aşağıda zikredilen âyette anlaşmayı bozan, müşriklerle nasıl bir yöntem takip edilmesi gerektiğini belirtilmektedir:

*“Ancak müşriklerden kendileriyle anlaşma imzaladıklarınızdan (anlaşma şartlarından) hiçbir şeyi eksiltmeyenler ve size karşı hiç kimseye arka çıkmayanların anlaşmalarının kendilerine tanıdığınız süreye kadar tamamlayın. Çünkü Allah, muttaki olanları sever. Haram aylar çıktıktan sonra nerede bulursanız o müşrikleri öldürün, yakalayın, hapsedin ve her gözetleme yerine oturup bekleyin. Ancak eğer tevbe eder, namazı dosdoğru kılar ve zekâtı verirlerse artık onların yollarını serbest bırakın. Şüphesiz Allah, Gafur'dur, Rahim'dir.”*⁴⁵⁷

Muhammed İzzet Derveze, bu âyet'i-kerimleri şöyle yorumlamaktadır:

Birinci âyette istisnâî bir durum vardır: Müslümanlara hitap ederek onların, kendileriyle sulh yapan, bu sulha sadık kalan, herhangi bir şartını eksiltmeden yerine getiren, Müslümanlara karşı başkasıyla güç birliği yapıp onlara arka çıkmayanların anlaşmalarını üzerinde anlaştıkları sürenin sonuna kadar tamamlamalarını emretmesidir. İkinci âyette ise Müslümanlara hitap edilerek onların, haram ayları çıktıktan sonra müşriklerle nerede bulurlarsa savaşmalarını, onları sürgün etmelerini ve onları tüm geçit yerlerinde gözetlemelerini emredilmektedir. Fakat tövbe ederek namaz kıldıkları ve zekât verdikleri takdirde onlara ilişmemelerini de ferman buyurmaktadır.⁴⁵⁸

Derveze, şöyle diyor: Gariptir ki Taberi bu âyet için anlaşması olan ve olmayan herkesi ayırım yapmaksızın kapsadığını söylemektedir. Fakat Mümtetine sûresi:

⁴⁵⁵ Fi'li bir şekilde savaşan demektir.

⁴⁵⁶ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, VIII/ 539.

⁴⁵⁷ Tevbe, 9/4-5.

⁴⁵⁸ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, IX/ 349.

“Allah, din konusunda sizinle savaşımayan, sizleri yurtlarınızdan sürüp çıkarmayan kimselere iyilik yapmanızdan ve ölçülü davranmanızdan sizi alıkoymaz. Muhakkak ki Allah adaletli olanları sever.”⁴⁵⁹ âyetini yorumlarken; bu âyetin muhkem olduğunu, Allah'ın Müslümanları kendilerine karşı barış ve iyilik tavırları içerisinde bulunan, hiç kimseye bağlı bulunmayan, hangi dinden olursa olsunlar onlara iyilik yapmaktan ve ölçülü davranmaktan menetmediğini söylemektedir.⁴⁶⁰ Hatta bunlar kendileriyle anlaşma yapılmayanlar da olabilir.⁴⁶¹

Özünden ve anlamından da anlaşıldığı gibi âyet, kendileriyle sulh yapılan ve bu sulha sadık kalmayan kimselerle savaş hakkındadır. Bu âyeti kılıç âyeti sayarak mutlak olarak tüm müşrikleri kapsadığını söylemek, âyeti, ruhunun ve bağlamının kabul etmediği bir anlama taşımaktır. “Eğer verdikleri söz (ahd)den sonra yeminlerini bozar (nakzeder) larsa ve dininize dil uzatır (ta'neder)larsa küfrün önderleriyle savaşın (mukatele edin). Çünkü onlar yeminleri olmayan kimselerdir. Umulur ki küfürlerine son verirler.”⁴⁶² Bu âyet, dinde zorlamanın olmadığı âyetini nesh ettiğini söylemek yanlış olur. Birazdan ele alınacak âyet; açıkça Müslümanların, kendileriyle Mescidi Haram’ da anlaşma yaptıkları müşrikler, sadık oldukları sürece, onlarla yaptıkları anlaşmalarında dosdoğru davranmalarını emretmektedir.⁴⁶³

Yukarıda geçen âyetle ilgili müfssir’in değerlendirmesi şöyledir: Âyette geçen “Eğer anlaşmadan sonra yeminlerini bozarlarsa” cümlesi öyle anlaşılıyor ki âyetlerin nüzulü esnasında yeminlerini bozmayan anlaşmalılar hakkındadır. Ancak âyetlerin ruhundan ve bağlamından güçlkle anlaşılacağı gibi, bu cümle daha önce kendileriyle anlaşma yapılanlardan söz konusu edilenler hakkındadır.⁴⁶⁴

"Dininize dil uzatılırsa" cümlesi, İslâm dinine dil uzatmayı Müslümanların müşriklerle ve kâfirlerle savaşmasının bir sebebi ve haklı bir gerekçesi kılmaktadır. Bu şüphe götürmez bir gerçektir. Çünkü dine dil uzatmak ondan yüz çevirmek ve

⁴⁵⁹Mümtehhine, 60/8.

⁴⁶⁰Taberî, *Câmiu 'l-Beyân*, XX/571.

⁴⁶¹ Derveze, *et-Tefsirü 'l-Hadîs*, IX/ 450.

⁴⁶²Tevbe, 9/12.

⁴⁶³ Derveze, *et-Tefsirü 'l-Hadîs*, IX/352.

⁴⁶⁴ Derveze, *et-Tefsirü 'l-Hadîs*, IX/ 352.

engellemektir. Daha da ötesi dine dil uzatmak, dine, Müslümanlara ve davet özgürlüğüne yapılan bir düşmanlıktır.⁴⁶⁵

“*Küfür önderleriyle savaşın*” cümlesi, hem küfür önderleri olmaları dolayısıyla tüm müşrikler hakkında hem de işkence ve düşmanlıkla bezenmiş baş azıllarla savaşmaya teşvik hakkında olabilir.⁴⁶⁶

“*Onlarla savaşın ki, Allah sizin ellerinizle onlara azap etsin, onları hezimete uğratsın ve onlara karşı sizi muzaffer kılsın ve müminler topluluğunun göğüslerine şifâ versin.*”⁴⁶⁷

Bundan önce savaştan geri durmamak konusunda yapılan uyarıdan sonra bu âyet de savaş emrini yeniler, müminlere zafer, düşmanlara hezimet vaad eder ve müminlerin kalplerini şüphe, tereddüt ve korku yerine güven ve cesaretle doldurur.

Derveze'nin değerlendirmesi şöyledir: “*İman edenlerin kalplerine şifâ versin*” cümlesiyle Rasûlullah'ın müttetikleri olan Huzaalılar kastedilmiştir, şöyle ki Kureyş müşrikleri onlara karşı Bekiroğlu'na yardım ettiler ve anlaşmayı bozdular. Müslümanların Kureyş müşrikler'e karşı zafer elde edip Mekke'yi fethetmeleri Huzaalıların gönüllerini ferahlatmıştı.⁴⁶⁸ Çünkü Kureyş müşrikler'in yenilgisi aynı zamanda Bekiroğlularının da yenilgisi demektir.⁴⁶⁹

Şimdi cizyeden bahseden âyett-i kerimenin değerlendirmesinde müfessirlerin görüşlerini mukayesli olarak verilecektir:

“*Kendilerine kitap verilmiş olanlardan Allah'a ve âhiret gününe iman etmeyen, Allah'ın ve Resûlünün haram kıldığını haram tanımayan ve hak dini din edinmeyenlerle boyun eğerek elleriyle cizye verinceye kadar savaşın.*”⁴⁷⁰

Taberi ve diğer müfessirler: “*Allah ve Resul'ünün haram kıldığını haram saymayan*” cümlesi ve “*gerçek dini din edinmeyen*” cümlesinin tefsiri hakkında tabiîn

⁴⁶⁵ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, IX/ 352.

⁴⁶⁶ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, IX/ 352.

⁴⁶⁷ Tevbe, 9/14.

⁴⁶⁸ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, IX/ 372; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI/369.

⁴⁶⁹ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, IX/ 372.

⁴⁷⁰ Tevbe, 9/29.

müfessirlerinden çeşitli görüşler rivâyet etmişlerdir. Bazıları birinci cümlemin anlamı “bizim peygamberimizin haram kıldığını haram saymayanlar” derken, bazıları da ”kendi kitaplarının ve peygamberlerinin haram kıldığını haram saymayanlar şeklindedir demişlerdir. Yine bazı rivâyetlere göre ikinci cümlemin anlamı Allah'a gereği gibi itaat etmeyenler veya hak ehlinin itaati gibi itaat etmeyenler şeklindedir derken bazıları da “İslâm dinini din edinmeyenler” şeklindedir demişlerdir.⁴⁷¹

Müfessir Derveze ise, şu beyanları bize aktarmaktadır: “Bizim kanaatimize göre bu, daha önce açıkladığımız gibi Nisâ 90-91 ve özellikle de Mümtehine/8-9. âyetleriyle belirtilen genel prensibe aykırıdır. Çünkü Müslümanlardan uzakta yaşayan, Müslümanlarla hiçbir ilişkileri olmayan toplumlar vardır. Kaldı ki Kur’ân’ın Müslümanlara karşı iyi niyet taşıyan, iyi muamelede bulunan ve barıştan yana olan kimselerle savaşmayı emretmesi mümkün değildir. Özellikle Rasûlullah(s.a.v.) ile Hulefa-i Raşidin'in uygulamaları hakkındaki rivâyetler, onların kadın, çocuk, ihtiyar ve rahipler gibi muharip olmayanlarla savaşmayı, onları öldürmeyi yasakladıklarını göstermektedir. Şunu da belirtmekte fayda var âyette geçen “*min* harfi ceri “*onlardan bazıları, bir kısmı*” anlamına gelmektedir. Âyetin ruhu ve âyette zikredilen vasıfların yanı sıra diğer âyetlerin ruhu da diğer görüşleri almayı/kabul etmeyi gerekli kılmaktadır.”⁴⁷²

“*Kendi elleriyle küçülerek, boyun eğerek*” tabiri hakkında Taberî ve diğer müfessirler çeşitli rivâyetler aktarmışlardır. Bazı rivâyetlere göre “an yedin”/elden tabirinin anlamı; onların bizzat kendi elleriyle, yüz yüze, peşin olarak bu cizyeyi vermeleridir. Bunun içindir ki Araplar “kendi ellerimle verdim ve yüz yüze konuştum”⁴⁷³ deyimlerini kullanırlar. Bazıları da bunun anlamı “zorunlu olarak vermek, zorunlu bırakmaktır” demişlerdir. Çünkü Araplar, kendisini bir şeyi vermek zorunda bırakana isteyerek veya istemeyerek bir şeyi vermeyi “kendi elleriyle vermek, elden vermek” şeklinde kullanmaktadırlar.”⁴⁷⁴ “*Sağırın*” (küçülerek, boyun eğerek) kelimesi hakkında da; bu kelime, verenin içinde bulunduğu küçülmeyi boyun eğmeyi bildirir

⁴⁷¹ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, IX/ 372; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI/406.

⁴⁷² Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, IX/ 403-404.

⁴⁷³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI/407.

⁴⁷⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI/407.

ve “vermek” küçülmek, boyun eğmek anlamındadır demişlerdir.⁴⁷⁵ Bazıları da cizye vermenin bizatihi kendisinde, zillet ve boyun eğmenin olduğunu söylemişlerdir. Yani onlar cizye verirken ayakta, cizye alan da oturmuş bir vaziyettedir,⁴⁷⁶ cizye verirken de itilir, hakaret edilir, küçük düşürülürler demektir. Ancak müfessir Kâsımî'nin belirttiğine göre İmam Nevevi, Ehli Kitap'ın cizye verirken küçük düşürülmesini, itilmesini ve onlara hakaret edilmesini şiddetle reddetmiş ve bu çok kötü ve batıl bir davranıştır demiştir.⁴⁷⁷

Derveze, bu konuda şunları aktarmaktadır:

Cümlelerin anlamı, boyun eğmeleri, Müslümanlara teslim olmaları ve Müslümanların kendi üzerlerindeki otoritesine razı olmalarıdır. Onların küçülmeleri ve boyun eğmeleri böylece gerçekleşmiş olur. Rivâyete göre İyad b. Ganem cizye yüzünden işkence edilen bir kavmi görünce tahsildara şöyle demiştir: “Ben, Hz. Peygamber'in ‘Yüce Allah dünyada insanlara işkence edenlere kıyamet gününde azap eder’ buyurduğunu işittim.”⁴⁷⁸ Müşahede edildiği gibi Derveze “sağirun” kelimesine diğer müfessirlerden farklı bir bakış açısını getirmiş bulunmaktadır. Ona göre Müslümanlara teslim olmak, otoriteleri kabul etmek ve cizye vermek zaten küçülmenin ve zelil olmanın kanıtıdır. Ayrıca cizye alırken onlara işkence ve eziyet vermenin makul bir nedeni yoktur.

*“Hafif ve ağır olarak seferber olun ve Allah yolunda mallarınız ve canlarınızla savaşın (cihâd edin). Bu sizin için daha hayırlıdır. Eğer bilerseniz...”*⁴⁷⁹

Derveze, bu âyet-i kerime daha önceki âyetler gibi Tebuk seferiyle ilgili olup Müslümanlara; her hâlükârda, her imkânda, şekilde ve şartta herhangi bir özür beyan etmeden ağır ve hafif olarak Allah yolunda canlarıyla, mallarıyla cihâd yapmaları emredilmektedir⁴⁸⁰ diyor. Derveze bu yorumları, savaşı oluşturan şartlar meydana geldiği zamanlar için olduğunu belirtir.

⁴⁷⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI/407.

⁴⁷⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI/408; el-Bağavî, *Malimu't-Tenzil*, IV/33.

⁴⁷⁷ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, IX. 404.

⁴⁷⁸ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, IX. 405.

⁴⁷⁹ Tevbe, 9/41.

⁴⁸⁰ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, IX/ 437.

Âyeti kerimede⁴⁸¹ geçen “Hafif ve ağır” kelimeler Derveze’ye göre; Ağır ve hafif silahlar, yaya ve süvari,⁴⁸² genç ve yaşlı,⁴⁸³ tek başına veya ailece, zengin ve fakir⁴⁸⁴ manalara gelmektedir.”⁴⁸⁵

“*Ey iman edenler, önce yakın çevrenizde olan kâfirlerle savaşın (mukatele edin). Böylece onlar sizde bir sertlik (güç, kuvvet) bulsunlar. Şunu bilin ki gerçekten Allah, sakınanlarla beraberdir.*”⁴⁸⁶ Şimdi de müfessir Derveze’nin bu âyetle ilgili geniş açıklaması aktarılacaktır: “Bu âyette Müslümanlar, kâfirlerden kendilerine yakın olanlarla savaşmak, onlara, muamelede ve savaşta sert ve katı davranmak hususunda teşvik edilmişlerdir.”⁴⁸⁷

Taberi, bu âyet hakkında, Allah, Müslümanlara kendilerine uzak olanlarla değil, yakın olan kâfirlerle savaşmalarını emrettiğini söyler. O gün için âyette muhatap alınanlar Rumlardı. Çünkü onlar Şam’da ikamet ediyorlardı. Şam ise Medine’ye Irak’tan daha yakındır. Ancak fetihlerden sonra Müslümanlar, her bölgeden kendilerine yakın olan kâfirlerle savaşmakla ve İslâm coğrafyasının diğer bölgelerindeki Müslümanlara yardım etmekle emir olunmuşlardır. Bundan dolayı da bu âyeti; “her bölge halkı kendisine yakın olan düşmanla savaşmak zorundadır” şeklinde tevil etmişlerdir.⁴⁸⁸

Derveze bu konu hakkında, Hâzin’den⁴⁸⁹ şunları nakleder: “Hz. Peygamber, önce kavmiyle, ardından diğer Araplarla, daha sonra Kureyza, Nadir, Hayber ve Fedek gibi daha yakın olan Ehli Kitapla, bunlardan sonra da Şam’daki Rumlar’la savaşmış, Şam’ın fethi sahabe zamanında gerçekleşmiş, ardından Irak’a, sonra da diğer şehirlere gitmişlerdir.”⁴⁹⁰ Derveze daha sonra şunları beyan etmektedir: “Bize öyle geliyor ki bu görüşlerin çoğunluğu içtihadî olup, Hz. Peygamber döneminde ve sonrasında olan bazı olaylardan etkilenilmiştir. Kaldı ki bu görüşlerde bazı yanlışlıklar da vardır. Çünkü Hz. Peygamber diğer Arap kâfirleriyle savaşı bitmesi şöyle dursun daha kendi

⁴⁸¹Tevbe, 9/41.

⁴⁸²Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XI/472.

⁴⁸³Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XI/469-470.

⁴⁸⁴Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XI/471.

⁴⁸⁵ Derveze, *et-Tefsirü’l-Hadîs*, IX/ 437.

⁴⁸⁶Tevbe, 9/123.

⁴⁸⁷ Derveze, *et-Tefsirü’l-Hadîs*, IX/ 562.

⁴⁸⁸Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XII/75.

⁴⁸⁹ Alâüddin-î Bağdâdî/Ebu’l-Hasan/Ali Hâzin, (ö.741/1340).

⁴⁹⁰ Derveze, *et-Tefsirü’l-Hadîs*, IX/ 564.

kavmiyle savaşı bitmeden Beni Kureyza ve Beni Nadir'le onlardan önce Beni Kaynuka ardından Hayber ve çevresindekilerle savaşmıştır. Bizzat kendisi Dumetu'l-Cendel'e yürürken hicretin 5. 6. ve 7. senelerinde Arap Hristiyanlarıyla savaşmaları için Şam sınır boylarına çeşitli seriyeler göndermiştir. Daha bunlardan ve ötekilerden kurtulmadan hicretin 8.yılında Şam'ın en uzak bölgelerinde yaşayan Rumlarla savaşması için Zeyd b.Harise komutasında bir ordu donattı.⁴⁹¹ Derveze burda Hz. Peygamberin uygulamalarından hareketle, yakın düşman varken uzaktakilerle de savaşın yapılabilineceğini söylemektedir. Hem âyetin nüzul ortamı ve amacı, hem de Kur'ân'ın muhkem olan cihâd öğretisi, âyette kastedilen kâfirlerin yalnızca düşman olan kâfirler olduğunu gösteriyor.

Müellifimiz Derveze, şöyle devam etmektedir: Âyet,⁴⁹² ibare açısından mutlak olup yönlendirmeyi amaçlamıştır. Tüm Müslümanlar için hayatlarının her safhasında eğitim ve yasama karakteri taşımaktadır. Öğrettiği hususlardan bir tanesi, bir savaş kuralı olarak, güçleri dağıtmadan tek bir noktada toplamak ve düşmanlardan en yakın olanın üzerine doğru yönlendirmektir. Tabii ki bu hususun, Müslümanların liderinin kararlaştıracığı gibi İslâm'ın maslahatına uygun olması gerekir. Yani Taberi'nin dediği gibi⁴⁹³ şâyetİslâm coğrafyasındaki diğer Müslümanlar yardıma muhtaç değillerse bu yapılır. Eğer onlar zor durumda kalmışlarsa onların yardımına koşmak, onlar yakın bir yerde olmasalar bile onlara yardım etmek gerekir. En iyisini Allah bilir.⁴⁹⁴

Daha öncede belirtildiği gibi İslâm'da herkim olursa olsun din adına “keyfemaşâe”ye/istediğini yapma hakkına sahip değildir. Çünkü tahrif edilmemiş orijinalini muhafaza edebilmiş semavî dinlerin bir sahibi, o dinin yasa koyucusu vardır. Dolayısıyla böyle bir dini kabulden herkim olursa olsun onun yasalarına mümkün mertebe uymalıdır. Şimdi çalışmamızın da konusu olan cihâd şâyet din namına yapılacaksa dinin emrettiği yasalar ve kurallar çerçevesinde yapılmalıdır yoksa din adına olmamış olur. İşte bu kuralları vazedan bir âyet şöyledir: “*İman edenler, Allah yolunda savaşırlar; Kâfirler ise tağut yolunda savaşırlar. O halde siz*

⁴⁹¹ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, IX/ 563.

⁴⁹² Tevbe, 9/123.

⁴⁹³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XII/76.

⁴⁹⁴ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, IX/ 565.

*de şeytan'ın*⁴⁹⁵ *dostlarına karşı savaşın! Şüphe yok ki şeytanın hilesi hep boşa çıkmıştır.*⁴⁹⁶ Görüldüğü gibi cihâd'ın başka emeller için değil, sadece Allah yolunda, O'nun rızası ve isteği doğrultusunda olması gerekmektedir.

Bu âyet-i kerimede Müslümanları teşvik ve savaştaki Müslümanlarla kâfirlerin haletini beyan vardır. Müslümanlar savaştıkları zaman Allah yolunda savaşır ve onlar için Allah'tan bir ecir vardır. Kâfirler ise şeytanları yolunda savaşır. Müslümanlara düşen kâfirlerden korkmamalarıdır. Çünkü onlar şeytanın dostlarıyla savaşıyorlar, şeytanın hilesi ise zayıftır. Allah'ın zaferi ve te'yyidi karşısında duramaz.⁴⁹⁷ Bu âyeti kerimesinden anlaşıldığı gibi, Müslümanların cihâd etmenin temelinde yatan amil ve ana gaye Allah(c.c.)'ın yolu (rızası)dur. Bütün bunlar, müminlerin cihâda rağbetini artırmak ve azimlerini kuvvetlendirmek içindir. Zira Allah (c.c.)'ın velâyeti, izzet ve kudretin sembolüdür. Nasıl ki şeytanın velâyeti de, zillet ve zafiyetin misalidir.⁴⁹⁸

3. 4. Cihâda Hazırlık

Cihâda hazırlanmak cihâdın en önemli yönünü oluşturmaktadır. Bundan dolayı Allah (c.c.) gelecek âyette⁴⁹⁹ müminleri bu konuda tenbih edip ve uyarmaktadır. Bu konuda şöyle bir âyet örnek verilebilir: *“Onlar için gücünüz yettiği kadar kuvvet ve Cihâd için bağlı atlar hazırlayın. Böylece hem Allah'ın düşmanlarını hem de sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin bilmediğiniz, Allah'ın bildiği düşmanları korkutursunuz. Allah yolunda infak ettiğiniz her şey size eksiksiz ödenir. Siz asla haksızlığa uğratılmazsınız.”*⁵⁰⁰

Derveze'ye göre âyette: mü'minlerin, güçleri yettiğinde kuvvet hazırlamaları emredilmiş ve Allah, düşmanlarının kalbine korku salmak için savaşa hazır olmaları öngörülmüştür. Yine bu hazırlık için Müslümanlar, infakta bulunmaya teşvik edilmiş, infak edecekleri şeylerin karşılığını mutlaka görecekları belirtilmiştir. Anlaşmayı bozan, komplo ve hainlik peşinde koşan düşmanların tümü

⁴⁹⁵ Âyeti kerimede geçen Tâğut ve Şeytan müradif kelimeler olup ikisi de şeytanı ifade etmekte. (Bkz. Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, VIII/166).

⁴⁹⁶ Nisâ, 4/76.

⁴⁹⁷ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, VIII/ 167.

⁴⁹⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII/229.

⁴⁹⁹ Enfâl, 8/60.

⁵⁰⁰ Enfâl, 8/60.

bu âyetten nasibini almıştır. Âyet, anlaşılmayı bozanların tümünü kapsamış ve önceki âyetlerin manasıyla uyum içinde ileriye dönük bir telkin sunmuştur. Güç yettiğinde kuvvet ve teçhizatla savaşa yapılan hazırlık, saldırının önlenmesi ve düşmanın korkutulması amaçlarına yöneliktir.⁵⁰¹

Burada sözü edilen savaş hazırlığı ve bu yolda infakta bulunmak, gayeye ulaştıracak her türlü savaş teçhizatını hazırlamayı gerekli kılabılır. Hazırlıkta kusur etmek ya da hazırlığı ihmal etmek bir günahtır. Çünkü hazırlıkta bulunmamak Allah'ın emrine karşı gelmektir. Bu emre karşı gelmenin neticesinde, Müslümanlar ve içinde yaşadıkları belde, tehlikeyle karşı karşıya gelecek, hem maddi hem de manevi zararlarla yüz yüze olacaktır. Bu hususta, Bakara sûresinin 195. âyet-i kerimesinde: “*Allah yolunda infak edin. Nefislerinizi tehlikeye atmayın ve ihsanda bulunun. Allah İhsan edenleri sever*”⁵⁰² buyurulmaktadır.

Müfessirler, bu âyeti tefsir ederken şu hadîsi rivâyet etmişlerdir: “*Dikkat edin kuvvet, üç defa atıştır. Bilin ki, Allah size memleketin fethini müyesser kılacaktır. Bir şeye ihtiyacınız kalmayacak ve sizden biriniz ganimetten aldığı hisseye oynaşmaktan aciz olmayacaktır.*”⁵⁰³ Rivâyet edilen hadîslerden bir diğerinde Allah Resûlü şöyle buyurmuştur: “*Bininiz ve atınız, binmeniz atmanızdan daha hayırlıdır.*”⁵⁰⁴ Bir başka Hadîste ise şunlar yer alıyor: “*Kıyamet gününe kadar atların alnında hayır yazılıdır. Sahibine onun vesilesiyle yardım olunmuştur. Kim cihâd için bir at bağlar ve besler, nafakası onun üzerinde olursa, sadakasını elinde tutmayıp uzatan kimse gibidir.*”⁵⁰⁵ hadîsler, Nebi (s.a.v.) döneminde savaş araç-gereçlerinin önemini göstermektedir.⁵⁰⁶

Taberi, tefsirinde şunları beyan etmektedir: Âyette geçen kuvvetten maksat zaman ve zemin şartlarına göre, Müslümanların, düşmanlara karşı hazırlamaları gerekli kuvvet demektir. Bu kuvveti, herhangi bir alet ve edevata hasretmek doğru

⁵⁰¹ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, VII/ 81.

⁵⁰² Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, VII/ 81.

⁵⁰³ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, VII/ 81; Tac, 4/319-320.

⁵⁰⁴ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, VII/ 81; Tac, 4/319-320.

⁵⁰⁵ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, VII/ 81; Tac, 4/319-320.

⁵⁰⁶ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, VII/ 83-84.

değildir.⁵⁰⁷ Dolayısıyla zaman değıştikçe bu kuvvet unsurları da doğal olarak değıştirilmelidir.

Ebussuud’a göre buradaki Allah düşmanı ve müslümanların düşmanından maksat, Mekke kâfirleridir. Diğer bütün kâfirler de Allah (c.c.)’ın ve Müslümanların düşmanları oldukları halde özellikle Mekke kâfirlerinin zikredilmesi, onların son derece azgın ve düşmanlıkta haddi aşmalarından dolayıdır. Mekke kâfirleri dışındaki düşmanlardan maksat, diğer kâfirlerdir.⁵⁰⁸

Diğer bir görüşe göre Yahudiler,⁵⁰⁹ Cinler,⁵¹⁰ başka bir görüşe göre münafıklardır.⁵¹¹ Buradaki düşmanın Farslar olduğu da ileri sürülmüştür.⁵¹²

Müslümanların bilmediği, Allah (c.c.)’ın bildiği düşmanlardan maksat, Müslümanların gözleriyle göremedikleri düşmanlardır. Örneğin: Cinler ve Münafıklar. İbn Ebi Hatimden mervi bir hadîste; Hz. Peygamber’in, “*onlardan başka sizin bilmediğiniz, Allah’ın bildiği düşmanlar*”dan murad, Cinlerdir buyurmuştur.⁵¹³

“*Allah yolunda infak ettiğiniz her şey size eksiksiz ödenir. Siz asla haksızlığa uğratılmazsınız.*” Cihâda hazırlık için az çok harcadığınız her şeyin mükâfatı sizetamamıyla verilecektir. Zaten siz hiçbir hususta haksızlığa uğratılacak değilsiniz.⁵¹⁴

Ebussuud açıkça ifâde ediyor ki; kulların amelleri, zorunlu olarak mükâfatı gerektirmez. İlâhi mükâfat, amellere terettüp etmez ve bunun böyle olması da haksızlık ve zulüm sayılmaz. Ama burada haksızlık ve zulüm olarak ifâde edilmiştir. Amaç Allah (c.c.)’ın bundan münezzeht olduğunu belirtmektir.⁵¹⁵

⁵⁰⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XI/249; Derveze, *et-Tefsirü’l-Hadîs*, VII/85.

⁵⁰⁸ Özipek, s. 64.

⁵⁰⁹ Derveze, *et-Tefsirü’l-Hadîs*, VII/ 78-79; ez-Zamahşerî, Cârullah Mahmud İbn Ömer, *el-Keşşâf ‘an Hakâiki Gavâmizi’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Ekâvîli fî Vucuhi’t-Te’vîl*, thk. Abdurrahman Ahmed Hicazî, Riyad, 1998, II/594-595.

⁵¹⁰ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XI/249; Derveze, *et-Tefsirü’l-Hadîs*, VII/ 78.

⁵¹¹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XI/249; Derveze, *et-Tefsirü’l-Hadîs*, VII/ 78.

⁵¹² Derveze, *et-Tefsirü’l-Hadîs*, VII/78; ez-Zamahşerî, *el-Keşşâf*, II/594.

⁵¹³ Derveze, *et-Tefsirü’l-Hadîs*, VII/78.

⁵¹⁴ Derveze, *et-Tefsirü’l-Hadîs*, VII/74.

⁵¹⁵ Ebussuud, *İrşad*, IV/32.

Müslümanlara cihâda hazırlığı emreden başka bir âyet de şudur: “*Ey iman edenler! Tedbirlerinizi alın, müfrezeler halinde hareket edin yahut topyekûn seferber olun.*”⁵¹⁶

Yukarıda geçen âyette Müslümanlara yönelik bir nida vardır. Âyet düşmana karşı sakınmayı ve onlara karşı hazırlık yapmayı, bölük bölük veya toplu olarak cihâda katılmayı emrediyor.⁵¹⁷

Derveze, düşmana karşı cihâd etmek ve onları gözetleyecek devriyeler hazırlamak vaciptir diyor. Onun için hazırlık yapmak, onlardan sakınmak, onlarda bazı zamanlarda görünen sükûnete güvenmemek de vaciptir. İçinde bulundukları şartlar, onları düşmanların ellerine düşüren zayıf ve kimsesiz müslümanları, bu tağut ve azgınlardan ellerinden kurtarmaları da vacip olan bir görevdir. Tüm bu vaciplerden tembellik ise, Allah'ı öfkeli edilecek bir eksiklik. Bundan vazgeçmek de Allah indinde münker sayılacak bir günah. Bunun üzerine yönelme ise iman ve ihlasın adresidir. Bunun üzerine yönelenler Allah'ın yardımıyla güçlendirilmişler ve O'nun katında büyük bir ecre nail olmuşlardır. Onlar için yenseler de, yenilip öldürülseler de her halükârda devamlı bir kurtuluş vardır.⁵¹⁸

Savaşa katılma acaba umumi/genel bir şekilde mi olacak, yoksa başka bir şekilde mi olacak bunun cevabını yine Kur'ân'ı Kerimde bulmak mümkündür: “*Müminlerin topyekûn seferber olmaları doğru değildir. Onların her fırkasından bir topluluk elinde geniş bilgi edinmek ve seferden döndüklerinde kavimlerini uyarmak için geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar.*”⁵¹⁹ Demek savaşın şartları olduğu durumda dahi herkesin savaşa katılmaları gerekmemektedir. Hatta herkesin katılması doğru bir davranış olmadığı Yüce Allah bizlere açıklamaktadır.

Derveze, şu değerlendirmeyi yapmaktadır: Mü'minlerin hepsinin birden ğazâ veya seferden geri kalıp evlerinde oturmaları doğru değildir. Yine ğazâ veya ilim talebi gibi bir amaçla toptan sefere çıkmaları da doğru değildir. Zira bu durum, onların hayatlarını olumsuz yönde etkiler. Bu nedenle her şehir veya kasaba halkından az

⁵¹⁶Nisâ, 4/71.

⁵¹⁷ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, VIII/166; Ebussuud, *İrşad*, II/200.

⁵¹⁸ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, VII/168.

⁵¹⁹ Tevbe, 9/122.

sayıda bir kesim şahıslar, geride kalıp ve dinde geniş bilgi sahibi olmak için her külfet ve meşakkate katlanmalıdır. Bundan amaç, sefere çıkanlar, döndüklerinde onları dinî bakımdan bilgilendirmektir.⁵²⁰ Âyette, cihâda iştirak etme veya dini öğrenmek için gayret sarf etme, işlerin gereğini yerine getirme gibi konuların içeriğine dair öğretici uyarılar vardır. Öyle ki tüm fertlerin değil de, tüm grupların cihâda iştirakini gerekli kılmıştır. Aynı zamanda her gruba mensup fertler arasında bir nöbetleşmeyi öngörür, dolayısıyla da ne cihâd ve dini öğrenme çabaları ne de bununla birlikte insanların menfaatleri ihmal edilmiş olur. Bazıları da âyeti; cihâdın, bir grubun yerine getirmesiyle başkasından sorumluluk düşer anlamına gelen farzı kifâye olduğuna delil getirmişlerdir.⁵²¹

Bu âyetin başka bir veçheden izahı da şöyledir: Mü'minler, ğazadan geri kalanlar hakkında nâzil olan âyetleri duyunca, va'dedilen mükâfatlara rağbet ederek ve va'dedilen cezadan da korkarak, hepsi sür'atle savaş birliklerine katıldılar ve dinî bilgileri edinmekten tamamen kesildiler. İşte bunun üzerine belli bir topluluğun cihâda gitmesi, geri kalanların ise, geniş dinî bilgi edinmek için geride kalmaları emredildi ki, cihâd-ı ekber (en büyük cihâd) sayılan ilim tahsili, kesintiye uğramasın. Çünkü peygamberlerin gönderilmesinden asıl maksat, ilmî hüccetlerle mücadele vermektir.⁵²²

Müslümanlardan bir grup bu görevi yerine getirip ihtiyacı karşıladığında bu söz doğrudur. Ancak zaruret arz eden durumlarda bu farz, her güç yetirenin yerine getirmesi gereken bir durum halini alır. Bakara 216. âyette olduğu gibi tüm Müslümanlara farz kılınmıştır. Yeri geldiğinde ihtiyacı karşılayacak kadar iştirak edilmediği zaman herkes günahkâr olur.⁵²³

İlmin ehemiyeti ile ilgili Hz. Peygamber'den şu hadîs rivâyet edilmiştir: “İlim öğrenmek her Müslümana farzdır,” Ebu Ümame'den de şu hadîs rivâyet edilmiştir: “Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Âlimin âbide (ibadet edene) olan üstünlüğü, benim

⁵²⁰ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, IX/ 121; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XII/81-83; Kurtûbî, *el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kurân*, X/428; *et-Tefsirru'l-Celaleyn*, 206; el-Bağavî, *Malimu't-Tenzil*, IV/111.

⁵²¹ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, IX/ 121.

⁵²² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XII/81; Ebussuud, *İrşad*, IV, 111-112.

⁵²³ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, IX/ 121.

sizin en aşağınıza olan üstünlüğüm gibidir.”⁵²⁴ İbn Abbas'tan rivâyet edilen hadîste ise Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Bir fakih, şeytan için bin abidden daha tehlikelidir.”⁵²⁵

Bu hususa, İmam Şafi'nin şu sözüyle eklemeye bulunmak uygun olur: “İlim tahsil etmek nafîle namaz kılmaktan daha faziletlidir.”⁵²⁶ Dolayısıyla ilim ve bilgi edinme, savaş gibi olağanüstü/ölüm-kalım meselesi olan bir durumda dahi, ihmal edilmesi sözkonusu değil iken, acaba olağan durumlarda ilmin ihmali düşündürücü değilmi?

3. 5. Cihâdın Sınırları ve Kuralları

Âlemlerin Rabbi ve Müdebbiri olan Allah (c.c.), kendi yolunda dahi olsa cihâdda, herkesinistediği gibi davranmaya cevaz vermemiş, cihâd için bazı kurallar ve sınırlar vaz etmiştir. Bu bağlamda birkaç âyet örnek olarak verilecektir:

*“Kötülüğün cezası, yine onun gibi bir kötülüktür. Kim affeder, bağışlarsa onun mükâfatı Allah'a aittir. Doğrusu O, düşmanlık edenleri sevmek. Kim kendisine yapılan zulümden sonra hakkını alırsa, işte onun aleyhine bir muaheze yoktur. Ancak şunlar aleyhine (kınama, cezalandırmaya) yol vardır ki, insanlara zulmederler ve yeryüzünde haksız yere saldırırlar. İşte böyleleri için acıklı bir azap vardır.”*⁵²⁷

Bu üç âyeti kerimenin tefsirini Derveze şöyle yapmaktadır:

1-Eğer saldırıya uğrayanın hakkı, bu saldırıyı karşılamak veya defetmekse, bu, misillemenin, sınırları içerisinde, haddi aşmadan, israfa kaçmadan olması gerekir. Kötülüğün cezası onun gibi bir kötülüktür. Bununla beraber affeder, ıslah ederse bu onun için daha hayırlıdır.

2- Allah, insanlara düşmanlıkla yönelen ya da karşılık vermede haddi aşan, zulüm ve katılık gösteren zalimleri sevmez.

⁵²⁴ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, IX/ 559.

⁵²⁵ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, IX/ 561.

⁵²⁶ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, IX/ 562-563.

⁵²⁷ Şûra, 42/40-42.

3- Zulmü kendilerinden defedenler için kınama ve cezalandırma yoktur.⁵²⁸ Çünkü onlar zulmü istemediler. Cezalandırma, insanlara zulüm ve düşmanlıkla yönelen, yeryüzünde haksız yere fesad ve saldırganlık çıkaranlar için geçerlidir. İşte o kimseler bütün kınamaya layıktırlar, acıklı bir azaba müstahaktırlar.

4- Bununla birlikte sabırla, bağışlama ile göz yumma ile davranmak, her halükârda büyük bir meziyet ve ahlâktır.⁵²⁹

Müfessir, şunları da eklemektedir: Âyetler önceki ve sonrakiler ile sıkı sıkıya bağlıdır. Üslup ve karakterleri onların baskın olarak Mekki olduklarını gösterir. Mekke'de kâfirlerle karşılaşmayı isteyen bazı Müslümanların kendilerine yapılan eziyete aynısı ile karşılık verebileceklerine veya sabretmeyi tercih edebileceklerine yönelik bir ruhsat ifâde ederler.⁵³⁰ Ayrıca diğer Mekki âyetlerin açık ve kısmi işaretlerini de içermektedirler.⁵³¹ “*Sen af (veya kolaylık) yolu benimse, (İslâm'a) uygun olanı (örfû) emret ve cahillerinden yüz çevir.*”⁵³² “*Eğer ceza verecekseniz, size ceza verilenin misliyle ceza verin ve eğer sabrederseniz, an dolsun bu, sabredenler için daha hayırlıdır.*”⁵³³

“*Fitne ortadan kalkıncaya, din Allah (c.c.)’ın dini oluncaya kadar onlarla savaşın. Ve eğer vazgeçerlerse şüphesiz ki Allah (c.c.), onların yaptıklarını görür.*”⁵³⁴

Bu âyeti kerimede geçen “fitne” ve “din” kavramları ne anlama geldikleri ve “fitnenin ortadan kalkıncaya kadar”, “din Allah’a has oluncaya kadar” âyetlerinden amacın neler olduğunu, Derveze, Bakar süresinin 191-193 âyetlerinde detaylı izahlarını yaptık diyor. Şimdi o izahlar kısa olarak burada zikredilecektir:

Kâfirlerin Müslümanlara karşı yürüttükleri dinden döndürme amaçlı baskılar, eziyetler, İslâm’ın tebliğ edilişini engellemeleri, davet özgürlüğünü ortadan kaldırmaları, Müslümanlar açısından savaş sebebidir. Bu tür bir tavır içinde olan kâfirlerle savaşmak İslâmi bir yükümlülüktür ki, dinden döndürme amaçlı

⁵²⁸ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XX/525-527; Ebussuud, *İrşad*, VIII, 35; Derveze, *et-Tefsirü’l-Hadis*, IV/ 471.

⁵²⁹ Derveze, *et-Tefsirü’l-Hadis*, IV/ 471-472.

⁵³⁰ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XX/525; Ebussuud, *İrşad*, VIII, 35; Derveze, *et-Tefsirü’l-Hadis*, IV/ 472.

⁵³¹ Derveze, *et-Tefsirü’l-Hadis*, IV/ 472.

⁵³² A’raf, 7/199.

⁵³³ Nahl, 16/126.

⁵³⁴ Enfâl, 8/39.

baskılar/fitne ortadan kalksın ve egemenlik/din bütünüyle Allah'ın elinde, dünya düzeni, O'nun kontrolünde olsun.⁵³⁵

“Ey imân edenler! Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman, her şeyi iyice anlayın. Size selâm⁵³⁶ verene, dünya hayatının geçici yararlarına göz dikerek: “ Sen mü'min değilsin!” demeyin. Çünkü Allah katında sayısız ganimeder vardır. Siz de önceleri öyleydiniz; Allah, size lütfetti. O hâlde her şeyi anlayın. Şüphesiz ki, Allah, bütün yaptıklarınızdan haberdardır.”⁵³⁷

Derveze, bu âyetin mesajını şöyle beyan etmektedir:

Âyet-i kerime Müslümanlara Allah yolunda savaşa çıktıklarında insanların hakikatleri konusunda yani Müslüman olup olmadıkları hususunda kesin sonuca varıncaya kadar araştırıp soruşturmalarını gerekir. Kâfir düşman haricindekilerle savaşmamalarını ve onları öldürmemelerini ve kendilerine selam veren veya barış ve uzlaşma teklif eden yahut da Müslüman olduğunu ifade edenlere karşı onların yanındaki mal ve ganimeti arzuladığı için kendi kendine içtihat ederek “sen Müslüman değilsin” gibi yanlış hareket ve ifâdelerden sakınmalarını emretmektedir.⁵³⁸

Allah'ı Teâlâ bu âyet-i kerime ile Müslümanlara şunu hatırlatmaktadır: İhlâs sahipleri için Allah katında dünyevi ve uhrevi mal ve ganimet çoktur. İnsanların soruşturması konusunda dünya hayatı, arzusu onları Haktan ayırıcı ve onları şaşkına çevirici bir etken olmamalıdır. Ve şunu hatırlamalıdır ki: Onlar da bir zamanlar Müslüman değillerdi, ama Allah'ı Teâlâ'nın fazlı keremi ve hidâyeti ile Müslüman oldular ve mümkündür ki onlar da yine Allah'ı Teâlâ'nın hidâyeti ve fazlı ile Müslüman olabilirler. Âyeti kerime ikinci olarak Müslümanları, Allah'ı Teâlâ'nın

⁵³⁵ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, VI/ 332.

⁵³⁶ es-Selam Manasında ihtilaf edilmiştir. Bir kavle göre uzlaşma, barış manasındadır. Başka bir görüşe göre ise kişinin İslâm olduğunu ilan etmesi manasındadır. Diğer bir görüşe göre ise "selamlaşmak" manasındadır. (bkz. Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, VIII/ 209; Kurtûbî, *el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kurân*, VII/5; el-Bağavî, *Malimu't-Tenzil*, II/269; *Tefsiru'l-Celaleyn*, I/93).

⁵³⁷ Nisâ, 4/94.

⁵³⁸ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, VIII/ 209-210; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII/352; *Tefsiru'l-Celaleyn*, I/93; Kurtûbî, *el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kurân*, VII/50; el-Bağavî, *Malimu't-Tenzil*, II/269.

onların yaptıklarını ve niyet ettiklerini bildiği ifâdesini kullanarak tespit ve soruşturma konusunda uyarıyor.⁵³⁹

İşte bu âyet mükemmel bir hüküm, bir ders ve bir yön verme, yöneltme içermektedir. İşte bu ifâdeler sırasıyla:

- 1- Ganimetler cihâdın esas cevheri, ana hedefi olmamalıdır.
- 2- İnsanların, fiili olarak kendilerini yalanlayacak bir durumları olmadıkça zahirleri ile kabul edilmeleri, özellikle de bu duruma selam, barış ve uzlaşma veya kişinin Müslüman olduğunu ilan ettiği hallerde dikkat edilmelidir.⁵⁴⁰

*“Artık savaşta kâfirlerle karşılaştığınız zaman, hemen boyunlarını vurun. Nihâyet onlara ağır bir darbe indirip sindirince, onları esir alıp koruyun. Artık esirleri ya fidyesiz olarak ya da fide karşılığında salıverin. İşte savaş aletlerini ve bineklerini bırakıncaya kadar hüküm budur. Allah dileseydi, onlardan (savaşız olarak ta) intikam alırdı. Fakat (bu vesileyle) sizi birbirinizle denemek ister. O kimseler ki, Allah yolunda öldürülmüşlerdir, Allah onların yaptıklarını hiçbir zaman boşa çıkarmayacaktır.”*⁵⁴¹

Derveze, bu âyeti de pasajlar halinde tefsir etmektedir:

“Artık savaşta kâfirlerle karşılaştığınız zaman, hemen boyunlarını vurun. Nihâyet onlara ağır bir darbe indirip sindirince, onları esir alıp koruyun.”

“Mü'minlerin, kâfirlerle karşı karşıya geldiklerinde, onları kırıp geçirinceye ve bozguna uğratıncaya kadar canla başla savaşa sarılmaları, onlardan geriye kalanları esir alıp savaş bitinceye ve silahlar indirilinceye kadar bu hâl içinde tetikte olmaları emrediliyor.”⁵⁴²

“ Artık esirleri ya fidyesiz olarak ya da fide karşılığında salıverin. İşte savaş aletlerini ve bineklerini bırakıncaya kadar hüküm budur.”

⁵³⁹ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, VIII/ 209-210; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII/351.

⁵⁴⁰ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, VIII/211; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII/351; *Tefsiru'l-Celaleyn*, I/93; Kurtûbî, *el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kurân*, VII/50-53.

⁵⁴¹ Muhammed, 47/4.

⁵⁴² Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, VIII/ 301; *Tefsiru'l-Celaleyn*, I/507; el-Bağavî, *Malimu't-Tenzil*, VII/278.

“Esirlere nasıl muamele yapılacağına dair kurallar belirtilip, esirler konusunda Müslümanların muhayyer oldukları belirtiliyor. Duruma göre isterlerse onlara iyi davranır ve karşılıksız serbest bırakırlar, isterlerse de onlardan fidye alarak serbest bırakırlar.”⁵⁴³

Ebussuud’un aktardığına göre bu hüküm İmam Şafîî nazarında sabittir. Hanefilere göre ise, bu hüküm nesih edilmiştir. Hanefî âlimleri derler ki; bu âyet, Bedir savaşında nazil olmuştur; sonra da hükmü neshedilmiştir. Bu konudaki hüküm, ya öldürülmeleridir ya da esir alınıp köle yapılmaıdır.⁵⁴⁴

Mücâhid diyor ki: “Bugün savaş esirleri için fidyesiz veya fidye karşılığı salıverilmek yoktur. Ya müslüman olurlar yahut boyunları vurulur.” İmam Şafîî’ye göre, savaşların sona ermesi kaydı, anılan dört hükmün her biri için veya hepsi içindir. Yani müşriklere karşı uygulanan bu hüküm, onlarla olan savaşlar tamamen sona erinceye kadar ve onların savaş gücü kalmayıncaya kadar devam eder.⁵⁴⁵ Diğer bir görüşe göre ise, Hz. İsa’nın zuhuruna kadar devam eder.⁵⁴⁶ İmam Ebu Hanife’ye göre ise, eğer savaştan Bedir savaşı kastediliyorsa, anılan kayıt fidyesiz ve fidye karşılığında salıvermek içindir. Yani Bedir savaşı sona erinceye kadar bu hüküm uygulanır. Ama eğer bu savaş genel olup bütün savaşları kapsıyorsa, anılan kayıt, boyunlarını vurmak ve onları esir almak içindir. Yani savaşlar tamamen sona erinceye ve müşriklerin savaş gücü kalmayıncaya kadar bu hüküm uygulanır.⁵⁴⁷ Diğer bir görüşe göre ise, âyetin metnindeki “evzâr” günahlar demek olup, yani müşrikler şirklerini ve günahlarını bırakıp Müslüman oluncaya kadar demektir.⁵⁴⁸

“Allah dileseydi, onlardan (savaşız olarak ta) intikam alırdı. Fakat (bu vesileyle) sizi birbirinizle denemek ister.” “Allah’ın savaş olmadan da kâfirleri kahredip Müslümanları muzaffer kılacağına işaretle bir başka konuya temas

⁵⁴³ Derveze, *et-Tefsirü’l-Hadîs*, VIII/ 301.

⁵⁴⁴ Beydâvi, *Envâru’l-Tenzîl*, V/120.

⁵⁴⁵ Zamahşerî, *Keşşâf*, V/516.

⁵⁴⁶ Beydâvi, *Envâru’l-Tenzîl*, V/120.

⁵⁴⁷ Özipek, s. 74-75.

⁵⁴⁸ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXI/187-188; Özipek, s. 75.

edilmektedir. Fakat ilahi hikmet, bir kısım insanları diğer bir kısmıyla imtihan etmeyi murad etmiştir.”⁵⁴⁹

“O kimseler ki, Allah yolunda öldürülmüşlerdir, Allah onların yaptıklarını hiçbir zaman boşa çıkarmayacaktır.” “Allah'ın kendi yolunda savaşanların amellerini boşa çıkarmayacağına dair bir müjde ve mü'minlerin gönüllerine sükûnet verilmektedir. Kendi yolunda savaşanların korkularını giderip kalplerini ferahlatacak ve onları tanıttığı cennete yerleştirecektir.”⁵⁵⁰ Taberî'nin bu âyeti tefsirine göre kâfirlerin yaptıkları iyi işlerin boşa çıkarılıp hüsrana uğratılmaları ve müminlerin hallerinin düzeltilip saadet ve felaha erdirilmeleri, her iki tarafa da layık oldukları hükümlerin verilmesi gerekmektedir.⁵⁵¹

“O savaşın gereği olarak, hurma ağaçlarından ne kestinizse veya olduğu gibi kökleri (hamları) üzerinde bıraktınız ise, hepsi Allah'ın izniyledir ve O'nun, yoldan çıkanları rezil-rüsva etmesi içindir.”⁵⁵² Taberî tefsirinde Yezid b. Ruman'dan şu Hadîsi rivâyet etmiştir: Hz Peygamber Nadiroğullarını kuşattığı zaman onlar, kalelerine kapandılar. O zaman Allah'ın Resulu hurmalarının kesilmesini ve yakılmasını emretti. Onlar Ya Muhammed sen fesadı yasaklıyor, onu işleyeni ayıplıyorsun, neler oluyor sen kendin bu işleri yaptırıyorsun dediler. Bu söylemleri üzerine Allah (c.c.) bu âyeti inzal edip onlara bir reddi cevap verdi. Yani Hz. Peygamberin yaptığı Allah'ın izni dâhilinde yapılmıştır.⁵⁵³

Âyet, önceki âyetlerin bir devamıdır. Nadiroğulları ve müttefikleri olan münafıkların, Peygamber (s.a.v.) tarafından bazı hurmaların kesilmiş olmasını malzeme yaparak ayıp aramaları ve karşı hareketleri yüzünden Allah (c.c.), bu âyeti inzal buyurdu ve Yahudilerle münafıkların söylemlerini reddetti.⁵⁵⁴

⁵⁴⁹ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, VIII/ 301; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXI/189.

⁵⁵⁰ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, VIII/ 301.

⁵⁵¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXI/191.

⁵⁵² Haşr, 59/5.

⁵⁵³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXII/510; Kurtûbî, *el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kurân*, XX/340.

⁵⁵⁴ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, VII/308; Ebussuud, *İrşad*, VIII, 226-227; *Tefsiru'l-Celaleyn*, I/546.

*“Ve eğer müşriklerden biri senden aman dilerse ona aman ver. Tâ ki Allah'ın kelâmını dinlesin. Sonra onu güven duyacağı yere kadar ulaştır. Çünkü bunlar gerçekten bilgisiz bir topluluktur.”*⁵⁵⁵

Derveze'nin beyanı şöyledir: Âyette, Hz. Peygamber'e seslenilerek müşriklerden biri kendisine gelip güvence istediği zaman, onun Allah'ın sözünü dinleme fırsatı bulması için bu isteğinin yerine getirilmesi ve sonra da hayatı konusunda güven içinde bulunduğu yere ulaşması için kolaylık sağlanmasını emretmektedir. Çünkü müşrikler cahil kimselerdir ve Peygamber'in onlara; bilgilenme, Allah'ın sözünü dinleme ve anlama fırsatı tanıması gerekir.⁵⁵⁶ Kurtûbî şöyle demiştir: Müşriklerin bu güvence isteği, âyetin zahirine binaen, o müşriklerdir ki Kur'ân-ı dinleme ve İslâmiyet hakkında bilgi edinme gayelerinde olanlardır.⁵⁵⁷

“Çünkü bunlar gerçekten bilgisiz bir topluluktur.” Taberî bu âyeti şu şekilde tefsir etmiştir: Onlar iman etmelerinden dolayı Allah katında ne kadar kârlı olduklarını, iman etmemeleri durumunda da ne kadar zararda olduklarını bilmezler.⁵⁵⁸ Bu âyette Müslümanlar ve Müslümanların yöneticileri için prensipler vardır. Müslüman yöneticiler, kendilerine karşı savaşan düşmanlar bile olsa⁵⁵⁹ insanlara Allah'ın kelâmını dinleme fırsatı vermeleri, İslâm'ın ilke ve hedefleri konusunda onlarla tartışmaları, başkalarının kendilerine yaptıkları ilticayı kabul etmeleri, onların amacı bu ülke ve hedefleri tanımak olmasa bile onları himaye etmeyi kabul etmeleri gerekir.⁵⁶⁰ Müşahede olunduğu üzere İslâm dini, her konuda olduğu gibi, savaş'ın da bir yasa bir kurallar dairesinde olması gerektiğini vurgular. Bundan dolayı savaş esnasında dahi olsa herhangi birisi ilim almaktan alıkonulmamalıdır.

Şimdi Müminlerin, harbî olan müşriklerle ne tür münasebetler içinde olmaları gerektiği anlatılacak ve aşağıda verilecek âyetle in ışığında konuya temas edilecektir.

⁵⁵⁵ Tevbe, 9/6.

⁵⁵⁶ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, IX/ 358; *Tefsiru'l-Celaleyn*, I/187.

⁵⁵⁷ İbn Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, II/891; Kurtûbî, *el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kurân*, X/115.

⁵⁵⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI/347.

⁵⁵⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI/346.

⁵⁶⁰ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, IX/ 359; Kurtûbî, *el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kurân*, X/115.

Bu konuda bir âyet şöyledir: *“Ey iman edenler! Siz eğer benim yolumda cihat etmek ve rızamı kazanmak için çıktınız ise, benim de düşmanım sizin de düşmanınız olanlara sevgi göstererek, gizli muhabbet besleyerek dost edinmeyin. Oysaki onlar, size gelmiş olan o gerçeği inkâr etmişlerdir. Rabbiniz olan Allah’a inanıyorsunuz diye peygamberi de sizi de yurdunuzdan –yani Mekke’den- çıkarıyorlardı. Zaten ben sizin gizlediğinizi de, açığa vurduğunuzu da en iyi bilenim. Sizden kim bunu yaparsa, artık o gerçekten doğru yoldan sapmış olur.”*⁵⁶¹

Müfessirler bu âyetin nazil olduğu olaylar hakkındaki rivâyetleri, değişik senetlerle aktarmışlardır. Bu rivâyetler Buhari, Müslim, Tirmizi ve Ebu Davud’un eserlerinde geçmektedir. Şimdi bu rivâyetlerden bazıları kısa bir şekilde aktarılacaktır. Ali b. Ebi Talib şöyle demiştir; *“Rasûlullah beni, Zübeyir’i ve Mikdad’ı görevlendirerek “Ravdahaha gidin, orada bir kadın göreceksiniz, onda bir mektup var, o mektubu ondan alın” dedi. Ayrıldık ve atlarımıza atlayıp süratlı bir vaziyete Ravdahaha’ya geldik. Kadını yolda yakaladık. “Mektubu çıkar!” dedik. Kadın “yanımda mektup diye bir şey yok” dedi. Biz de “ya mektubu çıkarırsın ya da elbiselerini çıkarıp üzerini öyle ararız” dedik. Bunun üzerine kadın mektubu saç örgüsünün içerisinden çıkarıp verdi. Mektubu alıp Rasûlullah’ın yanına geldik, bir de ne görelim; mektup, Hatip b. Ebu Belta’a tarafından Mekke’deki müşriklerden bazılarına yazılmış ve onları Peygamberin bazı icraatlarından haberdar ediyor.”*⁵⁶² Hz. Peygamber *“bu neyin nesi ey Hatip”* dedi. O da *“Ya Resulallah, hakkımda hüküm vermede hemen acele etme. Ben Kureyşlilerin yanında yaşıyordum. Onlardan herhangi bir kabileye mensup değilim. Muhacirlerin, Mekke’de mallarını ve ailelerini koruyan yakınları var. Ben de neseb olarak onlara mensup olmadığım için onlara bir iyilik yapmayı istedim. Ola ki onlar da benim akrabalarımı himaye ederler. Ben bunu dinimden döndüğüm ya da kâfir olduğumdan dolayı yapmış değilim.”* Rasûlullah *“O size doğru söylüyor”*⁵⁶³ dedi. Hz. Ömer, *“Ey Allah’ın Resûlü izin ver de onun boynunu vurayım”* dedi. Rasûlullah, *o Bedir Savaşı’na katılmıştır. Allah’ın “Bedir Savaşı’na katılanlara, dilediğinizi yapın ben sizi affettim”*⁵⁶⁴ dediğini biliyor musun?” Bunun

⁵⁶¹Mümtehhine, 60/1.

⁵⁶²Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXII/559.

⁵⁶³Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXII/561.

⁵⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, II/37; el-Bağavî, *Malimu’t-Tenzil*, VIII/91.

zerine bu âyetler nazil oldu. Taberî'deki rivâyette ise Hz. Peygamber “*Ona hayır dışında bir şey söylemeyin*” demiştir.⁵⁶⁵

Beğavi bu kadın hakkında ilginç bir hususa dikkat çeken şu rivâyeti aktarıyor: “Bu kadın”, Abdulmultaliboğulları'nın cariyesiydi ve Medine'ye gelmişti. Peygamber onu görünce “*Müslüman oldun mu geldin?*” dedi. O da “hayır” dedi. “*Peki, hicret mi ettin?*” dedi. O yine “hayır” deyince, Hz. Peygamber “O halde niye geldin?” dedi. Bunun üzerine kadın şöyle dedi: “Sizler yakınlara, akrabalara ve kölelere iyilik yapıyordunuz. Sizler gittiniz, ben de eli boş, aç ve susuz kaldım. Size geldim ki beni giydiresiniz, ağırlayasınız ve ihtiyacımı karşılayasınız.” Hz. Peygamber, “*Mekke'nin gençlerine ne oldu?*” dedi. ‘Kadın Mekke’de şarkıcılık yapıyordu’. Kadın da “Bedir savaşı’ndan sonra benden hiçbir şey istenmedi.” dedi. Hz. Peygamber, Mutalip ve Abdulmuttalipoğulları'nı onun ihtiyaçlarını karşılamaları konusunda teşvik etti. Onlar da, onun ihtiyaçlarını karşıladılar ve onu giydirdiler. Hatib de onun Mekke dönüşünü fırsat bilerek, ona biraz mal verdi ve mektubu ona emanet etti.⁵⁶⁶

Derveze, daha sonra şu tefsirleri yapmaktadır: Âyetlerden de açıkça anlaşıldığı gibi, kâfirlerin düşman olarak nitelendirilmeleri, kâfir oldukları, Müslümanlara eziyet ettikleri, onları yurtlarını terk etmeye mecbur bıraktıkları, onlara düşmanlık ve kötülük besledikleri, dinlerinden dönüp, kâfir olmalarını temenni ettiklerinden dolayıdır. Bu da Kur’ân’da defalarca belirtilen kararlılıkla uyum içindedir. Ve Müslümanların kendi dışındakilere karşı aldıkları tavır, karşı koyuş ve savunma tavrıdır. Aynı zamanda ortama göre uyumluluk arz eden adil ve gerçekçi bir prensibe de dikkat çekilmiştir ki, Müslümanların kendilerine düşmanlık ve kötülük besleyen kimselere sevgi ve yakınlık duymamaları ve kendi sırlarını onlara bildirmemeleri gerekmektedir. Müslümanların onlara karşı temkinli ve hazırlıklı bulunmaları ve her zaman ve mekânda daimi bir uyanıklık içerisinde olmaları gerekir.⁵⁶⁷ Başka bir âyetle bu prensipler belirtilmiştir: “*Allah, ancak din uğrunda sizinle savaşanları, sizi*

⁵⁶⁵ Beydâvî, *Envar*, V, 204; Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, IX/ 269; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXII/560-561.

⁵⁶⁶ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, IX/ 269-270; el-Bağavî, *Malimu't-Tenzil*, VIII/91-92.

⁵⁶⁷ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, IX/ 271.

yurdunuzdan çıkarırları ve çıkarılmanız için onlara yardım edenleri dost edinmenizi yasaklar. Kim onlara dost olursa, işte onlar zalimlerin ta kendileridir.”⁵⁶⁸

Derveze, bu âyeti tefsir ederken şunları söylemektedir: “Allah, Mü'minleri kendileriyle savaşmayan, özgürlüklerine mani olmayan, dinlerinden ötürü kendilerine eziyet etmeyen ve yurtlarını terk etmeye zorlamayan kâfirlere iyilik yapmaktan, adaletli davranmaktan ve güzellikle muamelede bulunmaktan menetmediği konusunda uyarıda bulunmaktadır.”⁵⁶⁹ Ancak mü'minleri, dinlerinden ötürü kendileriyle savaşanlara, hürriyetlerini çiğneyenlere ve yurtlarını terk etmeye zorlayanlara veya bu konuda zorlayanlara yardımda bulunanlara karşı dostluk ve sevgi beslemekten alıkoymaktadır. Kim bunlara dostluk beslerse o, günahkârdır, kendi nefesine zulmetmiştir ve Allah'ın emrinden sapmıştır.”⁵⁷⁰

“İbn Kesir'in Mükatil'den rivâyet ettiğine göre, birinci âyet Ebu Süfyan hakkında nazil olmuştur. Öyle ki, Rasûlullah Ebu Süfyan'ın kızı Ümmü Habibe ile evlenmişti. Bu da Ebu Süfyan'la Hz. Peygamber arasında bir sevgi oluşturmuştu. Taberi'nin de, tabiin müfessirlerine dayandırdığı rivâyette Allah, bununla onlardan birçok kimsenin Müslüman olacağını ve onlardan bazılarıyla Müslümanlar arasında bir barış ortamı sağlanacağını haber vermiştir.”⁵⁷¹

3. 6. Cihâdın Sonuçları

Aşağıda verilen ayette, ahdi bozan, sözünde durmayan müşriklerle nasıl bir muamelede bulunulması gerektiğini bildirmektedir:

“Allah katında canlıların en kötüsü, kâfirlerdir; artık onlar inanmazlar. Sen kendileriyle antlaşma yaptığın halde onlar, hiç çekinmeden, her defa antlaşmalarını bozarlar. Savaşta onları yakalarsan onlar (a vereceğin ceza) ile arkalarında bulunan kimseleri de dağıt ki, ibret alsınlar. Bir kavmin, hiyanet etmesinden korkarsan, sen de aynı şekilde onlara davran çünkü Allah, hainleri sevmez.”⁵⁷²

Müfessirimiz, şunları ifâde etmektedir:

⁵⁶⁸Mümtehine, 60/8.

⁵⁶⁹Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXII/574.

⁵⁷⁰Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, IX. 273-274.

⁵⁷¹Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, IX. 274.

⁵⁷²Enfâl, 8/55-58.

1- Hak ve doğru yol ortaya çıktığı halde inanmayan ve küfürde ısrar eden kâfirlere aşağılayıcı bir haber verilerek onların Allah katında canlıların en kötüsü olduğu bildiriliyor.⁵⁷³

2- Akabinde bunların kimler olduğu açıklanıyor. Bunların, Nebi (s.a.v.)'nin kendileriyle anlaşma yaptığı ve her defasında çekinmeyerek anlaşmayı bozan kimseler olduğu bildiriliyor. Bu kimselerin Beni Kureyza Yahudileri oldukları Taberi tefsirinde zikretmektedir. Çünkü onlar Rasûlüllaha söz verdikleri her seferinde sözlerine sadık kalmayıp sözünden dönmüşlerdi.⁵⁷⁴

3- Savaşta onların yakalandıkları, zaman cezalandırılmaları Hz. Peygamber'e emrediliyor. Böylece bu davranışla, onların arkasındakilere bir ibret, bir korku verilmiş olacaktır.⁵⁷⁵ Neticede akıllanacak, korkacak ve isyana, komploya başvurmayıp hainlik yapamayacaklardır.

4- Hz. Peygambere başka bir emir şudur: Anlaşma yaptığın topluluk anlaşmayı bozacak gibi olursa sen de boz.⁵⁷⁶

5-Kâfirler verilen cezadan kurtulduklarında, Allah'ın cezasından da kurtulacaklarını sanmasınlar. Onlar mutlaka cezalarını çekeceklerdir. Çünkü onlar, Allah'ı aciz bırakamazlar.⁵⁷⁷

Bazı müfessirler, "Enfal 55. ve 56." âyetlerin yahudi Kureyzaoğulları hakkında nâzil olduğunu nakletmişlerdir.⁵⁷⁸ Çünkü Kureyza yahudileri müşriklerle dirsek temasına geçerek Hendek Savaşı'nda Nebi (s.a.v.) ile yaptıkları anlaşmayı bozmuşlardı. Bir kısım müfessir de 58. âyetin Kaynuka yahudileri hakkında nazil olduğunu söylemişlerdir.⁵⁷⁹

⁵⁷³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI/235; Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, IX. 274; Kurtûbî, *el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kurân*, X/47.

⁵⁷⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI/235; Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, IX. 274.

⁵⁷⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI/236-537; Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, IX. 274; Kurtûbî, *el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kurân*, X/48-49.

⁵⁷⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI/238; Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, IX. 274; Kurtûbî, *el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kurân*, X/50.

⁵⁷⁷ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, VII/74; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI/241-242; Kurtûbî, *el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kurân*, X/53.

⁵⁷⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI/235.

⁵⁷⁹ Derveze, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, VII/77.

Derveze 'ye göre, âyetlerde Hz. Peygamber (s.a.v.) ile aralarında anlaşma bulunan Yahudilerin cümlesine işaret edilmiştir. Rasûlullah Medine'ye geldiğinde bir anlaşma düzenlemiş, bu anlaşma gereğince Yahudileri Evs ve Hazrec kabileleri ile olan münasebetlerinde ve havralarında serbest bırakmıştı. Bu anlaşmaya göre, savaş durumunda, müminlere yardım etmeleri ve müminlerle ittifâk halinde olmaları gerekiyordu. Mü'minlerin de aynı şekilde bu anlaşma ile onlara yardım etmeleri gerekiyordu. Fakat anlaşmaya rağmen, onların küfürde ve anlaşmayı bozmada ısrar ettikleri, defalarca anlaşmaya aykırı davrandıkları âyetlerde belirtilmiştir⁵⁸⁰ diyor. Nihai olarak anlaşıldı ki karşıdakiler anlaşmanın gereğini yerine getirdikleri sürece Müslümanların buna riâyet etmeleri gerekmektedir. Ama anlaşmaya riâyet etmeyip aradaki ahdi bozanlar içinde, Müslümanların gereken tavrı göstermeleri tabii bir şeydir ve gereklidir.

⁵⁸⁰ *Derveze, et-Tefsirü 'l-Hadîs*, VII/75-76.

SONUÇ

Bu çalışmamızın neticesinde, aşağıda maddeler halinde verilentesbitlere ulaşılmış bulunmaktadır.

- 1- İslâm'ın temel kavramlarından biri olan cihâd, inanan kimsenin bütün varlığını ortaya koyarak Allah (c.c.) yolunda her türlü (dil ile, mal ile, beden ile ve gerektiğinde savaş ile) mücahedeye girişmesidir.
- 2- Kur'ânî bir kavram olan cihâd, her türlü zulmün, haksızlığın ve insanlık dışı davranışların karşısında gösterilen bir duruştur.
- 3- Cihâd kavramının amacı ister inanan, ister inkâr eden kimse olsun bütün insanların insanca bir yaşam sürmesi için mü'min kimsenin elinden gelen gayreti sarfetmesidir. Cihâd kavramının içini doğru bir şekilde doldurabilmek için her zaman asli kaynağına başvurulması gerekmektedir. Onun asli kaynağı da Kur'ân'dır ve Kur'ân, cihâdı nasıl betimliyorsa öyle anlamak gerekmektedir.
- 4- Kur'ân, cihâd kavramını hemen hemen bütün âyet-i kerimelerde "*Allah yolunda*" tamlaması ile birlikte kullanmıştır. Bu da göstermektedir ki cihâd kavramı dünyevi amaçlar uğruna yapılan bir çalışma değil, bilakis sırf Allah yolunda, Allah için yapılan bir mücadeledir.
- 5- Muhammed İzzet ed-Derveze, et-Tefsirü'l-Hadîs adlı eserinde cihâd kavramını objektif bir tarzda ele almış ve herhangi bir duygu ve hissiyatın tesiri altında kalmadan Kur'ân-ı Kerim ve Nebi'yi Zîşan'ın öğreticiliği ve rehberliğinde yorum ve değerlendirmelerde bulunmuştur. Çalışmamızda bunun birçok örneğine rastlamak mümkündür.
- 6- Derveze'ye göre: "Allah(c.c.), mü'minleri kendileriyle savaşmayan, hürriyetlerini çiğnemeyen, dinlerinden ötürü kendilerine eziyet etmeyen ve yurtlarını terk etmeye zorlamayan kâfirlere iyilik yapmaktan, adaletli davranmaktan ve güzellikle muamelede bulunmaktan menetmediği konusunda uyarıda bulunmaktadır.
- 7- Müslümanlar sadece kendileriyle savaşanlarla savaşmak durumundadırlar. Düşmanca ya da saldırgan bir tutum sergilemeyen birine karşılık önce kendilerinin savaşa başlamaları caiz değildir. Düşmanlık ve saldırganlık tavrı yerini

Müslümanlığa ya da barışa terk ettiği durumlarda Müslümanların savaşa son vermeleri zorunludur.

- 8- Kâfirlerin Müslümanlara karşı yürüttükleri dinden döndürme amaçlı baskılar, eziyetler, İslâm'ın tebliğ edilişini engellemeleri, davet özgürlüğünü ortadan kaldırmaları, Müslümanlar açısından savaş sebebidir. Bu tür bir tavır içinde olan kâfirlerle savaşmak İslâmi bir yükümlülüktür ki, dinden döndürme amaçlı baskılar (fitne) ortadan kalksın ve egemenlik (din) bütünüyle Allah'ın elinde, dünya düzeni, O'nun kontrolünde olsun.
- 9- Dinde zorlama yoktur.Çünkü zorlama onur kırıcı bir durumdur. Dolayısıyla Müslümanlar insanları İslâm'a sokmak için savaşmazlar, kendilerine saldırılmadıkça saldırmazlar.
- 10- Derveze,cihâdın sebepleri arasında birçok nedenler saymıştır. Müslümanlar, ancak bu sebepler husule geldiği durumlarda savaşa mecbur kalırlar. Bazılarının kuruntu üzere bina ettiği düşünceleri gibi cihâd denince savaş, öldürme, yağmalama, yakıp yıkma ve yok etme gibi olumsuz davranışlar akla gelmemelidir.”
- 11- İslâm âlimleri, cihâdı insanlığın temel değerlerine düşman olan şeytan, nefis ve açık düşmanla mücadele olarak anlamışlar. Kur'ân-ı Kerim'in cihâdâyetleri ve Hz. Peygamberin uygulamaları,cihâdın şiddete sebep olabilecek bir tarafının olmadığını göstermiştir. Hz Peygamber'in savaş sebepleri, tarihi olarak ortadadır. Kur'ân-ı Kerim'in ilgili âyetleriyle birlikte değerlendirildiğinde Hz. Peygamber'in bütün savaşlarının, saldırı değil, savunma karakteri arz ettiğini söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

Abdulgaki, M. Fuad, *Mu'cemü'l-Müfehres li'l-Elfazı'l-Kur'an'il-Kerim*, "chd" mad. Dar'ül-Hadîs, Kahire, 1988.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, İstanbul, 1992.

Aktan, Hamza, *Kur'an ve Sünnet Işığında Düşünce ve İnanç Özgürlüğü*, Uluslararası Avrupa Birliği Şurası, II, Ankara, 2000.

Aliyyü'l-Kârî, Nurettin Ali b. Muhammed, *el-Esrâru'l-Merfûa'fi'l-Ahbâri'l-Mevzûari'l-Kübra*, thk. Muhammed Sabağ, Lübnan, 1971.

Alphan, Abdulhalim, *Muhammed İzzet ed-Derveze'nin et-Tefsirü'l-Hadîs Eserinde Nüzûl Sebepleri. (Yüksek Lisans Tezi)*, Diyarbakır, 2011.

Ammâra, Muhammed, *Laiklik ve Dini Fanatizim Arasında İslâm Devleti*, çev. Ahmet Karababa ve Salih Barlak, İstanbul, 1991.

Apaydın, Yunus, *Meşru Müdafaa*, Şamil İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 2000.

Ateş, Abdurrahman, *Tebliğ Eğitim ve Cihâd Sürecinde Kur'an'ın Şiddet Sorununa Bakışı*, Konya, 2000.

Ateş, Süleyman, *Kur'an Ansiklopedisi*, Kuba Yayınları, trs.

-----YüceKur'an-ı Kerimin Çağdaş Tefsiri, İstanbul, 1995.

Bağavî, Ebu Muhammed Hüseyin b. Mesud, *Malimu't-Tenzil*, Daru Tayyibe, Riyad, 1409.

Belazurî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahya b. Cabir, *Ensabu'l-Eşraf*, trs. Beyrut, 1996.

Beydâvi, Nasruddin Abdullah b. Ömer, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vîl*, Dâru'l-Turasi'l-Arabîy, Beyrut, 2000.

Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l-Buharî*, İstanbul, 1992.

Bulaç, Ali, "Cihâd", *Yeni Ümit*, 17/63, Ocak- Mart, İzmir, 2004.

Canan, İbrahim, *Anarşi*, Işık Yayınları, İstanbul, 2003.

Celaluddin Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Mahallî-Celaluddin Abdurrahman b. Ebu Bekir es-Suyutî, *Tefsiru'l-Celaleyn*, Daru İbn Kesir, Beyrut, 2010.

Cessâs, Ebu Bekir Ahmed b. Ali Râzî, *Ahkâm'l- Kur'ân*, Beyrut, 1993.

Cürcanî Ali b. Muhammed, *Kitabu't-Ta'rifât*, thk. Abdulmün'im Hafenî, Kahire, trs.

Çolak, Abdullah, *İslâm Ceza Hukukunda Meşru Müdafaa*, EKEV, Akademi Dergisi, 8/19, 2004.

Dağcı, Şamil, *İslâm ve Şiddet*, Beşinci Avrasya İslâm Şurası, Ankara, 2003.

Demir, Ekrem, *Muhammed İzzet Derveze'nin Kur'ân'ı Anlama Ve Yorumlama Yöntemi*, Doktora Tezi, Ankara, 2006.

Derveze, Muhammed İzzet, *et-Tefsiru'l-Hadîs Tertibu's-Suver Hasebi'n-Nüzûl*, I-X, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 2000.

-----*Siretü'r-Rasul Süverun Müktebisetün mine'l- Kur'âni'l-Kerim*, çev. Mehmet Yolcu, İstanbul, 1995.

-----*Allah Yolunda Cihâd*, çev. Ali Aslan, İstanbul, 1998.

-----*Kur'ân Cevap Veriyor*, çev. Abdullah Baykal, İstanbul, 1988.

-----*et-Tefsirü'l-Hadîs*, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Kahire, 2000.

Dibağ, Mustafa, *Biladüna Filistin*, Daru't-Talia, 2. bsk Beyrut, 1965.

Dozy, Histoire des musulmans d'Espagne, Leiden, 1932.

Dönmezer, Sulhi-Erman Sahir, *Nazarî ve Tatbikî Ceza Hukuku*, İstanbul, 1986.

Dukas, XXXVII, 161'den Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi*, İstanbul, 1986.

Ebu Ceyb, Sa'di, *el-Kâmûsü'l-Fikhî*, Suriye, 1988.

Ebu Davud, Süleyman b. Eş'as Sicistanî, *Sünenü Ebi Davud*, İstanbul, 1992.

Ebu Zehra, Muhammed, *İslâm'da Savaş Kavramı*, çev. Cemal Karaağaçlı, İstanbul, 1985.

Ebussuud Efendi, *İrşadü'l-Akl'ı-Selim ila Mezaya'l-Kitabi'l-Kerim*, Darü İhya'üt-Turas'il-Arabî, Beyrut, 1994.

EbuYusuf, Yakub b. İbrahim, *Kitabul'-Harac*, Kahire, 1396.

Ece, Hüseyin K., *İslâm'ın Temel Kavramları*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2000.

-----el-Vahyu'l- Muhammedî, Mısır, 1988.

----- *Cihâd Bilinci*, Denge Yayınları, İstanbul, 2006.

Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, 1998.

Eren, Şadi, *Kur'ân'ın Işığında Cihâd ve Savaş*, İstanbul, 1996.

Esed, Muhammed, *Kur'ân Mesajı*, (çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk), İşaret Yay. İst. 2000.

Fadlallah, M. Hüseyin, *İslâm ve Kuvvetin Mantığı*, çev. Vahdettin İnce Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1977.

Ferid, Mustafa Süleyman, *Muhammed İzzet Derveze ve Tefsiru'l-Kur'âni'l-Kerim*, Mektebetü'r Rüşd, Riyad, 1993.

Feyyumî, Ali b. Muhammed Mükri, *el-Misbâhu'l-Münîr*, Lubnan, 1976.

Fîrûzâbâdî, Muhammed, *el- Kâmûsu'l-Muhit*, Beyrut, trs.

Gazzali, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfa fî İlmi'l-Usûl*, Mısır, 1324.

Gilles Kepel, *Cihâd: İslâmcılığın Yükselişi ve Gerilemesi*, çev. Haldun Bayrı, İstanbul, 2001.

Güneym, Adil Hasan, *Muhammed İzzet Derveze ve Hareketü'n-Nidâli'l-Filistînî*, Kahire, trs.

Halil b. Ahmed, *Kitâbü'ayn*, nşr. Mehdî el-Mahzûmî ve İbrahim es-Sâmerrâî, “ktl” md. mektebetü'l-hilal, trs.

Hameli, Abdulkadir, *Mevlidu Nebiyyi'r-Rahme*, Mısır, h.1395.

Hammade, Hüseyin Ömer, *Muhammed İzzet Derveze*, Şam, 1983.

Heykel, M. Hüseyin, *Hayatu Muhammed*, çev. Ö. Rıza Doğrul, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1972.

Hodgson, M. G. S. *İslâm'ın Serüveni Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, İstanbul, 1993.

İbn Arabî, Ebu Bekir Muhammed İbn Abdillâh, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Kahire, 1974.

İbn Ebi Usaybia, *Uyunu'l-Anba fî Tabakati'l-Atbaa*, Mektebetu Hayat, Beyrut, trs.

İbn Esîr, İzzeddîn Ebi'l-Hasan Ali eş-Şeybânî, *el-Kamil fî't-Tarih*, Der Saâdet, Beyrut, 1979.

İbn Halikân, Vefeyat trc, no:213, Beyrut, 1969.

İbn Hazm, *el-İhkam fî Usûli'l-Ahkâm*, Mısır, trs.

İbn Hişam, Ebu Muhammed Abdülmelik, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa Sekâ-İbrahim Enbyârî-Abdulhafız Şiblî, Beyrut, trs.

İbn Kesir Ebu'l-Fida İsmail, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa Abdülbâhid, Beyrut, 1976.

İbn Kudame, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Muhammed, *Şerhu'l-Kebir (Muğni ile birlikte)*, Kahire, 1972.

İbn Mâce, Muhammed b. Yezid Kazvinî, *Süneni İbn Mâce*, İstanbul, 1992.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanu'l-Arab*, Kahire, trs.

İbn Rüşd, Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed, *Bidâdyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, İstanbul, 1985.

İbn Sa'd, Muhammed, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, Beyrut, 1985.

İbn Serve, Muhammed b. İsa, *Sünenü't-Tirmîzî*, İstanbul, 1992.

İbnu'l-Faris, Ebu-Hüseyin Ahmed, *Mucemu Mekayisu'l-Luğa*, Dâru'l-fikir. trs.

İldeş, Mehmet Fatih, *Kur'ân-ı Kerinin Cihâd ve Teröre Bakışı*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.

İsfahânî, Rağıp, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, Darü'l-Ma'rife, Beyrut, 2010.

İshak, Ali Sevvah, *Mu'cemü Musannifi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Riyad, 1984.

-----İslâm Hukuk Metodolojisi, çev. A. Şener, Fecr Yayınları, Ankara, 1994.

İşler, Emrullah, *Fitne Kelimesi ve Türkçe'ye Çeviri Sorunu*, İslâmiyât, Ankara, 1999.

Kalkavan, Ahmet, *Kavram Tefsiri*, İkrâ' İslâm yayınları, 2009.

Kapar, M. Ali, *Hiz. Muhammed'in Müşriklerle Münasebeti*, İstanbul, 1987.

Kâsânî, Alâuddin Ebu Bekir b. Mes'ud, *Bedâiu'Sânâi'fî Tertibi's-Şerâi*, Beyrut, trs.

Kehhâle, *Mu'cemü Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, Beyrut, 1986.

Keleş, Ahmet, *Cihâd- Kılıç- Tebliğ Bağlamında İslâm'ın Yayılışı*, Fecr Yayınları, Ankara, 2007.

Kırkinci, Mehmet, *Cihâd Sahasında Bediüzzaman*, İstanbul, 1995.

Konevî, Şeyh Kasım, *Enîsü'l-Fukahâ fî Ta'rifâti'l-Elfâi'l-Mütedavele Beyne'l-Fukaha*, thk. Ahmet b. Abdurrazzak el- Kubeysî, Beyrut, 1987.

Köse, Saffet, *Cihâd Şiddete Referans Olabilir mi? İHAD say.9*, 2007.

Kurşun, Zekeriya, *Muhammed İzzet ed-Derveze, DİA*, TDV, İstanbul, 1994.

Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el- Câmî'li Ahkâmi'l-Kurân*, Beyrut, 2006.

Küçük, Ahmet, *Kur'ân'da Toplusal Sınanma ve Sonuçları*, Doktora Tezi, Konya, 2006.

Mansur, Ali Nasıf, *Et-Tacu'l-Cami'u-li'l-Usul Fi EHadisi'r-Resul*, Mektebetu'l-Pamuk, İstanbul, 1962.

Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*(çev. Taha Parla), 1993.

Mehmet Bilal Toplan, *Kur'ân'da Selam Kavramının Semantik Analizi*, (Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 2006.

Mevdudî, Ebu'l A'la, *Tefhim'ül- Kur'ân Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri*, Tercüme: Kurul, İnsan Yayınları, İstanbul, 1996.

Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1980.

-----, *İslâm'a Giriş*, Çev: Veysel Uysal; İbrahim Arif Koytak, Beyan Yayınları, 2003.

Muhammed Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm (Tefsîru'l-Menâr)*, Dâru'l-Menâr, Kahire, 1953.

Müslim, İbn Haccac Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyrî, *Sahihi Müslim*, İstanbul, 1992.

Nargül, Veysel, *Kur'ân ve Hz. Peygamber'in Uygulamaları Işığında Cihâd*, (Doktora Tezi) Erzurum, 2005.

Nesaî, Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünenü'n-Nesaî*, İstanbul, 1992.

Nevevî, Muhyiddin Yahya b. Şeref, *el-Minhac Şerhu Sahihi Müslim*, Mısır, 1929.

Okumuş, Mesut, *Muhammed İzzet Derveze ve Tefsirindeki Metodu*, Y. Lisans Tezi, Ankara, 1994.

-----, *Kur'ân'ın Kronolojik Okunuşu, M. İzzet Derveze Örneği*, Araştırma Yayınları, Ankara, 2009.

Özel, Ahmet, “*cihâd*” mad. DİA, İstanbul, 1993.

-----, *İslâm Hukukunda Milletlerarası Münasebetler ve Ülke Kavramı*, İstanbul, 1982.

Özipek, Mustafa, *Ebussuûd Tefsirinde Cihâd Kavramı*, (Yüksek Lisans tezi), Çorum, 2013.

Öztürk, Yaşar Nuri, *İslâm Nasıl Yozlaştırıldı*, İstanbul, 2000.

Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, çev. Salih Tuğ, II, İstanbul, 1980.

Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru'l-Fikir, Beyrut, 1981.

Serhasî, Muhammed b. Ahmed, *Şerhu Kitâbi's-Siyeri'l-Kebir*, thk, Abdullah Muhammed Hasan İsmâil Şafiî, Beyrut, 1997.

- Seyyid, Abdulhafız Abdurrahah, *Felsefetü'l-Cihâd fil-İslâm*, Beyrut, 1982.
- Sufi, Abdulkadir, *Cihâd: Bir Temeltasarım*, çev, İsmet Özel, İstanbul, 1980.
- Şafii, Muhammed b. İdris, *er-Risale*, Mısır, 1940.
- Şahin, Harun, *Kur'ân'ı-Kerimdeki Cihâd Âyetleri Bağlamında İslâm'ın İnsana Bakışı*, HÜİFD, say.17, 2007.
- Şâmil İslâm Ansiklopedisi (Talat Sakallı), Şâmil Yayınları, trs.
- Şelebi, M. Mustafa, *Ta'lilu'l-Ahkâm*, Mısır, 1947.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-Kadîr*, Dâru'l- Fikir, trs.
- Şibay, Halim Sabit, "*Cihâd*" md. İA, İstanbul, 1993.
- Şirâzî, Ebu İshak İbrahim b. Ali Firuzabadî, *el-Muhezzeb fî Fikhi'l-İmam eş-Şafîi*, Mısır, 1959.
- Şirbinî, Muhammed b. Ahmed Hatib, *Muğni'l-Muhtac ilâ Ma'rifet-i Meani'l-Elfâzi'l-Minhac*, Mısır, 1958.
- Tabbara, Afif Abdulfettah, *Rûhu'd-Dini'l-İslâmî*, Beyrut, trs.
- Taberî, Ebu Cafer Muhmmmed b. Cerir, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili'l-Ayi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru'l-Hicir, trs.
- TDV *İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul, 2000.
- Tehânevi, Muhammed Ali b. Ali, *Keşşaf Istilâhâti'l-Fünûn*, thk. Mevlevi, Muhammed ve arkadaşları, Kalikûta, 1862.
- Tirmîzî, Muhammed b. İsa b. Serve, *es-Sünenü't-Tirmîzî*, İstanbul, 1992.
- Topaloğlu, Bekir, *Günümüzde Cihâd* md. DİA, İstanbul, 1993.
- Türkçe Sözlük, Türkiye Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.
- Ünal, Ali, *Kur'ân'da Temel Kavramlar*, Işık Akademi Yayınları, İzmir, 2008.
- Vakidi, Muhammed b. Ömer, *Fütuhu'l-Buldan*, thk. Abdullah Enis et-tabâa', Beyrut, 1987.

Yakut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldan*, Halep, 1228.

Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Akçay Yayınları., Ankara, 1995.

Yıldırım, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, Anadolu Yayınları, İstanbul, 1989.

Yıldırım, Suat, *Kur'an'a Bakışlar 3*, Işık Akademi Yayınları, İstanbul, 2008.

Yılmaz, Mûsa Kâzım, *Cihâd Âyetleri Ve İnsan Hakları*, HÜİFD, say, II. Şanlıurfa, 1996.

Zekiyüddin, Şaban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez, Ankara, 1990.

Zemahşerî, Cârullah Mahmud İbn Ömer, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Gavâmizî't- Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîli fî Vucuhi't-Te'vîl*, thk. Abdurrahman Ahmed Hicazî, Riyad, 1998.

Zuhayli, Vehbe, *et-Tefsirü'l-Münir*, Risale Yayınları, trs.